

Értékünk AZ Ember

Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program

Rigó Anett – Szigeti Péter

JOGI ALAPISMERETEK

SZÉCHENYI ISTVÁN
EGYETEM
GYŐR

Magyarország célba ér

Készült a HEFOP 3.3.1-P.-2004-09-0102/1.0 pályázat támogatásával.

Szerző: dr. Rigó Anett
egyetemi adjunktus

dr. Szigeti Péter
egyetemi tanár

Lektor: dr. Takács Péter
egyetemi tanár, C.Sc.

A dokumentum használata

Mozgás a dokumentumban

A dokumentumban való mozgáshoz a Windows és az Adobe Reader megszokott elemeit és módszereit használhatjuk.

Minden lap tetején és alján egy navigációs sor található, itt a megfelelő hivatkozásra kattintva ugorhatunk a használati útmutatóra, a tartalomjegyzékre, valamint a tárgymutatóra. A ◀ és a ▶ nyilakkal az előző és a következő oldalra léphetünk át, míg a Vissza mező az utoljára megnézett oldalra visz vissza bennünket.

Pozicionálás a könyvjelzőablak segítségével

A bal oldali könyvjelző ablakban tartalomjegyzékfa található, amelynek bejegyzéseire kattintva az adott fejezet/alfejezet első oldalára jutunk. Az aktuális pozíciókat a tartalomjegyzékfában kiemelt bejegyzés mutatja.

A tartalomjegyzék használata

Ugrás megadott helyre a tartalomjegyzék segítségével

Kattintsunk a tartalomjegyzék megfelelő pontjára, ezzel az adott fejezet első oldalára jutunk.

Keresés a szövegben

A dokumentumban való kereséshez használjuk megszokott módon a Szerkesztés menü Keresés parancsát. Az Adobe Reader az adott pozíciótól kezdve keres a szövegben.

Tartalomjegyzék

<i>Előszó</i>	7
1. Bevezetés	9
1.1. A jog és a jogról való gondolkodás sajátosságai a hétköznapi életben	9
1.2. A jog mint komplex ismerettárgy	11
2. Alapvető jogelméleti irányzatok	16
2.1. Jogpozitivisták irányzat	16
2.2. Természetjogi irányzat	17
2.3. Történeti-szociológiai irányzat	20
2.4. Az állam- és jogelméletéről.....	21
3. A jogi objektiváció sajátosságai I.: normatív oldal	23
3.1. A jogi objektiváció normatív oldala: helye a társadalmi normák összefüggésében.....	24
4. A jogi objektiváció sajátosságai II.: struktúrafunkciók	31
4.1. A jog kialakulása (genézise) – jogváltozás és jogfejlődés	31
4.2. A jogi norma jellemzői, ismérvei	33
4.3. A jog szerkezete	37
4.4. A jog funkciói.....	41
5. A jogforrások	44
5.1. A jogi normák létrejöttének módjai: jogalkotás és jogképződés	44
5.2. A jogforrás	45
5.3. A jogforrási hierarchia.....	47
5.4. A jogképződés	48
5.5. A jogalkalmazói jog jellemzői.....	52
6. A jogalkotás	54
6.1. A jogalkotás fogalma	54
6.2. A jogalkotás jellemzői	55
6.3. A jogalkotás fajtái.....	55
6.4. A jogalkotás folyamata	58
6.5. A jogalkotás elé támasztott követelmények	62
6.6. A joganyag rendezésének módjai, megismerésének eszközei.....	67

7. Jogi normatan	70
7.1. Jogi norma, jogtétel, jogszabály.....	70
7.2. A jogi norma szerkezete.....	73
7.3. A jogi normák fajtái	76
8. A jogszabály.....	83
8.1. A jogszabályok szerkezete és fajtái	83
8.2. A jogszabályok (jogi normák) érvényessége és hatálya	84
8.3. A jogszabályok közzététele.....	88
9. A jogrendszer.....	89
9.1. A jogrendszer megközelítésének jogelméleti alapjai: a közjog-magánjog dichotómia és a jogágak elkülönülése	89
9.2. A jogrend.....	96
9.3. A jogcsaládok.....	96
10. A Magyar Köztársaság jogrendszerének jogági tagozódása I.: közjogi jogágak	102
10.1. Alkotmányjog	102
10.2. A magyar közigazgatási jog	103
10.3. Büntetőjog	105
10.4. Pénzügyi jog.....	105
10.5. Eljárásjogok (büntető, polgári)	106
11. A magyar jogrendszer jogági tagozódása II.: magánjogi jogágak	108
11.1. Polgári jog	108
11.2. Családi jog.....	114
11.3. Társasági jog	114
11.4. Agrárjog (szövetkezeti jog, földjog, környezetvédelmi jog).....	115
11.5. Munkajog	115
12. A jogérvényesülés mechanizmusai I.: jogkövetés, jogsértés....	117
12.1. Papírjog – élő jog: a jog tényleges hatása	117
12.2. A jogérvényesülésnek két módja: jogkövetés és jogérvényesítés	119
12.3. A jogkövetés. A jogtudat, a jogismeret és a jogérzék dialektikájának szerepe a jogkövető emberi magatartásban.....	119
12.4. A jogsértés	123

13. A jogérvényesülés mechanizmusai II.:

jogérvényesítés, jogalkalmazás.....	125
13.1. Jogérvényesülés, jogalkalmazás.....	125
13.2. A jogalkalmazás fogalma, jellemzői.....	126
13.3. A jogalkalmazás fajtái.....	128
13.4. A jogalkalmazás műveletei és szakaszai (1–4).....	129
14. A jogviszony.....	143
14.1. A jogviszony alanyai.....	143
14.2. A jogviszony tárgya.....	147
14.3. A jogviszony tartalma.....	148
14.4. A jogviszony fajtái.....	149
14.5. A jogi tények.....	149
14.6. A jogviszonyok – a jog legmélyebb rétege.....	151
<i>Szómagyarázat.....</i>	<i>155</i>
<i>Felhasznált irodalom.....</i>	<i>156</i>

Előszó

Jegyzetünk célja, hogy bevezetést nyújtson e tudományszak központi jelentőségű problémájának, a jognak a megértéséhez, továbbá további tanulmányozásának megkedveltetéséhez. Az alapvonalak ismerete teszi alkalmassá a hallgatóságot a szakjogi tárgyak, problematikák elsajátításához.

A kérdések tárgyalása előtt a következő dilemmákat kellett eldöntenünk: mibe kíván bevezetni, mit kíván megalapozni ez a stúdium? Általában a jogtudományokba, vagy csak a jogelméletbe vagy a szakjogi képzés előfeltételül szolgáló olyan jogtani ismereteket kíván nyújtani, melyek mindenfajta jogról való gondolkodás fogalmi előfeltételül szolgálnának? Utóbbi esetben tehát, Somló Bódog *Juristische Grundlehre*-je képezhetné munkánk mintáját és őseit.

Magunk a tanulmányaik kezdetén járó hallgatóságnak vonzó, terjedelmében és rendszerében jól követhető, tehát tanulható jogfelfogást szeretnénk közvetíteni. A jog mint sajátos ismerettárgy természetének bemutatása egy *színtetikus jogelmélet* jogfelfogásán keresztül történik. Ugyanis ma már túl kell mennünk a Somló-féle, saját korában haladó szerepet játszó, jogpozitivistá szemlélettel dolgozó alaptanon, s szociológiai, természet-jogias-filozófiai és történeti összetevőket is láttatnunk kell a jogban. Ezért nemcsak a jog normatív tulajdonságait, hanem társadalmi és természetjogi összefüggéseit is vázoljuk. Tehát a jognak mint azonos ismerettárgynak a különböző tulajdonságait eltérő megismerési módszerekkel kutató szaktudományok eredményeinek együttes bemutatására törekszünk. Így be kívánjuk mutatni a jogi *objektívációban* meglévő állandó szerkezeteket és funkciókat. Azokat a nélkülözhetetlen tulajdonságokat, melyek a nemzeti jogrendszerek egyedi sokféleségében a közös és általános vonásokat jelentik. A jegyzet jogkonceptiójának az a célja, hogy az ismertetett fogalmak tisztázásával hozzásegítsen a magyar jogrendszer működésének megértéséhez. Ezért tárgyalja azokat a jogtani fogalmakat, kategóriákat, melyek a jogról való gondolkodás alapzatát képezik.

A tanulmányok kezdetén érdemes felhívni a hallgatóság figyelmét arra a jelentéstani (szemantikai) nehézségre, hogy a jog szó számtalan összetett fogalom esetén előtagként fordul elő. A logikai-jelentésbeli helye ekkor a *genus proximum* (a legközelebbi nem), s az összetétel második tagja adja meg a jelentés *differentia specificáját* (megkülönböztető jegyét). Tehát a jogrendszer, jogrend, jogalkotás, jogi norma, jogalkalmazás, jogérvényesü-

lés, jogérvényesítés, jogszerkezet, jogértelmezés stb. fogalmakból mindegyik esetben a jog általános természetén belül vagyunk, s csak a szóösszetétel második tagja adja meg a jelentésbeli specifikumot. Erre kell tehát a hallgatóságnak koncentrálnia.

Végül két technikai megjegyzés: az első előfordulásukkor kék színű idegen szavak jelentése megtalálható a szójegyzékben; az apró betűs szövegrészeknek szemléltető, bizonyító szerepet szántunk. Ismeretük a számonkérés tárgyát csak a kiváló hallgatók esetében képezi.

Végeredményben a jogi alapismeretek témájának közérthető, érdeklődést felkeltő és didaktikus tárgyalására törekedtünk. Mindezek elsajátítása azonban – mint minden tanulási folyamat – a hallgatóktól is szellemi erőfeszítést igényel.

1. Bevezetés

1.1. A jog és a jogról való gondolkodás sajátosságai a hétköznapi életben

A mindennapi életben a jogi jelenségeknek számos megnyilvánulási formája van: amikor szerződést kötünk, amikor építési engedély kiadása ügyében a hatósággal kerülünk igazgatási kapcsolatba, amikor büntető ügyben állampolgárként, tanúként hallgatnak meg, amikor közlekedési karambolnál káresemény történik, akkor a hétköznapi, nem jogászai gondolkodás számára is *nyilvánvaló, hogy jogi eseményekről* (A) van szó. A társadalmi történések világában azonban az események jogi jelentősége nem is mindig annyira kézenfekvő, mint a fenti esetekben. Az események jogi jellege gyakran *rejtve marad* (B). Rejtve marad, amikor a közértben vásárolunk, mert bár jogilag ott is adásvételi szerződést kötünk, de nem az esemény jogi jellege, hanem a vásárlás szükséglet kielégítő művelete áll előtérben. Sok olyan élethelyzet van, amelyikről valamelyik résztvevő kijelenti: ez nem jogos, nem igazságos, ez és az igazságtalan. *Igazságtalanságot lát* (C) az események szenvedő alanya ott, ahol nem kapja meg a járandóságát, jöllehet, nem teszi fel a kérdést: van-e ennek jogalapja. Gyakran érzi túl súlyosnak, érdemtelennek büntetését bűncselekmény miatt felelősségre vont személy, noha nincs tisztában a büntetés kiszabás elveivel, sőt sok esetben cselekedete jogi minőségével sem. Elvitatja a döntés jogszerűségét és igazságosságát.

A joggal való találkozás fent említett mindhárom formája megjelenik a közvetlenül gyakorlatias, mindennapi gondolkodásban: az is, amikor igen különböző, egymástól eltérő eseményeket a jog közös fogalma alá rendelnek, anélkül, hogy tisztában lennének a jog fogalmi kritériumaival, s az is, amikor bár objektíve jogi eseményekről van szó, szubjektíve, tudatosan nem lát jogilag releváns, jelentős eseményt az adott jelenségben a hétköznapi tudat, s az is, amikor erkölcsi értékítéletét, igazságosság érzékét a funkcionáló joggal szemben vonultatja fel érvként.

A jogi képzetek közvetlenül gyakorlati problémákhoz való kötése tehát sok mindent felölel, *anélkül, hogy rendszerezné a jelenségeket és a rendezés nyomán általánosítana*. Jognak tekinti mindazon megnyilvánulásokat, amelyeket az adott társadalomban szokásszerűen jognak tartanak.

Ennek a magatartásnak éppen az ellenkezője az, amikor bár lett legyen szó valóban jogi képződményről (szóbeli szerződésről, megállapodásról, kötelezettségvállalásról, megbízásról, vagy kogens normától való eltéréstől),

mégsem tartják annak, mert *a jog közvetlen képzelete szerint az esemény nem jogi (D)*, mert nincs írásba foglalva. Nem a jog fogalma, hanem az adott tapasztalat, a szokásszerű megítélés szerint minősít a mindennapi gondolkodás.

Ettől eltérő a jogászai gondolkodás, *a jogászai szemlélet, melynek sajátosságait a szakemberek és a jogtudomány bitorozzák*. Anélkül, hogy részleteiben tárgyalnánk, rá kell mutatnunk arra, hogy a jogászai világnézet szerint is, megfelelő mérték híján el lehet túlozni az ítéletalkotást. Érzékletesen mutatja ezt be a Szász-Schwarz Gusztáv jogász professzortól fennmaradt anekdota. Eszerint arra a kérdésre, hogy „mit lát az első éves joghallgató a Gellért hegyről?” – nem az a válasz, hogy Pestet, a Parlamentet, utcákat, tereket, házakat stb., hanem: *védett jogalanyokat és jogtárgyakat*. Bizonyos értelemben ez a túlzás már a szakma lényegét érinti: nem az fontos, hogy mi van, hanem az, hogy milyen tényből lehet és lesz jogi tény, milyen természeti vagy társadalmi eseménynek, emberi magatartásnak van *jogi relevanciája*. Ezzel alkalmazzuk azt a jellegzetesen jogászai műszót, *terminus technicus*, amelynek jelentéséhez, fogalmi tartalma egészének megértéséhez valóban jogász képzettségre van szükség. Mert a jogászság rendelkezik *egy sajátos világképpel és gondolkodási technikával*, amelyet képzése, jogi szocializációja során szerez meg, sajátít el.

A hétköznapi gondolkodás és nyelv tehát nem esik egybe a jogászai gondolkodással és nyelvvel. Mint ahogy a valóság gondolati feldolgozásának olyan művészi formái, mint a Franz Kafka-regények, „A per” és „A kastély”, – az egyén tehetetlen kiszolgáltatottsága egy kiismerhetetlen szabályokra épülő társadalomban – sem ismerhetők meg önmagában a jogászai gondolkodással. Ennek és az irodalomnak a közvetlen tárgya meg egyezhet, de az abszurdban megjelenített érzéki valóság nem a szaktudományok tárgya, hanem a jogot a valóság teljességében, az élet egészében, *antropomorfizálva* és szimbólumokon keresztül megragadó művészet tárgyiassági formája.

A közvetlenül gyakorlatias ismeretekhez kötődő mindennapi gondolkodás és nyelv, a szaktudományos ismeretek és esztétikai ítélőerő, tehát nem azonos pályákon fut, akkor sem, ha ugyanazon tárgyról ítélt. Ez veti fel az következő kérdést: hol találhatóak jognak mint ismerettárgynak, mint szakmának és hol a jogtudománynak a kezdetei, alapjai? A válasz dióhéjban: *a szakmának ott*, ahol jogszempontú, szelektáló-értékelő gondolati tevékenységet végeznek. Döntenek jogilag releváns és irreleváns (jelentéktelen) események, körülmények és emberi magatartások között, állást foglalnak jogos és jogellenes magatartások, követelések között. (Látni fog-

juk a későbbiekben [9.5.], hogyan rendszerezi a jogi relevancia jelenségvilágát a jogi tények osztályozása). A *jogtudománynak* pedig ott, ahol a jogi jelenségeket rendszerezni, osztályozni kezdik, s megmagyarázzák az összefüggéseket közöttük.

1.2. A jog mint komplex ismerettárgy

Az a jogelméleti törekvés, melyet szintetikusnak (nem analitikus) nevezünk, a jogot összetett ismerettárgynak fogja fel. A problémát az jelenti, hogy a jog egyidejűleg többféle tulajdonsággal rendelkezik. Vegyük számba jellemző tulajdonságait, – egyelőre részletesebb tagolás nélkül.

A jog *normatív* arculatát mutatja, amikor jogi problémáink megoldásához keressük a megfelelő jogszabályokat, törvényhelyeket. *Döntés* jellege áll előtérben a jogalkalmazás során, amikor a bírói ítélet vagy a hatósági határozat eldönt egy konfliktust, problémát. Az ilyen döntéseknek pedig éppen az az értelme, hogy sajátos hatás, *joghatás* fűződik hozzájuk. A döntéshozó jogalkalmazó szervek *jogokat és kötelezettségeket* állapítanak meg a jogvitában érintettek számára. A jogok és kötelezettségek megállapításának pedig következményei vannak az emberi magatartásokra nézve. Itt a jog már nemcsak norma és döntés arculatát mutatja nekünk, hanem *emberi magatartás* is, jogosultság és kötelezettség is. A normák mögött pedig *eszmei tartalmak*, értékek húzódnak meg. Például az a kérdés, hogy az állami büntetőhatalom kiterjedhet-e az élet fizikai kioltására, van-e halálbüntetés egy társadalomban vagy pedig az élethez való jogot ki kell vonni az állami büntetőhatalom elől – igencsak eszmei, filozofikus kérdésekhez vezető állásfoglaláson múlik. A jogszabályoknak ezt az eszmei tartalmát az *igazság* szempontjából és a *nyelvi* kifejezési forma szempontjából is elemezni kell. Ráadásul jogszabályokat sem mindenki bocsáthat ki, hanem csak a jogalkotásra felruházott állami szervek. Mivel pedig egy államilag szervezett társadalomban tilos az önbíráskodás, ezért a jog alkalmazása is állami monopólium. Tehát a jogalkotás és a jogalkalmazói döntések egyaránt az *állami szervezetrendszer* munkájának termékei. Ebben az összefüggésben a jog szervezeti eleme mutatkozik meg. Ugyanakkor egy társadalom életében rengeteg szervezet létezik, tevékenykedik, de nem mindegyik, hanem csak és kizárólag az állami szervezetek rendelkeznek a jogszolgáltatás – a jogalkotás és a jogalkalmazás – monopóliumával. A jog tehát első megközelítésben az állami szervezethez kötődő jelenség. Épp ezért tisztázni kell azt is, hogy hogyan lehet az állami szerveket megkülönböztetni a társadalom egyéb szervezeteitől.

1.2.1. A jog kapcsolódása az államisághoz: impérium és a jogi rend alaptémái

Eddig azt a problémát érzékeltettük, hogy a jognak milyen különböző tulajdonságai vannak, anélkül, hogy egységes magyarázatot adhattunk volna ezen tulajdonságok egymáshoz való viszonyáról. Elérkeztünk a jog szervezeti természetéhez, s ezzel az első klasszikus államelméleti problémához, melyet meg kell oldanunk. A definíció igényével azt mondhatjuk Max Weber megoldását átveve, hogy az államot, mint szervezeti jelenséget az különbözteti meg a társadalom más szervezeteitől (azoktól, amelyek különböző szükségletek kielégítésére, gazdasági, kulturális vagy politikai tevékenységekre szerveződtek), hogy egyedül és kizárólag az állami szervek járnak el a törvényes erőszakkal, jogi műszóval szólva, „*impérium*”, azaz a közhatalom birtokában. Az államilag szervezett társadalomban az erőszak alkalmazása egyedül és kizárólag a *törvényes erőszak monopóliumával rendelkező állami szerveket*, a törvényhozó, végrehajtó és jogalkalmazó hatóságokat illeti meg. A közhatalmi kényszerrel történő eljárás pedig tartalmazza a szankcionálás sokféle formáját és fokozatát, a személyes szabadságot elvonó intézkedések, végső soron az élet törvényes kioltásának lehetőségét. (Az impérium természetének megértéséhez szükségünk volt az élet fizikai kioltásáig terjedő szankciók feltételezésére, noha a magyar jogrendszer – humanizálódása következtében – az 1990. évi Alkotmánybírósági döntés óta nem teszi lehetővé a törvényes államhatalom gyakorlása során sem az élet elvételét, mert az élethez való jogot alapvető emberi jognak tekinti.)

A szervezetek – egy egyszerű sémán ábrázolva – mindig *tagságból, vezetésből* és a közöttük *közvetítő apparátusból* állnak. Fogjuk fel első megközelítésben az államot mi is egy szervezetnek. Ebben az esetben az állampolgárok az államot alkotó közösség tagjai, de a vezetést az államhatalmat megszerző politikai erők, pártok alkotják, míg a közvetítő elem a társadalom és a hatalmat gyakorló vezetés között a kormány és a közigazgatás gépezete. A modern államok lényeges elemei tehát a pártok, mert az egyének politikai akaratának érvényesítése elsősorban rajtuk keresztül történik. Az egyének lehetséges pozíciói felől nézve, azok, akik a pártok közegében politikai többség részeseivé válnak, vezetők, míg azok, akik kisebbségi és/vagy ellenzéki erőkhöz tartoznak, (illetőleg nem politizálnak, „politikai névtelenek”, távollévők), nos, ők a vezetettek körébe esnek. El kell viselniük egy meghatározott politikai minőségű főhatalom, kormányzás, irányító szerepét – amely demokratikus viszonyok esetén a többség reprezen-

tánsa – mindaddig, ameddig a politikai erőviszonyok nem változnak meg az adott társadalomban.

Az államot *szervezeti oldaláról* megvizsgáltuk. Láttuk tehát, hogy az állami kényszer ténylegesen és **potenciálisan** az erőszakkal való fenyegetést tartalmazza. Meg kell azonban vizsgálnunk *az államot az általa szabályozandó tárgykörök* oldaláról – melyek a jogi rend alaptémái – továbbá *politikai* oldaláról is. Ugyanis a modern politikai rendszerekben a pártok versengése éppen ennek a közhatalmi pozíciónak a megszerzéséért és/vagy befolyásolásáért folyik, mert az állam, a politikai rendszer központi elemeként a társadalom viszonyainak alakításában, szabályozásában ezzel *a speciális rendelkező erővel bír*.

Az állam az impérium birtokában tehát nemcsak sajátos szervezet, hanem a politikai hatalom integrációs központja is. A társadalomban, közösségekben mikro és makro szinten sokféle hatalom létezik, az állam, mint politikai hatalom makro szintű, azaz össztársadalmi hatóerejű képződmény. Mi teszi azzá?

1.2.2. A jogi rend alaptémái: a legősibb, és permanensen újratermelődő szabályozási tárgykörök (harc és béke; szociális tagoltság; gazdasági rend)

A szervezeti és politikai-hatalmi aspektus mellett vizsgáljuk meg *az állam és a jog kapcsolatának azokat a legősibb témáit*, melyek az impérium, a legitim közhatalom szükséglete mögött állnak. Ezek tipikusan olyan témák, melyek egyfelől nem voltak még meg az államilag szervezett társadalom *előtt*, másrészt gondolatilag elképzelhető olyan államiság *utáni* együttélés is, ahol már nincs szükség a közösségek fölött álló közhatalomra. Azonban az államilag szervezett (irányított) társadalmak nagyon hosszú, évezredes időszakában az állam és a jog közös szabályozási területet fog át, amelyek egyben a normatív rend, a jogrend alaptémái. *Normatív rend és államhatalmi integráció szükséglete együtt van jelen* ezekben az alaptémákban¹. Azt is mondhatnánk, hogy vessük fel úgy a kérdést: milyen előnyöket nyújt a jogrend, melyet az állam nyilvánít ki és szankcionál (egyfajta kényszerrendként tehát).

Mindenfajta emberi együttélés létrehozza saját, egyéni vagy kollektív vezetői szervét, intézményeit. A kiscsoportoktól a közösségekig és társa-

¹ Állam- és jogtani fejtegetéseink – bizonyos didaktikai egyszerűsítések következtében is – valóban tantételeket fogalmaznak meg. A felsőbb éves egyetemi stúdiumokon mindezek a kérdések jogászai, szociológiai és politikai államfogalmakként térnek vissza, már a társadalomelméletek alkotásának níveljén.

dalmakig ez nagyon különböző módokon és funkciókkal történhet meg. Igen nagy a különbség az eszkimók körében társadalmi befolyását érvényesítő tapasztalt vadász *autoritása*, a görög polisz népgyűlése és a modern alkotmányos demokráciák kormányzati hatalma között, de mindegyiknek meg kell oldania a *vezetés legitimitációját*. E nélkül *valaminő rend és béke biztosítása* lehetetlen volna, s szakadatlanul visszaesnének az önbíráskodás és az önszegély, a nemkívánatos harc állapotába. *Ha van legitim vezetés a jogrend alkalmazására, akkor igazodhatnak e rend elvárásaihoz a szereplők, akkor engedelmeskednek, s akkor lehet törvényesen megbüntetni a jogrend megsértőit*. A jog keletkezésének egyik célja éppen ennek a harcnak a renddé nemesítése, civilizálása, amely a konfliktusok feloldását formalizálja, s az erőszak alkalmazását kizárólag az állami szervek kezébe teszi át. Ezzel békét teremt (és kényszeríti ki).

Sokak, így Horváth Barna és Helmut Coing mellett arra is rámutatunk, hogy a jogrend nem más, mint a béke rendje. Ezt különösen a jog kezdetei igazolják. Mindenütt, ahol a jog kifejlődik, ott az erőszakos harcot váltja fel – mégpedig békés megoldással. Nem a különböző konfliktusok tűnnek el, hanem az önszegély és magánerőszak-érvényesítés helyébe lép egy jogi eljárás. Az önhatalom tilalma a jogi rend kezdete és tartós alapja. A jogfejlődés kezdetét a germánoknál, a rómaiaknál és a görögöknél, de az araboknál is a *vérbosszú és a véres magánháború* lassú meghaladása jelentette – írja Coing. A vérbosszú öldökléses láncolatát a *vagyonai elégtétel (megváltás)* váltja fel, amit gyakran bizonyos formákhoz, eljárásokhoz, valaminő *békéltető szerződésekre* kötöttek. Kimutatható az is, hogy a modern kártérítési igény történeti előzménye e magváltási összeg kifizetése. A feudális középkorban pedig a központosító hatalom és a helyi, területi fejedelemségek, bárók, oligarchiák, kiskirályok harca – gondoljunk Csák Mátéra – a béke hiányában vezetett szakadatlanul *anarchikus** állapotokhoz. A középkori német jogban a magánharcok áthidalására jött létre a tartományi békét létrehozó törvényhozás (az ún. Landfriedensgesetzgebung).

Mindazonáltal, ha a jog léte szabályozott keretek közé kényszeríti, s ekként békévé változtatja az érdekharcot, ez semmiképpen sem az egyéni és társadalmi konfliktusok megszűnését jelenti, hanem azt, hogy egyfelől ezek az érdekharcok a fizikai erőszak érvényesítése nélkül folynak le, másfelől pedig azt is, hogy a társadalmi-politikai szereplők célja egy a számunkra (is) elfogadható vagy egyenesen kedvező jogi szabályozás kiharcolása – a szabályozó államhatalom befolyásolásán keresztül. A jogban érdekek és célok hatnak. Tömören formulázva: a jog célja a béke, a harc megszüntetése, a harc célja pedig az érdekek elismertetésének megfelelő szabályozás, jogintézmény.

A rendnek és a jogrendnek, mint a vezetés és a béke biztosítása előfeltételének egyéni és nemcsak egyéni aspektusai vannak. Ugyanis egyfelől „Egyéni szabadságom határa addig terjed, ameddig nem ütközik más egyén szabadságába”. Ha ez az állapot előáll, összeütköznek a különböző

egyéni érdekek, igények, s máris felvetődik a koordináció, a rend szükséglete. Másfelől az egyének mindig valaminő munkamegosztásban, mindig valaminő szociokulturális jellemzőkkel élnek együtt, s ezért nem pusztán elszigetelt, izolált egyének, hanem társas-közösségi lények is. Ha nem fogadunk el egy atomizált társadalomfelfogást, – márpedig nem ezt tesszük – akkor látnunk kell, hogy az egyének mindig történelmileg meghatározott érintkezési formák és közösségek között élnek. *Szociológiailag* csoportokat (nők-férfiak, demográfiai és szakmai csoportok), rendeket, osztályokat és ezek rétegeit alkotják. *Ez a társadalom szociális tagoltsága.* A jogrend pedig az együttélés ezen kollektív formáira vonatkozóan is tartalmaz bizonyos kötelező elvárásokat, szabályokat, magatartásmintákat. Az embercsoportok közötti érintkezési formák sem csak spontán, tudattalanul létrejövő képződmények, hanem jogrend által védett, támogatott formák.

A jogrendnek a legitim vezetés és a szociális tagozódás mellett, végül, de nem utolsó sorban, gazdasági összetevője, aspektusa is van: az élet anyagi újratermelése biztosításához, az egyed és a nem reprodukciójának biztosításához az adott termelési, tulajdoni elosztási és forgalmi viszonyokat – változatos módokon, terjedelemben és formák között – de egy minimális szinten szabályozni kell. E nélkül, *a gazdasági kapcsolatok normatív rendje nélkül* nincs vagyon és tulajdonbiztonság, nincs forgalmi folyamat és forgalombiztonság. A modern árutermelő gazdaságokban pedig még hatványozottabban jelentkezik – a rend gazdasági aspektusának egyik módjaként – *a jogbiztonság* iránti igény.

2. Alapvető jogelméleti irányzatok

2.1. Jogpozitivisták irányzat

Láttuk már, hogy a jog olyan összetett ismerettárgy, amelynek sokféle tulajdonsága van. A jognak az a felfogása, amelyik a jogban elsősorban normák, tételesjogi szabályok összességét látja, az a *jogpozitívizmus* álláspontja. Belülről nézve a jog szolgáltatása, tehát a jogalkotói és a jogalkalmazói tevékenység hívja életre a jogpozitívizmust. Ezáltal könnyen megrögzülhet az a szemlélet, amelyik a jogban egynemű képződményt lát. Eszerint a jog minden alkotórésze normatív vagy normatív alapú, mint ahogyan a folyó minden cseppje víz. Ez a jogpozitivisták felfogása a jogot *egynemű képződménynek tekinti*, filozófiai műszóval kifejezve „totalitas homogenea”-nak, egynemű teljességnek, egységnek veszi. Gyakran a jogrendszer önmagában való zártsága, teljes öntörvényűségének állítása is megfogalmazódik a belső szemlélet abszolutizálása következtében. A jogászság, a szakma „fogalom-mennyországának” (terminus technikusainak és jogdogmatikájának) komolyan vétele persze reális szükséglete a jogszolgáltatásnak, de csak egyfajta jogászai formalizmussal lehet fenntartani a zárt rendszer tézisének. *A jogászai formalizmus ellenreakciójaként* alakulnak ki a jog egyéb meghatározottságait vizsgáló – szociológiai, pszichológiai, történeti – *realizmusok*. Ezért annak ellenére, hogy a jogpozitivisták felfogásának számtalan reális motívuma van – például a jogbiztonság követelményének előtérbe állítása – mi a jogról alkotott felfogásunk kifejtésekor, mégsem ezt követjük. Miért nem? Azért, mert amikor a szabályok a társadalom életében érvényesülnek, szabályozzák az életviszonyokat, akkor a normatív természetén túlmutató hatásokkal járnak. Emberek közötti viszonyokat és magatartásokat, társadalmi viszonyokat szabályoznak. Tehát szociális következményeik vannak. Hasonlóan a jog társadalmi természete nyilvánul meg abban, amikor a jogalkotó a törvények és jogszabályok megalkotása során figyelembe veszi, hogy az adott társadalomban az emberek között milyen társadalmi szokások, felfogások, viszonyok érvényesek. (Például: egy mélyen hívő, katolikus többségű társadalomban aligha lehet egy liberális szellemiségű abortusz törvényt elfogadtatni; vagy ahol a szabadgondolkodásnak és a világnézeti toleranciának a népesség többsége, zöme szellemileg és érületében is elkötelezettje, ott nehéz lenne államvallássá tenni egy nézetrendszert). Nem mindenben elég az a pozitivisták formalizmusa, hogy „jog az, amit jogként alkottak meg és hirdettek ki” – noha a jogszabályoknak szükségük

van arra a pedigrére, azonosíthatóságra (elnevezésre, számozásra, jogforrási helyének jelölésre és hivatalos lapban való közzétételre), ami alapján alkalmazhatóakká válnak. A jog belső, jogpozitivistá szemléletét ezért ki kell egészítenünk egy külső szemlélettel. A jog belső és a külső összetettségének (komplexitásának) együttes megértésére törekszünk. A szintetikus jogfelfogás tehát a jogot társadalmi valóságában és történelmi összefüggéseiben ágyazottan ábrázolja.

A jog külső szemléletének többféle megközelítése alakult ki a jogelmélet fejlődése során. A jog pozitivistá szemléletének ismertetése után szólnunk kell a *természetjogi irányzatról* és a *történeti-szociológiai* megközelítésről.

2.2. Természetjogi irányzat

A *természetjogi irányzat* az i. e. V. századtól egész a XIX. század közepéig uralkodó jogfelfogás volt. Azt kereste, hogy hogyan alapozhatóak meg a jogi normák értékszempontból. Mik azok a végső értékek, alapok, elvek, amelyeken egy jogrendszer nyugszik. Az antikvitásban néhány egyszerű elvben konkretizálták a természetjogot. Ilyen elv volt a *méltányossági igazságosság elve*: „mindenkinék adjuk meg a magáét” és ez kimondatlanul magába foglalja azt is, hogy „ne bántsuk a másét”. Ezzel az elvvel a tulajdonjog intézményének tiszteletét is megalapozták. Egy másikkal pedig – „a jóra kell törekedni és kerülni a gonoszt” – kifejezték, hogy aki ezt az elvet megsérti, az rosszhiszeműen jár el, s ezért számolnia kell ennek magatartása megítélésére gyakorolt negatív következményével. A *jóhiszemű* joggyakorlás követelményét, természetjogias jogelvét évezredek óta ismerik, s ott is alkalmazzák, ahol erre vonatkozóan nincs írásbeli formula. Nézzük ezt meg, egy 1899-es amerikai jogesetben.

Jó példa a *jogbészag természetjoggal való kitöltésére* (ami itt a *jóhiszeműség jogelve*) az, amikor egy New York-i bíróság 1889-ben, a Riggs versus Palmer ügyben azzal a problémával került szembe, hogy vajon örökölh-e – büntetésének letöltése után – az az örökös, aki korábban az örökhagyó életére tört? Sem tételesjogi szabály, sem korábbi precedens nem szólt az öröklés ellen. (Szemben más országok, köztük hazánk öröklési jogával, ahol a Ptk. 600. §. c és 602. § (1) a bekezdésének együttes alkalmazása ezt érdemtelenység miatt kizárja). Sőt, ahogy erre Dworkin rámutat a bíróság indoklását idézve: „Való igaz, hogy a jogszabályok, amelyek a végrendeletek készítéséről, alakításáról és joghatásáról rendelkeznek – ha nyelvtanilag értelmezzük őket, és semmilyen esetben és körülmények között sem tartjuk érvényességüket és jogi következményeiket megváltoztathatónak és felülbírálnak – ezt a vagyont a gyilkosnak juttatják” (28–29.). Sőt, tegyük hozzá, a jogpozitívizmus nézőpontjából van egy öröklési és egy büntető ügy, ami két különböző jogterület. Ez lett

volna a formális jogszerűség, a jogpozitivisták megoldás. „A bíróság azonban akként folytatta, hogy »minden törvény és minden szerződés hatókörét és joghatását korlátozhatják a jog általános, alapvető maximái. Senki sem gazdagodhat az általa elkövetett jogsértés nyomán, vagy szerezhet előnyt saját felróható magatartása révén vagy alapozhat bármilyen igényt az általa elkövetett bűncselekményre vagy szerezhet tulajdont bűncselekmény elkövetésével» A gyilkos nem jutott hozzá az örökséghez” (R. Dworkin: A jogszabályok modellje in: Mai angol-amerikai jogelméleti törekvések *Prudentia Iuris*, Miskolc 1996, 29.)

Tehát a bíróság a „Saját rosszhiszemű magatartására előnyök szerzése végett senki sem hivatkozhat” jogelvét alkalmazva zárta ki az örököszt az öröklésből. Jól látható, hogy az elvnek *természetjogi érvényessége van*, mert a bíróság (hatóság) értékelő mértékként alkalmazta. Nyilvánvaló, hogy itt a jóhiszeműség maxima egyik variánsával van dolgunk, amelynek alkalmazása írott joggal vagy anélkül, rendszeresen ismétlődő ténye a jogszolgáltatásnak. A természetjog – a jogon belül van jelen.

Az emberi magatartást irányító szabályok mögött tehát átfogó jogelveket és igazságossági elveket találunk, amelyek a jogszabályok és a jogrendszer létét és érvényességét igazolhatják. Megfordítva viszont, a természetjogi mértékek bevezetése arra szolgál, hogy a jog fogalmának meg nem felelő, igazságtalan vagy egyenesen zsarnoki törvényeket el lehessen vetni. A keresztény középkorban az isteni jogot – a valláserkölcök követelményeit – sértő emberi jogot nem tekintették jognak (*lex injusta non est lex* – Szt. Ágoston). Napjainkban pedig a jog helyessége végső mércéjének az emberi és állampolgári szabadságjogokat, az alkotmányos alapjogokat ismeri el a legtöbb jogrendszer. Szépen kifejezi ezt a követelményt tankönyvünk epilógusa, Gustav Radbruch: „Öt perc jogfilozófia”-ja.

Egy jogrendszer vagy annak normái érvényességének természetjogias elvitatása azonban nagyon súlyos konzekvenciákkal, ti. *az engedelmisség megtagadásával* járhatnak. Bontsuk kétfelé vizsgálódásunkat, abban a tekintetben, hogy *kinek a részéről* vetődik fel ez az engedetlenség? A *jog címzettjei, a polgárok* (I.) vagy pedig a *jogalkalmazó állami szervek és tisztviselők* (II.) részéről? Mindkét alanyfelőli vizsgálatnál két-két esetkört kell elemeznünk.

I./a. Ha a polgárok a jogrendszer egészével szegülnek szembe, az a fennálló rend forradalmi kritikájával egyenértékű. A *forradalomhoz való jogot* csak a nagyon konzervatív jogszemlélet nem ismeri el – például Edmund Burke Thomas Paine-nel való vitája során – de a forradalmak történelmi tényei és jelentőségük ez ellen szólnak, mert új alapról indították el a jogfejlődést. (E ponton az is jól látható, hogy a természetjog kérdései átvetnek a történelmi jogosság, igazságosság kérdéseihez).

I./b. Ha csak egy jogszabály, egy jogintézmény igazságtalan, az a vele szembeni ellenállási jogot, a *polgári engedetlenségi mozgalmak* kérdését veti fel.

Például az adófizetők lázadása (Free tax revolt) polgári engedetlensége nem az állam adóztató hatalma ellen, nem a jogalap ellen, hanem vagy az adó mértékével vagy pedig az alkalmazás módjával szegül szembe. Hasonlóan a fegyveres katonai szolgálatot világnézeti okokból megtagadókhöz, akiknek ellenállása igen sok huszadik századi államban eredményesnek bizonyult. (Eltörölték a fegyveres szolgálatot, vagy felmentést kaphattak alóla).

II/a. A jogalkalmazásban a *bírónak* van bizonyos autonómiája abban a tekintetben, hogy alkotmányos alapjogot sértő jogszabály alkalmazásától az adott esetben eltekintsen. Illetőleg ilyen esetben az is megoldás lehet a részéről, hogy felfüggeszse azt az előtte fekvő eljárást, amely normakontrollt igényel. Ezért átküldi az Alkotmánybíróságra, s annak eredménye után oldja meg az előtte fekvő konkrét ügyet.

II/b. A hatósági jogalkalmazásban, s különösen a köztisztviselők (hivatalnok, rendőr, katona) engedelmisségi kötelessége tekintetében inkább az az általánosítható helyzet, hogy az előjárónak való engedelmisség sem terjedhet odáig, hogy „a parancs az parancs” vak engedelmissége alapján bűncselekményre utasíthatassák. Ezt meg kell tagadnia. Ha nem bűncselekményre utasítják, de alapvető állampolgári jog sérelmét látja veszélyeztetve a jogalkalmazó-parancsvégrehajtó egy jogszabály egyedi esetre való alkalmazása során, akkor (többnyire) azzal a megoldással élhet, hogy kifejtve álláspontját, felettese utasítását kéri írásban – miáltal mentesül a felelősség alól. (A konkrét szabályozás módját a szakterületek joganyagában lehet megismerni).

Látható, hogy a természetjogi mércék bevezetése ugyan a jogrendszer bizonyos értelemben vett *megkettőzéséhez* vezet, ami nem problémátlan állapot, de alkalmas egyfelől a helyes jogszabályok igazolására, másfelől a téves és érvénytelen jogi döntések és szabályok érvényességének felülvizsgálatára. A természetjognak tehát a *jogrendet igazoló, elfogadtató* és a jog útján elkövetett hibákat, vagy egyenesen alapjogi *jogtalanságokat kiküszöbölő, kritikai felülvizsgáló funkciója egyaránt lehet*.

A jogpozitívizmus és természetjogi irányzat éppen ezért állandóan újratermelődik a jog társadalmi története során. Viszonyukat az állítás (pozitív mozzanat) és a tagadás (negatív mozzanat) viszonyával jellemezhetjük. De mindkettőjük elfoglalhatja mindkét pozíciót, az állításét és a tagadását egyaránt: ha a jogpozitívizmus az állítás, akkor a természetjog a tagadás kritikai formájában lép elénk. Ha viszont a természetjogi követelmény az állítás, akkor a jogpozitívizmus biztonságigénye kritikailag, negatíve viszonyulhat hozzá, ellenszegülhet a változtatásoknak. Harcuk megszüntetthe-

tetlen, mert a jog belső szemléletének jogpozitvista, a jogszabályok stabilizását és az ítéletek joghatásának biztonságát, érvényesülését előtérbe állító gyakorlati szükségletek és a joghoz a magasabb értékek felől közelítő, külső (igazoló és/vagy kritikai) nézőpont mögött a társadalmi fejlődés változó szükségletei állnak. Nem véletlen, hogy a nagy társadalmi változások időszakaiban a természetjog mindig újjászületik, mert a társadalmi fejlődés új külső szükségleteit a természetjogi elvek közvetítik a tételes jog felé. Amikor ezek a születésükkor természetjogias elvek, értékek a jogrend részévé válnak, pozitívizálódnak, megvalósulnak, akkor az új korszak szükségleteit realizálják a jogrend működésében. Épp ezért a jogpozitvista állítás és természetjogi tagadása, illetőleg a természetjogi követelmények felállítása és a jogbiztonság újításokkal szembeni ellenállása már a jog nemén belüli harcot jelent.

2.3. Történeti-szociológiai irányzat

A jog külső, nem normativista szemléletének egy másik formája a jog *történeti-szociológiai* megközelítése. Miután a jogot társadalmi jelenségnek tartja, minden társadalom pedig történeti képződmény, ezért a jognak is elválaszthatatlan tulajdonsága a történetiség. A *történetiség* gondolata, bár többféle formában gondolják el, alapvetően azt jelenti, hogy a jogi jelenségek keletkeznek, fennállnak, átalakulnak, majd megszűnnek. Minden létező alá van vetve a keletkezés, változás és megszűnés dialektikájának, s ez alól a jog sem kivétel. *Ez az anyagi folyamat mindig időbelileg játszódik le*, s ahogy Schiller, a nagy német költő mondotta: „Háromféle léptű az idő, lassan, késve közeleg a jövő, nyílsebesen száll a jelen, áll a múlt örökké mereven”. A minket körülvevő anyagi világ történetiségét az időfolyam ezen három dimenziójában dolgozzuk fel. A jövővárás türelmetlen feszültségével és az elmúlás fájdalomával. Múltnak, jelennek, jövőnek együttes átélésén keresztül érzékeljük és dolgozzuk fel a jog történetiségét is.

A jog változásai pedig vagy a külső társadalmi változások nyomán keletkeznek, amikor az új és új szükségletek a természetjog közvetítésével törnek be a jogrendbe, intézményesülnek és pozitívizálódnak. Vagy pedig a jog belső fejlődése hozza magával az új megoldásokat, intézményesülést (*normatív, szervezeti*, vagy pedig új munkamegosztásos *szerepek* formájában megjelenő intézményeket). A jognak (és az államnak) tehát megvan a saját belső történetisége és külső társadalomtörténete. A jogtörténet nagy korszakait épp ezért a társadalomtörténet is írja. *A társadalmi változásoknak a jogra gyakorolt hatása mellett azonban a fordított összefüggés is igaz: a jogi szabályo-*

zés és változásai aktívan befolyásolják a társadalmi viszonyokat, az emberek közötti gazdasági, szociális, erkölcsi, politikai kötelekeket. A társadalom és a jog viszonyában tehát kétirányú, de nem egyenlő erejű befolyás érvényesül. A társadalom, mint egész történeti fejlődése átfogóbban határozza meg saját részrendszerének, a jognak a változásait, mint ahogy a jog befolyásolja a társadalom életét. Egymástól kölcsönösen függő, de aszimmetrikus viszonyban állnak tehát. A jog relatíve önálló részrendszere a társadalomnak. Aktívan szabályozza az alapjául fekvő társadalmi viszonyokat, konfliktusfeloldó, regulatív és integráló funkcióin keresztül, de alá van vetve a társadalom történeti változása, az összfejlődés követelményeinek.

2.4. Az állam- és jogelméletről

Bemutattuk stúdiumunk *tárgyának*, a jognak és az államnak néhány alapvető tulajdonságát. Ezek után már jellemeznünk lehet e sajátos ismerettárgyat vizsgáló tudományszaknak, az állam- és jogelméletnek a *módszereit és a helyét* a tudományok rendszerében.

Az állam- és jogelmélet a társadalomtudományok között foglal helyet. Társadalomtudomány, de nem foglalkozik az összes társadalmi folyamattal, csak az állammal és a joggal, valamint a velük kölcsönhatásban álló gazdasági, szociális és politikai folyamatokkal.

Az állam- és jogtudományokon belül is megkülönböztetünk *általános* állam- és jogtudományokat (ezek: állam- és jogelmélet; politikai és jogi tanok története; egyetemes és nemzeti állam- és jogtörténet) és *ágazati* állam- és jogtudományokat, másként mondva jogi szaktudományokat. Utóbbiak közé tartozik pl.: az alkotmányjog tudomány, közigazgatási jogtudomány, pénzügyi jog, büntetőjog, kriminológia, kriminalisztika, civilisztikai tudományok stb.

Az ágazati szakjogtudományok nemcsak az egyes jogágak normarendszerét elemzik, értelmezik, hanem szélesebb nézetrendszert alkotnak. Nemcsak *dogmatikailag*, az adott jogág fogalmainak tartalmi elemzésével, összehasonlításával foglalkoznak, ami nagyon fontos és a hagyományos jogtudomány központi problémája, hanem statisztikai és társadalomtudományi ismeretekkel vetik össze a normatív jelenségeket. Például a bűnözés egy társadalmi tömegjelenség, aminek fogalmi keretét a büntetőjog által bűncselekménynek nyilvánított emberi magatartások normatív, jogszabályilag behatárolják. Behatárolják, mert csak a törvények nyilváníthatnak emberi magatartásokat bűncselekménynek, amely magatartásokat az állami büntetőhatalom büntetni rendel. De hogy miért nő ott és akkor a bűnözés

egyik vagy másik formája - szervezett bűnözése, a gazdasági bűncselekményeké vagy az élet és testi épséget veszélyeztető bűncselekmények száma - ez már nem a bűncselekmény fogalmának kérdése pusztán, hanem csak a gazdasági, szociális stb., körülményekkel történő együttes, komplex vizsgálattal állapítható és érthető meg. A bűnözés statikája, (keresztmetszete) és dinamikája csak sokrétű elemzési módszerekkel érthető meg. Az ágazati jogtudományok is segítséget kapnak és igényelnek problémáik megoldásához az egyéb szakjellegű társadalomtudományoktól, kriminológiától, szociológiától, gazdaságtantól, politikaelmélettől stb.

Az állam- és jogelmélet szűkebb ismerettárgyának, az államnak és a jognak is elsősorban az általánosítható vonásaival, tartósnak bizonyuló felépítésével, működési törvényszerűségeivel foglalkozik. Gondolatilag elvonatkoztat, absztrahál az ott és akkor konkrét képződményeitől, s a közös, gyakran előforduló tulajdonságokat, összefüggéseket emeli ki. Támaszkodik a társadalmi és történelmi tudományok eredményeire, a köztörténetére, a jogtörténetére, a közgazdaságtanra, szociológiára, politikaelméletre, az ágazati jogtudományok és az összehasonlító jogi kutatások eredményeire, *de saját kategória rendszerébe és az állam- és jogelmélet általánosítási szintje szempontjából értelmezi a rokon tudományágak eredményeit.* Általánosításai akkor megalapozottak, ha nem kerülnek szembe az állam és jog részrendszereit, belső összetevőit és struktúráit kutató szaktudományokkal, viszont *az államnak és a jognak mint egésznek saját minőségét, szerkezetét, működését a lényegi általánosság szintjén kifejezik.*

3. A jogi objektiváció sajátosságai I.: normatív oldal

Fenti fejezetcímünk egyetlen mondat. Voltaképpen az egész fejezet ennek az egyetlen mondatnak a magyarázatát kell, hogy adja: mi az hogy objektiváció; mi a jogi objektiváció normatív oldalának kapcsolata a társadalom egyéb, nem jogi normáival.

Érzékeltettük a korábbiakban is, hogy a jog a társadalom szerkezetében nemcsak norma, hanem egy összetettebb egész és egység is. Filozófiai műszóval szólva, a jog objektiváció, tárgyiassági forma, *a meghatározott tárgyiasság egy formája*, aminek felépítése és működési funkciói vannak. Hasonlóan más társadalmi objektivációs formákhoz, a nyelvhez, a valláshoz, a tudományokhoz és a művészetekhez (epika, líra, festészet, szobrászat, zene), melyek kifejezik, közvetítik, szervezik és tudatosítják az emberek közötti kapcsolatokat. Az emberi gyakorlat elsődleges formája a munka, melynek révén szükségleteket termelünk és elégítünk ki. A természet tárgyainak átalakítása, feldolgozása emberi tevékenységekkel a munkatárgy megformálása. Célkitűző akarattal és munkaeszközeinkkel formáljuk át a természeti tárgyakat, tesszük azokat hasznossá, számunkra valóvá. Elsajátítjuk tehát a természeti tárgyat és emberi szükséglet – anyagi és szellemi szükséglet – kielégítésére tesszük alkalmassá. Ezzel a munka a természeti tárgyhoz képest új tárgyiasságot hoz létre: munkatárgyat, megmunkált és emberi szükséglet kielégítésére alkalmas tárgyiasságot. Képletesen szólva: saját céljait beleírja az anyatermészetbe, elsajátítja a természetet, s anyagi szükségleteinek megfelelően átformálja azt. Ebben az értelemben tekinthetjük a munkát elsődleges tárgyteremtő, primer objektivációs formának. Minden más objektivációs forma ehhez képest másodlagos, de nem másodrendű, így a jog is. A jogot az emberi értelem alkotó ereje és a társadalmi tapasztalatok felhalmozódásának együttese alakította ki. Egyszerre spontán és tudatos képződmény tehát. Az emberek közötti érintkezési viszonyok szabályozója, magatartásmintája és kooperációs eszköze.

Már itt megjegyzendő: a jogfejlődés útjaiban a kontinentális és az esetjogi rendszerek bizonyos vonásaikban eltérnek egymástól, ahogyan a tradicionális, vallási jogoktól – mondjuk az iszlám jogtól is. Számunkra itt a kontinentális jogfejlődés körében érdemes maradni, mert a magyar jogrendszer is ide tartozik.

Egyelőre eltekintve egyéb tulajdonságaitól, induljunk ki abból a közvetlen tapasztalatból, hogy az európai kontinensen a jog az emberek számára elsősorban normatív jelenség. Ekkor azt a feladatot kell megoldani, hogy a társadalomban nemcsak jogi, hanem erkölcsi normák, szokás normák, hagyományok és illemszabályok sokasága él. Hol van tehát a jogi norma helye a társadalom normarendszerében? Mi a jogi norma megkülönböztető sajátossága a társadalmi normák között?

3.1. A jogi objektiváció normatív oldala: helye a társadalmi normák összefüggésében

3.1.1. A társadalmi normák jellemzői

Az emberi közösség létehez hozzátartozik, objektív szükséglet, hogy az egyének egymáshoz igazítsák magatartásukat, s ezáltal egy többé-kevésbé átlátható és kiszámítható együttműködési rendet alakítsanak ki. Az emberi lét reprodukciója érdekében az együttműködés szabályozottságot kíván, s e szabályokat maga a közösség alakítja ki. Az egyének normák által összehangolt magatartása adja a közösség viszonyainak a stabilitását.

Az emberi társadalom megjelenésétől jelen vannak a normák, a társadalmiság egyik lényeges ismérveként. Tartalmuk, formájuk és érvényesülési mechanizmusuk a társadalom fejlettségi állapotának tükörképe. A normák a társadalmi cselekvések és élethelyzetek kölcsönhatásos folyamatában keletkeznek. Létrejöttük után pedig befolyásolják a keletkezésük utáni emberi magatartásokat. Az emberi magatartások igen sokféle motívumtól, eszmei és anyagi hajtóerőtől irányítottak (pl.: becsület, haszon, elismerés, társas-közösségi szükségletek, munka és alkotókedv stb.). A normák is eszmei képződmények, de megfordítva, nem minden eszmének van normatív rangja. A norma mérték, az emberi cselekvések megítélésének alapja, eszköze. De erre a rangra, a mérték rangjára csak az ismétlődő és érvényesnek minősülő emberi magatartások tehetnek szert. Az ismételtség, a szabályosságok léte a normativitás létalapja, ami spontánul, tudattalanul is előállhat.

Az általában vett eszmékkal, képzetekkel, értékekkel szemben, melyek motiválják az emberi cselekedeteket, de amelyeknek még nincs normatív érvényességük, meg kell alkotnunk a társadalmi norma törzsfogalmát. Olyan fogalmat tehát, amelyik minden fajta társadalmi norma legfontosabb jellemzőit tartalmazza. *A társadalmi normák reális elvárásokat tartalmaznak, melyeket az egyes csoportok (vagy egész társadalmak) tagjai kölcsönösen éreztet-*

nek egymással, meghatározott szituációkban. Az elvárást kifejező normától való eltérést vagy egyenesen annak megsértését pedig büntetik, míg követését jutalmazták. A társadalmi normák legfontosabb fajtái a szokások, erkölcsi és illemszabályok, de a jog is ide tartozik. Tehát a társadalmi norma tágabb fogalom, mint a jogi norma. Nézzük meg a társadalmi normák funkcióit és fajtáit részletesebben, hogy utána rátérhessünk a jogi norma sajátosságaira.

3.1.2. A társadalmi normák funkciói

A társadalmi normák a kíváncsatos vagy egyenesen elvárt magatartásokról információkat nyújtanak, s e *magatartásmintákkal* a közösségi együttműködést stabilizálni törekszenek.

Közreműködnek a közösség tagjai között keletkezett *konfliktusok rendezésében* (amelyek a normák előreszabályozása ellenére is bekövetkezhetnek, s ekkor a konfliktusok megoldásának utólagos eszközei).

Továbbá a különböző normák révén a közösség tagjai számára lehetővé válik saját és mások magatartásának – erkölcsi, szociális, politikai, vallási, illemszerinti – *értékelése*.

Ahol normák szabályozzák az életet, ott bizonyos mértékig *előreláthatóvá válik* a közösség tagjainak magatartása, kiszámíthatóvá válik az egyén és a közösség együttműködési rendje.

Ismeretes a normák funkcióinak más csoportosítása is. Ilyen megoldást fogunk látni a jog esetében is – konfliktusfeloldó, regulatív és társadalomintegráló funkciók – amin nem kell csodálkoznunk: hiszen a jog is a társadalmi normák közé tartozik, csak egyértelműbb és konkrétabb meghatározottságokkal rendelkezik, mint a többi társadalmi norma.

3.1.3. A társadalmi normák jellemzői és fajtái

A társadalmi normákat vizsgálhatjuk történetiségük alakulásában, illetve hatókörük, területeik szerint. Mindkét tekintetben változóak és némiképp ellentmondásosak is. Változóak, mert a társadalmi fejlődés igényei szerint alakulnak, differenciálódnak, valamint ellentmondások alakulhatnak ki amiatt, hogy ellentétes érdekek formálta normák egyidejűleg is létezhetnek. A társadalmi normák *heterogének*, s nemcsak hatóterületeik, hanem réteg-specifikus természetük miatt is. (Nem azonos a nagypolgárság életmódja, szokásvilága vagy etikettje, a kispolgárságéval vagy a tipikus munkásmagatartásokkal, szokásokkal.) Ezt a heterogenitást a jogi normák esetében már nem találjuk. A jog homogenizál, s különösen áll ez a jogegyenlőségi alapon álló modern jogokra.

Az *ősi társadalmak* viszonylag csekély számú s egységes normák szerint működtek. E természet adta csoportok, nemzetségek még érdekkonfliktusok által nem szabdaltan éltek, s ezért közösségi jellegűek voltak. A többé-kevésbé felismert, objektíve létező érdekegység alapja a természettel szembeni védekezés, az elemi életfeltételek biztosítása volt. Tevékenységüket *szokások* szabályozták, melyek a tudati fejlettség alacsony szintje és hiedelemviláguk miatt természetfeletti (mitikus) jellegűek voltak. Vonatkozik ez a normák eredetének képzetére és betartásuk motivációjára is.

A valóságban a szokások közvetlen tapasztalások alapján és hosszú időn átalakultak ki és hagyományozódtak a közösségekre. Az effektív tapasztalás nemcsak a ténylegesen létező természeti környezet jelenségeit foglalta magába, hanem a csoporton belüli és a csoportok közötti konfliktusok megoldásának formáit is. Így a szokásnormák átfogták és rendezték az ősi társadalmak viszonyrendszerének a többségét pl.: a javak megszerzésének és elosztásának a rendjét, a közéleti viszonyokat, a családi, rokoni, nemi kapcsolatokat, a közös szertartásokat, harci cselekményeket stb. Már ebben az időben is nagy szerepe volt a magatartás befolyásolása szempontjából alaptípust képező feltétlen tiltó normának, más néven *tabunak* (halott testének érintése, bizonyos ételek, italok fogyasztása, rokonok közötti nemi érintkezés stb.).

Annak ellenére, hogy a normák betartását a mágikus erőktől való félelem és az elemi létfenntartás ösztöne biztosította, a megsértésük lehetősége mégis fennállt. A normák megszegőit a közösség büntette, amelynek végletes formája a kitesztítés volt. Az egyén számára ez a fizikai megsemmisülést jelentette, a közösség nélkül életképtelenné vált. A büntetés szükséges védelmi reakció a közösség részéről, hiszen a normaszegő nemcsak a saját biztonságát veszélyeztette pl. egy tabu megszegésével, hanem a közösségét is (járványok terjesztése, korcs utódok nemzése stb.).

A társadalmi fejlődés következtében – így főként a társadalmi szükségletek és viszonyok, valamint a tudat differenciálódása miatt – új normatípusok jelentek meg. Elkülönültek az erkölcsi szabályok, a vallás szabályai és a jog – utóbbi döntően az állam megjelenésével. A normarendszerek elkülönülése és differenciálódása a kezdetekben relatív, nem határozott. Bizonyos szokások erkölcsi megítélés alá estek, a vallás normái jogi normákká (is) váltak. A normák differenciálódása nemcsak abból a szempontból érdekes, hogy különféle viszonyokra különféle erejű normák vonatkoztak, hanem hogy e normarendszerek társadalmi csoportonként elkülönült tartalommal bírtak. A modern társadalmakban e jellegük teljesen

kibontakozott, szövevényes rendszerük és sajátos csoportfunkciójuk társadalmi konfliktusok forrása. (A joghoz viszonyított szerepüket lásd e fejezet 4.2.1. pontjában.) A normarendszerek dinamikáját jellemzi az is, hogy meghatározott időszakban ugyanazt a viszonyt, illetve magatartást többfajta norma is szabályozza, illetve az, hogy egy norma az egyik fajta szabályozás hatóköréből egy másikba kerül át. Például: az üzletszerű kéjelgés megszűnt bűncselekmény lenni, de ettől még a társadalom igen sok tagjának erkölcsi rosszállását kiválthatja. Megszűnik tehát büntető jogi norma lenni, de bizonyos erkölcsök számára elfogadhatatlan marad.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy:

- egy társadalomban egyidejűleg több normatípus létezhet (pl. erkölcsi normák, szokásnormák, illemszabályok stb.);
- a normatípusokon belül osztály, réteg, csoport és kisebbségi érdekek szerinti tartalmi elkülönülés lehetséges (pl. Polgári erkölcs, értelmiségi erkölcs, szervezett munkásság munkaerkölce, lumpenproletariátus normavilága, etnikumok szokásai, hagyományai, szakmai normák stb.);
- mind a normatípusok között, mind a csoportnormák között állandó mozgás van a történelmi-társadalmi szükségleteknek megfelelően. Például: az egyének megszólítása ma illemszabály, régen jogszabály is lehetett (nagyságos, tekintetes, méltóságos, kegyelmes úr, asszony), illetve azonos csoporton belül a köszönés, köszöntés erkölcsi szabály lehetett, ma szokás vagy illemszabály. A kézcsók egykor a feudális behódolás kifejezésének gesztusa volt, ma konzervatív vagy széptevői attitűd.

Napjaink társadalmi normáinak 6 fő típusa:

a) Erkölcsi normák (morális, etikai) ♦ A jogon kívül a legerősebb normafajta normái „...arról szólnak, hogy egy eszméhez képest mi a jó és mi a rossz” (Tamás, 51.). A társadalmi vagy csoportideálhoz képest méri az egyén magatartását. Van általános közerkölcs, amelynek szabályait valamennyi erkölcsi rendszer magáénak vallja, pl. az emberi élet méltósága, szeretet, segítőkészség stb. Természetesen vannak speciális etikai rendszerek: orvosi etika, vallás-etika, ügyvédi etika, cigány erkölcs, nemi erkölcs, üzleti erkölcs stb. Így például az orvosokat bizonyos esetekben titoktartási kötelezettség terheli.

Az erkölcsi norma sok esetben támogatja a jogi kötelezettséget. Egy szolgálatot teljesítő vízi rendőr *segítségnyújtási kötelezettsége* fokozottan fennáll egy viharban fuldokló esetén. Nemcsak erkölcsi, hanem jogi kötelezett-

sége is a segítségnyújtás. Míg az átlagos állampolgár részéről ez a segítség szolidaritásról és *bátorságról* tanúskodik, kevéssé van kötelezettség jellege. Aki viszont gyengén tud csak úszni, annak részéről egyenesen értelmetlen *vakmerőség* – ön maga feláldozásának kockázata volna – ha a háborgó Balatonba vetné magát. A segítségnyújtási kötelezettségnél az *elvárhatóság mértéke* tehát egyrészt szakmai, másrészt erkölcsi összetevőkből áll.

Az erkölcsi normák megsértésének lehetséges következményei pl. idegenkedés, lenézés, rosszállás, erkölcsi elítélés, pletyka stb. (Ezek természetesen más normák megsértésénél is előfordulhatnak.) Az erkölcsi normák jellemzője a stabilitás. Hosszú időszaknak kell eltelnie, míg egy erkölcsi norma más, alacsonyabb szintre „süllyed” (pl. a nemi erkölcs bizonyos vonatkozásai ma szokás szintjén jelennek meg – házasság nélküli együttélés).

b) Szokásnormák ♦ Itt mutatható ki leginkább a tudatosság magasabb fokának a hiánya. A szokás lényege a rutinszerűségben, a hagyományok átörökítésében és gyakorlásában van, pl. különféle ünnepek megtartása. Gondolatilag kevéssé ellenőrzött, de a szocializációs folyamatban mintaként átvett, kötött magatartásokról van szó (pl. népszokások). A szokásnormák sajátossága, hogy keretet adhatnak, illetőleg kifejezhetnek más normákat. Például az erkölcs, az illem, sőt jog normái is hathatnak szokásmechanizmus útján, amikor már jól bejáratódtak, automatizmussá váltak. A szokásnormák megsértésének következményei enyhék, pl. megszólás, helytelenítés, kibeszélés, vagy a kapcsolatok megszakítása stb. Súlyuk attól is függ, hogy milyen egyéb normákkal keverednek.

c) Illemszabályok (etikett) ♦ A társadalmi érintkezés felületi normái, ám ez jelentőségüket nem csökkenti. (Bizonyos történelmi korszakokban egyenesen jogi erővel bírtak, pl. spanyol udvari etikett.) Érzelmi szempontból az erkölcshez állnak közel, hatásukat tekintve (ha tisztán szemléljük) mérsékeltbbek. Mobilitásuk igen nagy, társadalmi szóródásuk a legjobban kimutatható (természetesen itt is létezik egy általánosan elfogadott, vagy az adott korban uralkodónak tekinthető „illemkódex”). Az illemszabályok gyakran kapcsolódnak különböző alkalmakhoz pl. születésnap ajándékozás, vendéglátás, udvariassági gesztusok, alkalmi öltözködés stb. Az illemszabályok körébe tartoznak a protokoll szabályai is.

d) Vallási szabályok ♦ Vallási közösségek speciális szabályai vonatkoznak egyrészt a vallásgyakorlás formáira (ritusok), másrészt a vallási közös-

ségek belső, szervezeti életére vonatkozóan (kánonjog). De bizonyos vallási szabályok tartalmaznak erkölcsi jellegű normákat is, amelyek jelentős hatással voltak és vannak a társadalmi közerkölcsre. Például a tízparancsolat bizonyos szabályai olyan elemi normákat fejeznek ki, melyeket nem hívó emberek is elfogadnak: ne ölj, ne lopj, szeresd felebarátod, mint tenmagad. Ugyanakkor a „ne paráználkodj” követelményét – világias gondolkodású emberek – nemigen fogadják el, tekintik érvényesnek.

Vallási normák az államvallások szekularizáció előtti (vagy nélküli) helyzetében – befolyásoló szerepüket tekintve – a jog erejével is hathattak, hathatnak. Napjainkban ilyen általános (és szigorú) szabályozó szerepet töltenek be bizonyos iszlám fundamentalista vagy hindu államok vallásai.

A vallási szabályok megsértésének is vannak következményei, ilyen például a **penitencia**, kiátkozás, bűnössé nyilvánítás stb.

e) Szakmai-technikai normák ♦ E körbe tartoznak a különféle szakmák, szaktevékenységek speciális szabályai, mesterségbeli szokások, foglalkozási normák, pl. a gyógyítás, a nevelés, az autóvezetés, kereskedelem stb. Ide tartoznak a szabványok, a mesterség „fogásai”, technikai trükkök. Például egy vízi rendőrnek ismernie kell a fuldokló kimentésének lehetséges fogásait. Megsértésüknek különféle szankciói vannak attól függően, hogy mekkora a társadalomra veszélyességük (tehát lehet például jogi következménye is).

f) Politikai normák ♦ A politikai élet olyan íratlan szabályai tartoznak ide, melyek bizonyos értelemben a közjog szokásjogát jelentik. A parlamenti gyakorlat kitermel ilyeneket. (Hogyan szólítják meg a miniszterelnököt vagy egymást a képviselők). De például az is íratlan politikai norma, hogy a választások után a Köztársasági elnök a legtöbb mandátumot szerzett párt elnökét kéri fel kormányalakításra.

Ismereteseek még egyéb normacsoportok is, pl. szervezetek belső szabályai, statútumai, a sport, a sportszerűség faire play szabályai, a divat szabályai (ami alatt nemcsak az öltözködés értendő), nyelvtani szabályok stb. Nem lezárt tehát a normatív rendszer, a társadalmi fejlődéssel újabb típusú normák is létrejöhetnek, míg mások eltűnnek a közösségek életéből.

A normák átszövik az egyén életét, függetlenül a tudatosodás mértékétől. Megismerésük, elfogadásuk és elsajátításuk *a szocializációs folyamatban* történik. Legegyszerűbben azt mondhatjuk, hogy a szocializáció normák, értékek bensővé tételét (interiorizálódását) jelenti.

Az egész társadalom, annak összes közösségére kiható, azok életét alapjaiban meghatározó és állandóan elvárt magatartások esetén nem az adott szűkebb közösség kényszerítő ereje élteti a normát, hanem egy átfogó és jelentősebb társadalmi erő: az államhatalom. Ebben az esetben beszélünk a jogi normáról, amely minőségét és hatókörét tekintve a legerősebb társadalmi norma.

4. A jogi objektiváció sajátosságai II.: struktúra – funkciók

4.1. A jog kialakulása (genézise) – jogváltozás és jogfejlődés

Az ősi társadalmak felbomlása során a megváltozott társadalmi körülmények és szükségletek új megoldási módokhoz vezettek a normák világában. A normák létét már az ismétlődés, ismételtség megalapozza. Ezek a szabályosságok azonban nem feltétlenül felismertek, tudatosak, hiszen az állandó körülmények nyomására kialakuló spontán reakciókként állnak elő. A külső körülményekhez való igazodás is megszüli az ismétlődést. A viselkedés tényszerű szabályszerűsége viszont ha előáll és tartóssá válik, akkor előbb-utóbb tudatosodik is. Előbb csak a tudattalan utánzás („mimezis”) ismételtségét észlelik mások, az éppen nem cselekvők, megfigyelők, majd ezek a természethez való alkalmazkodásban organikusan determinált viselkedési formák normatív – követelmény – jellegre tesznek szert, akkor és azáltal, ha fel- és elismerik őket.

Mikor következik ez be? Két mozzanatot kell itt kiemelni. Egyfelől amikor a bevett szokással, a szokásos magatartással szemben valaki *eltér a szabályostól*, akkor probléma tárgyává válik a szabály. Ha lehet másképp is: mi az értelme, miért tették addig úgy és nem másképp. *A szokásos magatartástól való eltérés ellenállást vált ki, hisz nagy a szokások ereje, s ez felveti a szabály indokoltságát is és kötelező erejének felvetését is.* Mindaddig azonban, ameddig a természet adta közösségek, zsákmányszerző és nem gazdálkodó társadalmak szokások uralta rendje állott fenn, addig a közösség meglehetősen érdekegységben élt. Az egyenlőség alapvető viszonyainak és érdekstruktúráinak megbomlásában ezért, az állam keletkezéséhez hasonlóan, a jogéban is nagy szerepet tulajdoníthatunk a többlet megjelenésének, a többlet feletti rendelkezésnek. Ezen rousseau-i, marxi ihletettségű racionális hipotézis szerint kényszerítő erejűvé, hatalmilag elvárt követendő magatartássá – voltaképpen jogi normákká – akkor váltak a társadalmi normák, amikor a kötelező erő egy rend biztosításának hatalmához, az államisághoz kapcsolódott.

Tehát az osztálytársadalmak kialakulásával a társadalmi egyenlőtlenségek és érdekkülönbségek osztályszintű megjelenése olyan új szabályozási módot – jogot termelt ki –, amely az állam szervezett kényszerítő hatal-

mán, össztársadalom feletti befolyásán alapult. Többé nem volt elvárható a társadalom tagjaitól, hogy olyan normákat kövessenek, amelyek egyéni érdekeikkel alapvetően ellentétesek. (Például ajándék-beszolgáltatási kötelezettség, terményjáradék vagy robot szolgáltatási kötelezettség, adó vagy hadisarc fizetése, hadkötelezettség teljesítése). Bizonyos viszonyok ugyan megmaradtak a közösségi szabályozás szintjén, társadalmi normákként, de másokat, melyek lényegesek az adott uralmi rend fenntartásához, már államilag kényszerítettek ki. *Ez a jogkeletkezés egyik lehetséges magyarázata.*

Itt kell érintenünk azt a két kérdést, hogy változik-e a jog és ha igen, akkor ez jelenti-e fejlődését is egyben? (Ugyanis nem minden változás jelent fejlődést: visszaesni és körbe forogni is lehet változások révén). A normarendszerek differenciálódása (erkölcsi normák, vallási normák, szokás normák mellett a jogi norma megjelenése stb.) a társadalmi viszonyok bonyolultabbá válását – osztály, réteg és államhatalmi viszonyok megjelenését – is kifejezi, és ez határozza meg ellentmondásos változásait, fejlődésüket is.

A jog legáltalánosabb változásait a *jogtípus* kategóriája mutatja meg, amely az államtípushoz hasonlóan egy adott társadalmi-gazdasági alakulat által kitermelt, azt visszatükröző és védő jogi hatások összefoglalása. Ezért megkülönböztetjük a prekapitalista jogtípusokat (ázsiai típus, antik, feudális jog) és a moderneket, a polgári és szocialista jogtípust. A jogtípus általános meghatározottsági szintjét pedig a *jogcsoportok (jogcsaládok) különösségének* – nyelvi, vallási, kulturális, tradicionális és jogátvételi sajátosságainak (recepció) – képzése követheti.

A jog kezdeti típusaira a büntető szabályok túlsúlya volt a jellemző, és a represszív fizikai kényszer végigkíséri a jog egész történetét. De például a kegyetlen, testcsonkító büntetési nemek vagy a talio elve a modern jogtípusokban már ismeretlen, s a jog érvényre juttatásának árnyaltabb módszerei alakultak ki. Irracionális elemek (égi jelek, vízpróba, tűzpróba stb.) iktatódtak ki belőle, s a humanizmus és a felvilágosodás eszméi is befolyásra tettek szert a jogtörténetben. Épp ezért a jogfejlődésben bizonyos *formális racionalizálódási és humanizálódási tendenciákat állapíthatunk meg*, noha nincs szó egyenes vonalú, egyenletes fejlődésről. De a sáman – bíró – kódex vonulat érzékeltetheti a jogszolgáltatási technikák racionalizálódását. A sámani, misztikus elemekkel kevert jogszolgáltatást a munkamegosztásban döntésre specializálódott bíró váltotta fel, a kódex pedig az absztrakt normán alapuló ítélkezés gyakorlatával zárja e fejlődési sort. Az alapvető emberi jogok kialakulása, majd második (és harmadik) generációjának gazda-

godó katalógusa pedig a jog humanizációs tendenciáit mutatja, a büntetési nemek és felelősségi alakzatok humanizálódásán túlmenően.

4.2. A jogi norma jellemzői, ismérvei

A jog a köznap érzelés számára először is a kényszer szinonimájaként jelenik meg. Az egyén – többször értelmetlen – korlátokat lát benne, szabadságának, lehetőségeinek beszűkítését. Ugyanakkor bizonyos élethelyzetekben azt is látja, hogy a jog védelmezi, biztonságot és előnyt jelent számára. A kényszerérzet gyakran erősebben működik, de nyilvánvaló: a két tapasztalat összefügg, azonos jelenség két oldaláról van szó. A jogok össz-társadalmi szinten korlátok között élvezhetőek, a korlátok a jogok érdekében szükségesek. A jog jogok és kötelezettségek egysége, olyan rendszer, amely az egyén magatartását befolyásolva teszi lehetővé a társadalmi együttműködést.

a) Érvényesség ♦ A jogi norma általánosan kötelezőként előírt, elfogadott, „legyen” (Sollen) jellegű képződmény. Ennek alapján a normát betartják, nem vitatják annak értékes, követendő voltát. Ha kétségesse válik a norma értéktartalma és/vagy hitelessége, akkor érvényességét veszti és nem is érvényesül automatikusan – legfeljebb csak közhatalmi kényszer hatására. A normát tehát az ismételtség mellet sajátos minősége, érvényessége teszi jogi normává. Ebbe az állami kényszer mellett a jogi normák létrehozatalának és kihirdetésének formai mozzanatai és a jogszabályok tartalmi összetevői, értéktartalmai egyaránt bele játszanak.

b) Általánosság ♦ A jogi norma általános előírásokat tartalmaz a közösség számára. Mind a követendő magatartás, mind a magatartásra kötelezett általánosan van megfogalmazva. Nem norma tehát az olyan magatartásbefolyásolás, amely egy személyhez szól, vagy egynéhányhoz, de csak adott pillanatban. Az ilyen befolyásolás lehet parancs, de nem norma. A jogi normának absztrakt értelemben az adott társadalmon belül mindenkihez kell szólnia, akitől elvárják, hogy adott szituációban meghatározott magatartást tanúsítson. (A norma általános érvényessége ugyanakkor nem jelentheti azt, hogy mindenki belépne ebbe a szituációba. Például nem mindenki lesz vállalkozó, de aki erre a tevékenységre adja a fejét, arra a reá vonatkozó elvárások konkrétan is érvényesek lesznek).

c) Ismételtség ♦ E jellemzőt szokták normativitásnak is nevezni. Lényege: a norma címzettje minden ismétlődő esetben ugyanúgy járjon el, ahogy

a norma előírja. Az egyszer követendő magatartás nem norma, hanem pl. egyedi parancs. Az ismétlődő helyzethez kapcsolódó ismétlődő magatartás adja az adott viszonyok stabilitását, a kiszámítható rendet.

d) Szankcionáltság ♦ A norma nélkülözhetetlen eleme. Azt jelenti, hogy amennyiben a normában foglalt előírásokat nem tartják be, hátrányos következményekkel kell számolni. A normákat általában betartják (főleg, ha felismerik értéküket), de az egyéni érdekek esetleg normaellenes magatartást is előidézhetnek. Ha tehát a normában nem szerepel a ténylegesen fenyegető hátrány normasértés esetére, akkor rendeltetését nem tudja betölteni. A kilátásba helyezett hátrány sokféle lehet, attól függően, hogy milyen típusú, büntető vagy polgári, vagy munkajogi stb. normáról van szó, és tényleges kényszerben is megnyilvánulhat (foglalkozás gyakorlásától eltiltás, eredeti állapot helyreállítása, szabadságvesztés stb.)

e) Hipotetikus szerkezet ♦ A norma egy feltételezett jövőbeni szituációra és magatartásra vonatkozik. Ha a feltételek majd beállnak, akkor alkalmazni kell a norma előírásait, illetve ellenkező magatartás esetén az előre megfogalmazott hátrányt. A jogi norma hipotetikus szerkezete, „ha ... akkor” szituatív érvényességet ad – amit legtöbbször ki is mond. Sokkal konkrétabban körülírja azt, hogy a normatív elvárások mikor, milyen helyzetben érvényesek, mint ahogy ez az általában vett társadalmi normák esetében – a hipotetikus szerkezet hiánya következtében – fennáll. Ritka az olyan jogi norma, mint „Az aki mást megöl, büntettet követ el, és öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető” (Btk. 166.§./1/bek.), amely nem mondja meg, hogy mi az ölési szituáció, amelyre a büntetendő magatartás vonatkozik, ugyanis bármiféle szituációban ölés az ölés. (Olyan, úgynevezett eredmény-bűncselekménnyel, materiális bűncselekménnyel van itt dolgunk, ahol a védett jogtárgy, az élet sérelme ennél a bűncselekménnyel van kapcsolatban maga az eredmény, a halál. Ahhoz, hogy ennek az eredménynek a hatálya alól kivehessünk egy emberi magatartást, elkövetési magatartást – mondjuk a jogos védelmi helyzetben vagy a háborúban elkövetett ölést – ahhoz specifikáló feltételegyüttes meghatározására van szükség.).

f) Reciprocitás (kölsönösség) ♦ Általában „A normák jogosultságok és kötelezettségek kölcsönösségeként értelmezhetők. Minden jogosultsággal szemben mások által tanúsítandó, elvárható magatartás áll szemben”. (Szabadsfalvi, 1992:34.) A kölcsönösség jogosulti és kötelezeti pozíciója

mögött e pozíciók létének közösségi elismerése húzódik meg. De természetesen ismer a jog egyoldalú kötelezést és olyan egyoldalú kötelezettség-vállalást is – ingyenes ötlet átadás – melynek nincs kölcsönösségi oldala.

A jogi normák tehát a következő logikai rendben épülnek fel:

- megfogalmazzák a körülményeket és a hozzájuk tartozó magatartásokat,
- a magatartást minősítik (tilos, kötelező, megengedett),
- rögzítik a normasértés következményeit.

Maga a „jog” kifejezés alapvetően *kétféle értelemben, alanyi és tárgyi jogi értelemben* használatos. (Vannak nyelvek, melyekben külön kifejezések jelölik e problémát). Ezek elhatárolása a jogtani ismeretek elsajátításának alapja.

Tárgyi jog (más neveken: az írott jog, tételes jog, pozitív jog) ♦ Meghatározott formában megjelentetett jogi szabályozás. A leírt jog, a jogszabályok összessége. Formailag azt mutatja meg, hogy mit ír elő a jog.

A tárgyi jog fogalomkörében foglalkozunk a jogi normák létrejöttével és a normák fajtáival.

Alanyi jog ♦ A norma címzettjének tényleges jogi lehetősége a tárgyi jog alapján („joga van valamihez”, „jogosult valamit tenni, megszerezni, birtokolni, használni stb.”). Az, hogy kíván-e ezzel élni, érvényesíti-e igényét, az egyéni akarat-elhatározás kérdése. De akinek alanyi jog van valamire, az ezt érvényesítheti. Az alanyi jog tehát szubjektív mozzanatot is magában rejt.

Természetesen vannak alanyi kötelezettségek is, de ezek nem tartoznak a „jogosultság” fogalmába. Az alanyi joggal (és kötelességgel) a jogérvényesülés és a jogviszony elemzésénél találkozunk. Vegyünk egy példát:

- tárgyi jog: a választójogról szóló törvény (jogszabály),
- alanyi jog: választói *jogosultság*, amit a *választójogról szóló törvény alapján* lehet gyakorolni. Ugyanis minden nagykorú állampolgárnak *joga van részt venni a választásokon* (ha nem áll fenn kizáró ok vele szemben).

A fentiek szerint a két jogértelem összefügg egymással. A gyakorlatban a tárgyi jog az elsődleges, hiszen azon alapul, abból következik az alanyi jog. (Az emberi jogok vonatkozásában eltérő természetjogias felfogás is képviselhető. Így e jogok nem a jogi szabályozásból erednek, hanem „eredendő” meglévő jogok, amelyek korlátozzák az állam beavatkozási lehetőségeit, a szabályozás módját. Ha például az élethez való jog emberi jog, akkor az állami büntetőhatalomnak sincs joga elvenni azt. Sőt, a termé-

szetjogi felfogásban a természetes és elidegeníthetetlen emberi jogaink képezik a jogrendszer alapjogait.) De a tulajdonjoggal kapcsolatban is állítható, hogy a tételes jog elismerésétől függetlenül a személyekhez és/vagy közösségeikhez (köztulajdon) kapcsolódó alanyi jogi jogosultság a tulajdonlás.

Figyelembe veendő az is, hogy ha az állami (szerv) alkotja és szankcionálja a jogi normát, akkor *jogalkotásról* beszélünk, ha más módon létrejött normát ismer el jogként (szankcionálja), akkor jogképződésről van szó (lásd: 5. fejezet).

Összehasonlítva a következőket summázhatjuk a társadalmi és a jogi normák jellemzőiről:

Egyéb társadalmi normák	Jogi normák
Keletkezésük társadalmi csoportokhoz kötődik	Keletkezésük állami szervekhez kötődik, azok szankcionálják
Bizonytalan tartalmú, többféleképpen értelmezhető normák, többnyire rögzítetlen formában (plurális, heterogén képződmény)	Pontosan megfogalmazott magatartási szabályok, rögzített írott, vagy szimbolikus formában (monista képződmény)
Több normarendszer létezik a társadalomban, csoportérdekek alapján elkülönítve	Egy jogrendszer létezik, elvileg ösztársadalmi érdekeket kifejezve
„Gemeinschaft”	„Gesellschaft”
A normák érvényesülését maga a közösség kényszeríti ki	A jogi norma érvényesülését az állam végső soron erőszakkal kényszeríti ki

Az elmondottak alapján pedig, Szilágyi Péter nyomdokain járva, előadhatunk egy olyan, széles kör számára elfogadható *jogfogalmat*, amely *definícióban* tömöríti ezen ismerettárgy legfontosabb tulajdonságait:

A jog olyan *magatartásszabályok és minták* összessége, melyek keletkezése és szankcionálása *állami szervekhez kötődik* (vagy az állam elismeri a jogképződést vagy a nem-állami normaalkotást, például népszavazást), *általános érvényesség* (kötelező erő) jellemzi őket, s *érvényesülésüket* végső soron közhatalmi kényszerrel (imperium) biztosítják.

4.3. A jog szerkezete

A jog belső szerkezete nemcsak normákból, hanem döntésekből, az azok által kiváltott jogviszonyokból és az imperiummal rendelkező jogalkotó és jogalkalmazó hatóságokból, tehát szervezeti elemből is áll. Egyik alkotó szerkezeti eleme átcsap a másikba és fordítva. Dinamikus viszony áll fenn a jogi objektiváció alkotó elemei között.

A döntés mindig egyedi, közvetlen konfliktusra, ügyre, tényállásra vonatkozik. De a döntésnek valamin alapulnia kell. A döntések alapjai pedig jogszabályok, normák, jogelvek. A bírói ítéletek vagy a hatósági határozatok normán alapulnak. A döntés és a norma viszonya azonban nem mindig egyszerű. Háromféle esetkört kell megkülönböztetni.

ad.1. Normál formájában, *a tömeges és tipikus eseteknél a döntés a norma tartalmából levezethető*, mert egy életbeli tényállásnak egy norma felel meg. A jogalkalmazónak meg kell keresnie, és az eset összes körülményeire tekintettel alkalmaznia kell a normát (vagy normákat).

ad.2. *Nehéz, atipikus esetekben* már többféle minősítési probléma adódik. Nemcsak a minősítő normára alapozott döntés egyedi igazságossága, célszerűsége okoz nehézséget, mert ez a könnyű eseteknél is fennállhat, (s emiatt sem lehet a jogalkalmazást mechanikusan alkalmazott képletekre redukálni), hanem maga a minősítés a problematikus: az adott életbeli tényállásra vonatkoztatva egymással konkurálnak a normák, túl sok jön szóba vagy éppen hiányosak a szóba jöhetőek. A jogalkalmazó alkotó erejére, a jogász érvelés meggyőző erejére van szükség ahhoz, hogy minősíteni tudjon.

EXCURSUS

A jogelmélet dicsérete?

Az alábbi ügy a II. világháború idején kezdődött, és annak befejeződése után lett belőle jogelméleti jogeset.

Willy Schumacher német állampolgárt 1942-ben katonai szolgálatra hívták be, és a rövid kiképzés után egy távoli országba küldték. Kissé fegyelmezetlen magatartása miatt első szabadságát csak tíz hónap múltán kapta meg. Mire 1943 nyarán hazatért, felesége, Inge már egy másik férfit talált magának, akivel komoly viszonyt folytatott. Azt tervezték, hogy ősze is költöznek. Ismerve azonban férjét, Inge tudta, hogy az nem akar majd tőle elválni. Sőt, ha megtudja, hogy megcsalta, családi botrányokat

rendez és megkeseríti az életét. Úgy gondolta tehát, az lesz a legjobb, ha „rövid”, de azért jogszerű úton szabadul meg férjétől.

Erre azt a módszert találta a legmegfelelőbbnek, hogy feljelentse férjét valamilyen politikai bűncselekmény elkövetése miatt. Ha elítélik, könnyű lesz tőle elválni – gondolta. Bejelentette hát a hatóságnak, hogy szabadsága első napján férje egy nagy baráti társaságban a Führer becsületét sértő kijelentéseket tett. Többek között azt mondta: „Ha a Führert kinyírnák, ennek az egész mocsoknak vége lenne.” Ezt akkor sem vonta vissza, amikor figyelmeztették a dolog komolyságára. A Führerre tett egyéb kijelentései is durván sértőek voltak.

A tényálláshoz hozzátartozik, hogy Willy valóban tett ilyen kijelentéseket, és ezt később mások is megerősítették. A német bíróság szerint tette megvalósította az 1934-ben elfogadott büntetőtörvény „Führer megsértése” tényállását, amire halálbüntetés is kiszabható volt.

Az ügyben első fokon eljáró bíróság halálra ítélte Willy Schumachert. Ő azonban fellebbezett, és a másodfokú bíróság szigorított katonai börtönben letöltendő életfogytiglani szabadságvesztésre változtatta a büntetést. A háborús körülményekre tekintettel a katonai börtönből mindenkit az orosz frontra osztottak be. Úgy tűnt, hogy Inge elérte célját házassági bontóper nélkül is.

A háború végén azonban – Inge legnagyobb megdöbbenésére – Willy épségben hazatért, és nemsokára azt is megtudta, hogy a felesége volt a feljelentő.

1947-ben eljárást indított volt felesége ellen, akitől időközben elvált. Azt kérte a bíróságtól, hogy mondja ki bűnösnek, és ítélje szabadságvesztésre. Vádindítványa két fő szempontra támaszkodott.

Álláspontja szerint Inge Schumacher jogtalanul megfosztotta őt szabadságától, márpedig az 1871-es német Büntető Törvénykönyv szerint ez büntetendő cselekedet. Az 1871-es Büntető Törvénykönyvet formálisan sosem helyezték hatályon kívül, és az valóban tartalmazott egy olyan rendelkezést, amely szerint mások szabadságtól való jogtalan megfosztása akár szabadságvesztéssel is büntethető. Másodszor, volt felesége megsértette az emberi együttélésnek azokat a legalapvetőbb elveit, amiket a civilizált világban már évezredek óta tisztelnek. Mint azt az utóbbi évek borzalmi is tanúsítják – tett hozzá –, civilizált társadalmi lét csak ott lehetséges, ahol az ilyen elveket nem lehet büntetlenül félretolni. Akik ezt mégis megteszik, azoknak számolniuk kell azzal, hogy előbb vagy utóbb megbüntetik őket.

Inge Schuamacher azzal védekezett, hogy a férje magatartása 1944-ben büntetendő volt, és ő csak egy jogellenes cselekedetet hozott a hatóság tudomására. Az 1871. évi Büntető Törvénykönyv szerint 1943-ban nem lehetett hatályban, hisz azt egy másik Németország törvényhozó szerve fogadta el, nem állt összhangban az 1943-as német jogrendszer egészével, és valószínűleg az történhetett, hogy elfelejtették hatályon kívül helyezni.

Ő tehát nem tett semmi olyan, ami az akkori jogszabályokba ütközött. Lehet, hogy tette erkölcsileg kifogásolható, de akárhogy is ítéljék meg erkölcsileg, a bíróság ezért mégsem büntetheti meg. Nem volt persze „feljelentési kötelezettsége”, de ilyen tilalom sem létezett. Magatartását az 1943-ban hatályos jog alapján kell megítélni; annak alapján pedig nem követett el bűncselekményt.

Willy Schuamacher a következőket adta elő. Ha volt felesége magatartását nem minősítik bűncselekménynek, akkor ez gyakorlatilag azt jelentené, hogy egy 1947-ben eljáró bíróság a náci törvényekre alapozhatja ítéletét, és figyelmen kívül hagyhatja mind a Németországban történeteket, mind pedig azt a korábbi, de még hatályos német jogot, amit a náci joggyakorlat semmibe vett. Ő tehát egyszerre vádolja volt feleségét, és ítéli el az olyan joggyakorlatot is, aminek alapján jogszerűen lehet megsérteni a legalapvetőbb elveket. De nemcsak a joggal van a baj, hanem a jogi gondolkozással is. Hisz ha valaki csak a tételes szabályokra vagy a tényleges joggyakorlatra figyel, akkor e szabályok nevében, illetve e gyakorlatra hivatkozva elkövetheti a legnagyobb jogtalanságokat is.

Felhívta a bíróság figyelmét arra is, hogy a „nagy politikában” a háborús bűnösök ellen épp most zajlanak azok a perek, amelyekben hasonló elveket követnek, mint amire ő is hivatkozik. Igaz ugyan, hogy Inge nem háborús bűnös, de magatartása a legegységesebb normák ugyanolyan semmibe vételéről árulkodik. Egy egészséges jogrendszernek – miként azt a megváltozott jogbölcseleti gondolkozás hatására már a német jogtudomány is felismerte – tartalmaznia kell olyan szabályokat, amelyek alapján elítélhetőek az Ingéhez hasonló gonosztevők. Ha a bíróság nem fogadná el, hogy az 1871. évi Büntető Törvénykönyv ilyen, akkor e szabályokat meg kell alkotni.

A Németország összeomlása óta eltelt két év alatt – folytatta – a törvényhozónak még nem volt módja és ideje lefektetni az ilyen szabályokat. A bíróságok azonban ma olyan helyzetben vannak, hogy megtehetik ezt; mi több, kötelességük is megtenni. Ezzel hozzájárulhatnak egy olyan jogrendszer kiépüléséhez, ami megfelel az emberi együttélési elvek minimu-

mának, elősegíthetik a nemzet erkölcsi megtisztulását, és megvalósíthatják azokat a jogi eszményeket is, amiket az újabb jogfilozófia ajánl.

Ha egy ilyen ügyben Önnek kellene ítéletet hoznia, miként döntene? Milyen szempontokat venne figyelembe?

ad.3. A joghézag különleges helyzet a kontinentális jogban, ahol a jogalkotó igyekszik mindenre kiterjedő megoldásokat adni, zárt jogrendet létrehozni. Mégis előfordul, s ebben a helyzetben a legmagasabb a jogalkalmazó szabadságfoka: döntése nem vezethető le norma alapján. De itt is a jogrend közegében és a jogász szakma elfogadott érveléseivel kell kitöltenie a joghézagot döntésében.

A jogalkalmazói döntések *joghatásokat* váltanak ki: *jogokat és kötelezettségeket állapítanak meg*, azzal, hogy *keletkeztetik, megváltoztatják, megszüntetik*, vagy esetleg csak *deklarálják* a jogviszony vitatott tartalmát. (Pl.: deklaratív jogi aktus, amikor a közjegyző megállapítja, hogy az örökség a halál tényével az örökre szállt át). *A jogviszonyok mindig jogilag értékelt társadalmi viszonyok.* (Természetük részletesebb taglalását – alanyaik, tárgyuk, tartalmuk szerint – önálló fejezetbe tárgyaljuk). A döntések joghatása tehát a jog közbelépésével változtat, ad speciális minőséget a társadalmi viszonyoknak. Viszont a társadalmi viszonyok jelentik a normák, a jogképződés végső, legátfogóbb forrásait. (Ezt az összefüggést – a jog külső forrását – jogalkotásról szóló fejezet taglalja). Képletesen szólva: a jogviszonyok természetének megértése az a gordiuszi csomópont, aminek átvágásával egyfelől megérthetjük a jogalkalmazás hatáslehetőségeit, másfelől ahonnan kifelé mehetünk a jogi objektivációból, a jog genetikus alapjául szolgáló társadalmi viszonyok felé.

Az államilag szervezett társadalom szintjén azonban a jog elsősorban és döntően, noha nem kizárólag, (mert az államiságtól független, autonóm jogviszonyok is léteznek), az *impériummal, a közbatalmi szervezettel lép szoros frígyre*. Ebben az értelemben *a jogalkotó és a jogalkalmazó hatalom is állami pozíció.* *Döntés – norma és imperiummal élő, állami szervezeti kényszer elemek egymáshoz való dinamikus viszonya a jogi objektiváció.* Ezen struktúra egyik mozzanata a másikkal, a többivel való kapcsolatában nyeri el funkcióját és értelmét. Épp ezért, ha ki is emelhettük a jogi objektiváció normatív mozzanatát azért, hogy a társadalom össznormarendszerével való kapcsolatát is láthassuk, vissza kellett illesztenünk a jog struktúrájába. Most pedig, hogy az alkotó, összetevő mozzanatokat leírtuk és egy struktúra elemeiként

mutattuk be azokat, tovább kell mennünk a funkcionális elemzés felé: milyen szerepei vannak ennek az objektivációs formának?

4.4. A jog funkciói

Első megközelítésben egy objektiváció sajátosságát jól megérthetjük, ha összehasonlítjuk más tárgyiassági formákkal. Valaminek a sajátosságát egy más dolog sajátosságán keresztül érthetjük meg. A tudomány az emberiség tudata, a világról való ismeretszerzés elméleti módozata. Alapkategóriája az igaz (és a hamis). A művészet az emberiség öntudatának, önérzetének érzékletes megjelenítése. Alapkategóriája a szép (és más esztétikai minőségek: rút, alantas, fenséges, groteszk stb.)

A jog nem ilyen, hanem nagyon gyakorlatias tárgyiassági forma: arra szolgál, hogy megoldja, és megelőzéssel csökkentse a gyakorlati élet konfliktusait. Alapkategóriája a jogos (és a jogtalan), melyeken keresztül minősíti a jogilag releváns tényeket, körülményeket. Hasonló alapfunkciói vannak, mint a társadalmi normáknak – a konfliktusfeloldó, regulatív és integratív –, de ezek természete eltér a társadalmi normák funkcióitól, s továbbiakkal is kibővíülhet. A jogsértések és a jogviták eldöntésére szolgál a *konfliktus megoldó* funkció. Ezért elsősorban a jogalkalmazó szervek tevékenységén keresztül valósul meg ez a funkció.

A *regulatív* funkció összehangolja az emberi cselekedeteket a társadalmi létezésben, s ha ezt sikeresen teszi, úgy szabályozó ereje van, amivel csökkenti a tényleges konfliktusokat. A regulatív funkció elsősorban a jog címzettjeinek, a jogalanyoknak a jogkövető emberi magatartásában valósul meg.

A két funkció egyaránt rendezettséget visz az életviszonyokba, lehetővé teszi, hogy számolhassunk saját és mások jogos és jogellenes magatartásának következményeivel. Ez a *jogbiztonság* kategóriájának legfontosabb értelme. Ha pedig megvalósul a jogbiztonság, akkor ezzel hozzájárul a szociális integráció fennmaradásához. Ez a jog legátfogóbb, *integrációs* funkciója.

Részletezés nélkül említjük meg, hogy a jognak *nevelő-szocializációs* funkciója és hatalmi jellegéhez kapcsolódó *ideológiai funkciója* is van. (Utóbbi koncentráltan fejeződik ki a természetjogban). Ahol pedig az állam széles körben terjeszti ki befolyását, válságelhárítás vagy pedig tudatos gazdasági és/vagy társadalompolitikai reformok jegyében, ott *társadalomirányító funkciója is lehet a jognak*.

Felvethető azonban az is, hogy *önérték-e a szabályozás, a rendezettség?* Leggyakrabban az a válasz erre, hogy ahol nincs szabályozás, jogrend, ott anarchia van. Az pedig káros, mert nincs mihez igazodni, minden megtörténhet. A helyzet azonban – mint látni fogjuk – mégsem mindig ilyen egyszerű. Gondoljunk csak arra, hogy a szabály eleve feltételezi a szabálytalanságot, a rend a rendezetlenséget. Ahol minden szabályozott és előre látható volna, ott eleve elesnénk a meglepetések örömétől – igaz, bánatától is – és borzasztóan unalmas lenne az élet. Az egyediség változatosságát, megismételhetetlen jellegét ebben az értelemben nemcsak nem volna kívánatos, hanem nem is lenne lehetséges kiiktatni. A jó szabályozásnak ezért ez nem is lehet célja. Nem az egyediség szintjén kell a jognak szabályoznia.

Induljunk ki az érdekkutatáshoz kapcsolódó **pragmatista** jogelmélet megoldásából. Ennek válasza szerint önértéke van annak, ha az emberi cselekvések a lehető legkevesebb ráfordítással a legnagyobb eredményt érik el. Azaz az erőforrások optimális felhasználásában, a szükségletek maximális kielégítésében látja a szabályozás értékét. A jog célja ezen szabályozási optimum megtalálása. Ehhez a jog nem létrehozza az érdekeket, hanem különböző mértékben elismeri a már létező érdekeket, jogosultságként kezelve őket. A jog rögzíti az egyéni érdekérvényesítés határait, mértékeit a közérdek, társadalmi érdek szempontjából. Megmondja, hogy az ellentétes érdekek ütközésekor melyik, milyen mértékben jogosult érvényesülni.

A szabályozásnak önértéke van, ha megtalálja a ráfordítások és az eredmény közötti optimumot. Roscoe Pound egyik példája szerint, ha egy mozipénztár előtt az emberek szabályozatlanul tülekednek a jegyekért, akkor lassabban és kényelmetlenebbül jutnak be a moziba, mintha korlát terelné forgalmukat. A szabályozás jelentősége az optimum megtalálása. Két korrekciót azonban hozzá kell tennünk érveléséhez.

1. *Az optimum önértékkénti számbavétele csak akkor igaz, ha elfogadom a fenti példában, hogy helyes cél a mozilátogatás.* (Ugyanis ha hamis, antihumanus és ezért értéktelen célokat – pl. emberek kiirtása – optimálisan teljesítek, akkor ennek aligha lehet önértéke)

2. Fel kell azt is vetni, hogy tényleg mindig szükség van-e a szabályozásra? A közlekedési szabályokra – meghatározott nagyvárosi úthálózatnál – a forgalom egy bizonyos szintje után szükség van biztonsági és optimális forgalom lebonyolítási szempontból is. A forgalmi körülmények változására a *szabályozási technika megváltoztatásával kell reagálnunk*: a nappali zöld

lámpás irányítás felesleges idővesztéssel járna éjszaka, egyenrangú utak kereszteződésében, amikor elegendő a villogó sárga fény azon „jelentése” a forgalom szabályozásában, hogy a jobbkez-szabály lép életbe, aszerint hajtunk. Sőt, feltételezhetünk olyan körülményeket – jó úthálózat, egészen csekély forgalommal – amikor mindenféle szabályozás felesleges, *mert elégséges a spontán koordináció szabályozó ereje*. Bizonyos szinten még nincs tudatos szabályozásra szükség, mert a körülmények diktálta rendezettség elégséges. (Ez volt a közlekedés hajnalán). A felesleges vagy túlzottan bonyolult szabályozási technikák *túlszabályozás*hoz vezetnek, s szándékaikkal ellentétben kettős negatív hatással járnak: *a)* diszfunkcionálisak, mert elmaradnak az optimumtól *b)* látenssen okoznak károkat azzal, hogy a felesleges szabályokkal lerontják a szabályzás szükségességébe, a jogrendbe vetett bizalmat. Nemcsak a közvetlen jogtárgy, védett érdek megvalósulását nehezítik (az adott útkereszteződésben a balesetmentes áthaladást), hanem – s ez talán még rosszabb – az általában vett jogrend, a szabályozás érvényességét (a KRESZ-ét, mint olyanét) ássák alá a túlszabályozás diszfunkcionális és látens hatásain keresztül. A szabályozás szükségletét és módjait egyaránt körültekintően kell tehát a jogalkotónak felismernie. A túlszabályozás egyik ellenszereként alakult ki a dereguláció, a negatív szabályozás.

5. A jogforrások

Eddig jogfelfogásokat és a jogi objektiváció sajátosságait ismertük és tanultuk meg. Most áttérünk a szoros értelemben vett jogtanra, amely minden szakjogi stúdium (polgári jogi, büntető jogi, közigazgatási jogi, munka-jogi stb.) elsajátításának előfeltétele. Ebben a fejezetben a jogi normák létrejöttének módjaival, szabályozási elveivel, folyamatával foglalkozunk. Figyelmünket tehát a létrehozás törvényszerűségeire fordítjuk, mert a produktumot – a jogi norma jellemzőit, szerkezetét stb. – a következő fejezetben vizsgáljuk. Rendszertanilag a normatant pedig a jogrendszer-tagozódás alapjainak bemutatása, a jogérvényesülés mechanizmusainak tisztázása és végül a jogviszonyelmélet fogja követni.

5.1. A jogi normák létrejöttének módjai: jogalkotás és jogképződés

A jog normakénti elemzésénél már látható volt, hogy csak állami szervek hozhatnak létre jogi magatartásszabályokat akár úgy, hogy maguk alkotják, akár úgy, hogy más szabályt jogi szankcióval ellátnak, azt jogként ismerik el. A vaglyagos meghatározás a jogi normák létrejöttének két módjára utal: a *jogalkotásra* és a *jogképződésre*.

A modern kontinentális jogrendszerekben – így hazánkban is – a jogalkotói aktusokkal létrejött jogi normáknak van nagyobb jelentősége. Azonban a jogképződésről is szót kell ejtenünk, mert bizonyos elemei egy kontinentális jogrendszerben is és ma is jelen vannak és hatnak.

Témánk tárgyalása előtt nélkülözhetetlen két kapcsolódó fogalom tisztázása és viszonyítása. A jogi norma és a jogszabály kifejezés értelmezéséről van szó. Vitatott az elhatárolásuk, mert sok esetben lehet szinonimaként használnunk őket. Azonban nem minden összefüggésben szinonimák, hanem eltérő tartalmi és formai sajátossággal bíró kategóriák.

jogi norma: olyan jogi magatartásszabály, amely előírja egy tipikus helyzetben a követendő magatartást és jogkövetkezményét

jogszabály: a jogalkotás során meghatározott eljárás keretében, meghatározott formában és elnevezéssel létrejött jogalkotói akarat – írásban vagy szimbolikusan – rögzített kifejezése, amely legalább egy jogi normát foglal magába. Tehát a jogszabályok (pl. törvény) keretét, formáját adják a jogi normáknak, de mást is tartalmaznak.

Példa:

1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról

– ez egy jogszabály

„Házasság akkor jön létre, ha az együttesen jelenlevő házasulók az anyakönyvvezető előtt személyesen kijelentik, hogy egymással házasságot kötnek”

– ez egy jogi norma, amely a fenti jogszabályban található.

Leegyszerűsítve tehát azt mondhatjuk, hogy a jogszabály a forma, a jogi norma pedig annak legfontosabb tartalmi eleme. Éppen ezért, amikor a továbbiakban a jogszabályról beszélünk, akkor az irányadó a jogi normára is, pl. jogszabályalkotás, jogszabályok érvényessége és hatálya stb. Fordítva viszont nem áll a tétel. Ha a következő fejezetben a jogi norma szerkezetét, fajtáit elemezzük, akkor állításainak, következtetéseink speciálisan csak a jogi normákra érvényesek, – de nem vagy nem feltétlenül a jogszabályokra.

5.2. A jogforrás

A jogforrás fogalom arra a kérdésre ad választ, hogy tartalmilag és formailag mi adja a jog kötelező erejét, honnan származik („honnan buzog”) a jog. Fogalma vitatott, mert többféle megközelítési módja, szintje lehetséges. Az eltérő nézetek alapvető oka a jog összetett mivolta és sokszínű társadalmi megjelenése. A honnan jön, okozatosan mitől keletkezik a jog kérdése nem azonos a megismerési értelemben vett jogforrással. Ezért is vizsgálható a jog forrása *filozófiai szinten* (a társadalmi viszonyokba ágyazottsága következtében, vagy a meghatározó politikai akarat erejeként, illetve a normatív formára emelt államakarat megnyilvánulásaként is), illetve jogászai, *normatív szinten* (jogszabályi kifejeződése következtében).

Tartalmi értelemben vett jogforrás (filozófiai aspektus) ♦ Ebben az értelemben a jog forrása minden olyan társadalmi erő, amely meghatározza a jog tartalmát és megjelenési formáit. A jog tartalmát az adott társadalom gazdasági-politikai viszonyai határozzák meg alapvetően, azok a társadalmi igények, amelyeket a jognak ki kell elégítenie és így szükségszerűen meg is jelennek a jogban. Közvetlenül a politikai érdekek jogi transzformálódásának folyamatoként tükröződnek e szükségletek a jogi normák tartalmában. Ezek tehát államon és jogen kívüli tényezők, így *külső jogfor-*

rásoknak nevezzük őket. A jog genetikus, keletkezési okainak körét magyarázzák a külső jogforrások.

Maga az állam jogalakító, jogforrási szerepe – csoportosításunk szerint – kettős megítélés alá esik, és átmenetet képez az alapvetően kétféle értelmezés között.

Ad.1. Ha az államot önálló és a jortól *részben elkülönült* társadalmi jelenségként vizsgáljuk, akkor *a joghoz képest* ugyancsak külső jogforrás (állam-akarat), hiszen végső soron az állami szervek határozzák meg jogalkotási vagy jogalkalmazási eljárásuk során a jog tartalmát.

Ad.2. Ha azonban a jog létrehozását, a processust és magát a jogi produktumot, a normát *egységben* szemléljük, vagyis az állam és a jog közös vonásait vizsgáljuk – tehát azonossági viszonyt tételezünk közöttük – akkor az előzőekhez képest ez *belső* vagy más néven *formai értelemben vett jogforrás* (az írott, norma formájú produktum).

Formai értelemben vett jogforrás ♦ Ez a jogalkotó szervhez és a jogi normához fűződő jogforrásfogalom. Együttesen *belső jogforrásnak* is nevezzük, elkülönítve a jogon kívüli tényezőkre (tehát az állami szervekre és/vagy a társadalmi viszonyokra) visszavezethető külső jogforrástól. Itt az ismeretelméleti szempont az uralkodó: honnan ismerhető meg a jog?

A belső jogforrásból fakad a jog ereje, érvényessége. E felosztásban egyrészt a jog forrásai a jogalkotásra felruházott szervek, pl. kormányok, *akik kibocsátják a jogi normákat* (nevezik *anyag jogforrásnak* is, ami nem azonosítható a fenti csoportosítás tartalmi értelemben vett jogforrásfogalmával).

Másrészt a *jogszabályt magát* nevezzük jogforrásnak, amely előírt módon létrehozott, meghatározott formában és néven megjelenő normák összessége, tárgyi jog (pl. törvény, rendelet). Ez a jogforrásfogalom a címzettek és a jogalkalmazás oldaláról közelíti a kérdést, hiszen a jogszabályba foglalt normák (tárgyi jog) határozzák meg az alanyi jogosultságokat és kötelezettségeket, innen ismerhetők meg a magatartás jogi keretei. Tehát a jogszabály jogi lehetőségek forrása (nevezik ezért *megismerési értelemben vett jogforrásfogalomnak* is). A jogalkotással, jogképződéssel, jogi normával foglalkozó szakirodalomban a normatív értelem a széleskörűen alkalmazott, s a jogforrás így a jogszabállyal szinonim fogalom. A következőkben mi is ehhez a terminológiához tartjuk magunkat: jogforrás = jogszabályok, illetve a bennük lévő jogi normák és jogtételek (Viszonyukat 6.1. részben tisztázzuk).

A formai értelemben vett jogforráson belül attól függően, hogy ki hozza létre a normát, további csoportosítást tehetünk. Jogalkotási folyamatban létrehozott normák *írott jogforrások*, abban az értelemben, hogy tudatosan hozták létre őket, alkotottak. Míg a jogalkalmazói jogképződés során létrejöttek *íratlan jogforrások*, *azok, melyeket nem tudatosan alkotottak, hanem megkeresték őket a precedensekben*. (Ez a jogtalálás). Szokásjog vagy precedensjog attól nem válik írottá, ha összegyűjtjük, és jogkönyvekben közzéteszik őket.

5.3. A jogforrási hierarchia

A kontinentális jogcsaládban a jogforrások rendjére vonatkozóan markáns elveket termelt ki a jogfejlődés. Egyrészt a *jogalkotói jog elsőbbségének* (esetenként kizárólagosságának) a jogalkalmazói jogképződéssel szembeni követelményét, amelyről az előbb volt szó. Másrészt a törvényhozó szerv és a *törvények primátusát a rendeletalkotással szemben* (mely utóbbira a kormányzati és államigazgatási szervek, illetőleg önkormányzatok jogosultak). Harmadrészt a *jogforrások hierarchiájának* elvi követelményét, amelyből az következik, hogy magasabb szerv által alkotott normának nem mondhat ellent, nem ronthatja le alacsonyabb szerv szabályozása. Mindhárom rendezőelvnek az a funkciója, hogy biztosítsák a jogrendszer egységes működését és ellentmondás mentességét.

A jogforrási rendszerre vonatkoztatva ez – Peschka megfogalmazásában – azt jelenti, hogy „a jogforrási hierarchia élén álló törvényhozás meghatározza a jogforrási rendszerben elhelyezkedő egyéb jogforrások tartalmát, területét és érvényességét, és hogy a törvényhozás alatt elhelyezkedő egyéb jogforrások sem tartalmukat, sem érvényességüket tekintve nem kerülhetnek szembe a törvényhozás által meghatározott, számukra biztosított érvényességgel és tartalommal.” Még egyszerűbben: a jogforrás-hierarchia magasabb szintjén álló állami szerv által kibocsátott jogszabállyal nem lehet ellentétes az alacsonyabb szinten elhelyezkedő állami szerv által kibocsátott jogszabály, azt nem módosíthatja és nem helyezheti hatályon kívül. (A magyar jogforrások konkrét formái közötti hierarchiát az alkotmányjogi tanulmányok tisztázzák).

Mindezeknek a *pozitív jogi, elvi és logikai szempontokból helyes* követelményeknek azonban nem könnyű eleget tenni *a praxisban*: sem a jogalkotásban sem a jogalkalmazás tényleges valóságában. Az ellentmondás mentesség jogalkotásra vonatkozó követelményénél is megfogalmaztuk, hogy a jogrendszer *tartalmi koherenciáján* azt kell értenünk, hogy *ugyanazon magatar-*

tás, ugyanazon összefüggésben egy adott jogrendszerben egyidejűleg nem minősülhet jogosnak és jogellenesnek. Nos, ez az a magasrendű, de teljesen sohasem teljesíthető eszmény, amire a jognak törekednie kell. Viszont a valóságos viszonyok egy idő után mindig túlfejlődnek egy még oly előrelátó és rugalmas szabályozáson is, s ezzel nemcsak joghézagokat, hanem ellentmondásokat is okoznak a jogalkalmazásban.

Épp azért, mert ez az ellentmondás mentesség a gyakorlatban könnyen sérülhet – hisz láttuk, hogy akárcsak (függetlenül a tartalmi és terjedelmi vonatkozásoktól) a jog *érvényessége elhíttatásának* és következésképpen az engedelmesség megtagadásának természetjogi érvelésekkel alátámasztható esetei vannak (1.3.) – *a lehetséges ellentmondások egy részének feloldására alakultak ki a jogrendszer koherenciáját védő rendezőelvek.* Az érvényességre való visszautalás után vegyük a *jogszabályok tartalmának* megállapítására vonatkozóakat.

Lex superior derogat legi inferiori – a magasabb szintű jogszabály lerontja az alacsonyabb szintűt. Tehát az alsóbb szint csak konkretizálhat, specializálhat, de nem törheti át a magasabb szint tartalmi kereteit. Ha az alsóbb szint értelmezése ellentétes a magasabb jogszabályéval, akkor azt el kell vetni.

Lex specialis derogat legi generali – a különös szabály lerontja, megelőzi az általánosabbat. Azaz amikor egy speciális, konkrétabb szabály alkalmazása verseng egy általánosabb, elvontabb, tehát kevesebb meghatározottságot tartalmazó szabállyal – de nem alacsonyabb szintű jogforrásként a magasabbal – akkor a speciálisat kell alkalmazni.

Lex posterior derogat legi priori – a később hozott törvény ereje lerontja a korábbiét. Kétely esetén az időbeliség is rendezőelv lehet – ha a két szabály azonos jogforrási szinten helyezkedik el, akkor tehát az alkalmazás időpontjához közelebb eső, későbbit kell érvényesnek tekinteni.

Végül megjegyezzük, hogy a jogszabályok alkalmazási *területe és terjedelme* szempontjából is vannak rendezőelvek, melyek az eljáró jogalkalmazó szervek *hatásköri és illetékességi* viszonyait tisztázzák, azért hogy elkerüljék a normakollíziót, összeütközést. Mind a pozitív – egy ügyben két vagy több szervnek legyen hatásköre – mind pedig a negatív – senki se foglalkozzék az ügygel – hatásköri (illetékességi) összeütközést ki kell tehát küszöbölni.

5.4. A jogképződés

Mondottuk már, hogy a jogi normák létrejöttének két módja van. Az alkotott jog, a jogalkotás elemzése előtt most rátérünk a jogképződésre, amely történelmileg jelentős szerepet töltött be. Ma már, a jogforrások

egymáshoz való viszonyának kikristályosodása után, más a helyzet. Ma is van jogalkalmazói jogképződés, a kontinentális jogcsaládban is, de ennek helyzete és jogszolgáltatásbeli szerepe lényegesen megváltozott. A jogszolgáltatás törvényessége és a jogbiztonság az írott és racionalizált-hierarchizált jogforrások elsődlegességének követelményén nyugszik, noha a bírói gyakorlat (jogszokások) és jogfejlesztés újratermelődő tényei a kontinentális rendszerekben is valós hatásokkal járnak.

Kiindulópontként leszögezzük: a jogképződés a jogalkalmazáshoz kapcsolódik (ezért nevezik *bírói alkotta jognak* vagy *jogalkalmazói jognak* is). Akár történelmileg, akár napjainkra vonatkoztatva szemléljük e jelenséget, ennek praxishoz kötődő, esetjogi jellegét kell kiemelnünk. Ami azt jelenti, hogy a szabályozás nem írott jogforrásként, alkotott jog szerint jön létre, hanem egyedi jogalkalmazói döntések hatására, azok általánosításával.

A jogképződés szerepét, jelentőségét, elfogadottságát célszerű két aspektusból megközelíteni. Más megítélés alá esik jelenléte tradicionálisan, az írott (alkotott) jog általánossá válása *előtt* (kb. XVI. század), és *más a modern* jogrendszerekben elfoglalt helye. Modern viszonyok között is eltérő karakterrel rendelkeznek a *kontinentális jogcsaládba* tartozó jogrendszerek, és az *esetjog, precedensjog angolszász jogcsoporthoz* tartozóak.

Történelmileg szemlélve a jog első megjelenési formája a jogszolgáltatás, amiben elsősorban konfliktusmegoldó funkció játszott vezető szerepet. Léteztek persze uralkodói „törvénykönyvek” (legkorábban Hammurabi babiloni király törvénykönyve, melyet egy fallosz alakú bazaltoszlopba vésetett) és más rögzített jogi szabályok, azonban a valóságos és alkalmazott jog a bírói döntésekben jelent meg. Az államszervezet sem differenciálódott a jogon belüli munkamegosztásban külön törvényhozói és külön bírói hatalomként. Ezért mondotta a középkori magyar jogi nyelv, hogy a király törvénykezik, törvénykezést ül, mert azonos alkalommal ítélezett és hirdetett törvényt. Tehát egységesen jogot szolgáltatott, s nem külön alkotott és külön alkalmazott jogot.

A törvény, az íratlan szokásjogra hivatkozás és a bírói döntés tehát premodern időkben nem vált úgy el egymástól, mint napjainkban. Jól jellemzi a jog forrásainak ezen helyzetét, amely megannyi érvényesség-problémát és értelmezési kérdést vet fel, Bónis György jogtörténész, amikor Werbőczy Hármaskönyvére (Tripartitum) hivatkozva írja: A hazai szokásjog magába foglalta – alakító tényezők gyanánt – *magát a törvényt*, a kiváltságlevelet és a bírói ítéletet is. Ez egyébként tökéletesen megfelelt a középkor eszmevilágának. Korábban a régi és jó jogot nem is a törvényben, hanem a *szokásjogban* találták meg... „a hosszas gyakorlat már több mint száz esztendőn keresztül jóváhagyott szokásjogunkba

majd minden boldogult Királyunk rendelkezéseiből vett és vitt át valamilyen törvényt”. A „szokásjogot” – tehát kétségtelenül – a hosszas gyakorlat alakította, ez a gyakorlat pedig szabadon válogatott a királyok végzeményei között és vitte át közülük (az élő király törvényeit is beleértve) az alkalmasakat a nemzeti szokásjog egyedül érvényesülő nagy testébe. (Törvény és szokás a Hármaskönyvben. Acta Iuridica-Politica. 2. Kolozsvár, 1942.) Az általános helyzetet pedig a Hármaskönyv 1514-es elkészülte után úgy jellemezhetjük, hogy országgyűlési bizottság vizsgálta át a javasolt szöveget, majd a király elé került. A király ugyan megígérte „szentesítését”, ám *a javaslatból mégsem lett törvény*. A törvényalkotás utolsó momentuma ugyanis a szövegnek a megyékhez való szétküldése lett volna, ám ez – a király ígérete ellenére – már nem történt meg. (Egyes adatok szerint ezt „bárók” akadályozták meg, mivel a nemességen belüli, eddig kiemelt jogállásuk megszűnt). Így a *Hármaskönyv nem emelkedett törvényerőre*. Werbőczy pedig mindezt észelve, 1517-ben Bécsben kinyomatta művét, amely aztán gyorsan elterjedt, és „*szokásjogként*” élt tovább. (Később többen is törvényként értelmezték.) – foglalja össze Kulcsár Kálmán a helyzetet, „Ezer év után. A magyar alkotmány és jogfejlődés alapvonásai” c. (2002) munkájában.

Hosszú évszázadokra visszatekintve tehát ezt a jogalakító módot *szokásjognak* nevezzük. Eredetileg szó szerinti értelmében jelent meg: bizonyos törzsi majd később más társadalmi szokásokat is a bíró döntése során jogi következményekkel látott el (szankcionált), ezáltal joggá emelt, s így a későbbiekre nézve is tekintélyre tett szert. Ahhoz, hogy bizonyos szokásjoggá váljék, szükséges, hogy hosszú ideje érvényesülő magatartási követelményről legyen szó, amely tartalmilag megfogalmazható és „helyes” szokás.

A szokásjog a modern jogalkotás mellett is megtartotta jogforrási jellegét, mintegy „kiszegítve” azt. Tartalma az eredeti jelentés mellett az írott jognak jogalkalmazói szokássá válását is magára öltheti, amit *jogszokásnak* nevezhetünk. Bizonyos alkotott jogi szabály ugyanis nem biztos, hogy átmegy a bírói (vagy más jogalkalmazói) gyakorlatba, csak ha a „helyességéről” a jogalkalmazó is meggyőződött. E jelenség lehet az írott jog kritikája, vagy attól független kiegészítése, segítése, de lehet diszfunkcionális is: a jogalkalmazói önkény táptalaja is. Oldhatja az alkotott jog merevségét, közelítheti az absztrakt szabályozást a valósághoz, ugyanakkor alkalmas az írott jog *negligálására*, elvetésére, legrosszabb esetben pedig a jogalkalmazói szubjektívizmus megjelenése.

A jogképződés mai szerepét, funkcióját két eltérő *jogcsalád* vonatkozásában is taglaljuk. Mindkettő hosszú távon kihatással van más államok jogrendszerére is. Más a bíró alkotta jog megítélése a *kontinentális* jogrendszerekben (alapvetően Európában), és más az *angolszász esetjogi* jogrendszerekben. (A vallási és a szocialista jogrendszerek helyzetét ebből a szempontból nincs módunk elemezni.)

A *kontinentális jogrendszerekben* a jogszabály elsődleges és – formálisan nézve – majdnem kizárólagos. Azért, mert a jogalkalmazó szervek funkciója itt az absztrakt jogi normák egyedi konkrét esetekre történő alkalmazása. Montesquieu egykor progresszív, antifeudális követelményeket és a jogbiztonságot érvényesítő formulájával szólva: „a bíró a törvény szája”, aki érvényesíti a törvényekben megtestesülő közérdeket és a törvények szellemét. (Közel sem a mechanikus jogalkalmazás mellett lépett fel tehát, mint ezt tudatlan átértelmezői teszik, kiszakítva formuláját tágabb szövegösszefüggéséből és eredeti jelentéséből). Továbbá a jogalkotás és a jogalkalmazás a kontinentális jogcsoportban sokkal élesebben elvált egymástól, mint az angolszász világban. Ezért a jogalkotó a kontinensen gyakran tiltja a jogalkalmazói jogképződést, de esetenként, országokként – szűk körben vagy hallgatólagosan – mégis eltűri. A jogalkotás kizárólagosságának elismerése a jogrend stabilitását, a jogbiztonság értékét védi, viszont ekkor eleshet a jogalkalmazói jogképződés rugalmasságának előnyeitől: a joghézagok lehetőségének beszűkülésétől és a megoldásukra rendelkezésre álló jogász érvelés nagyfokú variáció gazdagságától. A bíró alkotta jog azonban látenszen ott és akkor is fellép, ahol és amikor tiltják. Ugyanis a felsőbb bíróságok joggyakorlatának mindenképpen megvan az a jogegység biztosítása szempontjából döntő és egyben kívánatos funkciója, hogy – szervezetileg kitüntetett helyénél fogva – ítélezése mérvadó az alsóbb bíróságokra nézve akkor is, ha ezt nem sietnek bíró alkotta jognak (kötelező erejűnek) tekinteni. Az Európai Unió joganyagában viszont kitüntetett szerepe van a luxemburgi bíróság precedensértékű ítéleteinek, s ez a széleskörű és jelentős hatás is jogalkalmazói jogképződés elismerésének tendenciáit erősíti.

Az *angolszász jogrendszerekben* a bíró alkotta jog általánosan elfogadott. Azt az ésszerűséget testesíti meg, hogy amit valaki valahol egyszer már megnyugtatóan eldöntött, azt a tapasztalatot hasonló probléma esetén hasznosítani kell. A jogalkalmazói jog modellje a „jogi emlékezetig”, a XII. századig nyúlik vissza, de a precedensek általánosan csak a XIX. századtól kötelezőek. (Szabadfalvy, 17.) Az ilyenfajta jogalakításban kitüntetett a felsőbb bíróságok ítélete, amelyeknek döntési alapjait, okait, ésszerűségét – az ítélet ún. *ratio decidendi* részét, az alsóbb bíróságoknak nem lehet figyelmen kívül hagyniuk. Tehát az egyedi ügyekben hozott döntések indoklásai olyan jogelveket tartalmaznak, amelyek későbbi, hasonló ügyben minta érvényűek lesznek, „vagyis a bírák kötelesek az elődeik által kialakított szabályokhoz igazodni.” (David, 306.) A különféle *precedensek közzététele* rendszert

alkot, így a magasabb szintű bíróság precedense megelőzi az alsóbb szintű bíróságét. Tehát az esetjogban (case law) is létrejött egy olyan formális racionalizációja a jogforrásoknak, mint a római jogban a „Lex citationis” (idézési törvény) vagy a kontinensen a jogforrási hierarchia.

A precedenseket nyilvánosságra hozzák, és gyűjteményekben megjelentetik (Angliában kb. 350-400 ezer élő precedens van). Bár a joganyag kevésbé áttekinthető, kezelése nehézkes, s a laikusok számára alig-alig hozzáférhető – igazi jogászjog – mégis jól működik. A precedensjogi jogrendszerekben (a Common Law mellett) azonban írott jogalkotás is van (Statue Law), továbbá a méltányossági jogréteg (Equity) is régóta ismert. A XIX. század vége óta pedig jogforrási értelemben sem tekintik már – Angliában sem – másodlagos jogforrásnak a törvényi jogot az esetjoghoz képest.

5.5. A jogalkalmazói jog jellemzői

A jogalkalmazói jogképződés vonatkozásában alapvető követelmény, hogy új és érvényes magatartási szabály, minta jöjjön létre, akár az írott jogi szabályozás hiányában, akár annak ellenében, amely kikényszeríthető. (Ha ugyanis nem új a norma, akkor voltaképpen csak jogértelmezésről lehet szó.) Viszont a bíró alkotta jog – születése pillanatában – tulajdonképpen *viszamenőleges jogalkotást* valósít meg, hiszen a jogalanyok cselekedetük elkövetésekor nem számolhattak azzal a mércével, amely még nem is létezett. Ez legfontosabb negatívuma.

Az írott jog és a jogalkalmazói jog tulajdonságaiban két követelmény, jogelv ütközik. A jogbiztonság és a jog rugalmassága. A kontinentális jogrendszerekben az írott jog elsődleges, kiszámítható, de merev. Az angolszász jogrendszerben kiemelten elismerik a joggyakorlat jogalakító szerepét, viszont bizonytalanságait nem tudják kiküszöbölni.

Talán annyi állítható, hogy a jogalkalmazói jogképződés kevésbé kívánatos a jogalkotói joghoz képest, mert:

- egy megtörtént eset, helyzet kapcsán utólag állapítják meg a jogi relevanciát és az ítélezés mércéit, döntési alapjait (jóllehet a precedens – elfogadottsága után – már előre szabályoz a következő hasonló szituációkra),
- az egyedi esetből levont szabály, ésszerűség lassan éri el az általánosság bizonyos szintjét (az *induktív* módon, az egyedi tapasztalatok felhalmozódása nyomán levont következtetések vezetnek a közös, különös mozzanatok felismerése felé), a norma tartalmára az egyedi konkrét

eset egyedisége nyomja rá bélyegét, s ezért csak nehezen tipizálhatóak az életviszonyok,

- az uralkodó politikai törekvések kifejezésére nem alkalmas, mert benne a jogászrend uralkodó gondolkodásmódja ölt testet
- kevésbé rögzített, bizonytalan, nehezen áttekinthető, a nyilvánosság számára csak nagyon nehezen és hosszú idő alatt ismerhető meg
- jogalkalmazói jogképződés esetén természetesen formális jogszabály nem jöhet létre, csak jogi norma, jogelv, magatartásminta.

Peschka Vilmos meggyőzően állította szembe a konkrét bírói döntést a jogalkalmazói jognak minősíthető döntéssel: „Míg a konkrét jogalkalmazói döntés csak az adott individuális esetre érvényes, addig a jogszabály érvényessége mindig bizonyos általánossággal rendelkezik. A jogi norma nemcsak egy bizonyos konkrét esetben, hanem az ugyanabba a típusba tartozó minden esetben érvényes. Ebből következik, hogy az a jogalkalmazói döntés minősülhet jogi normának, amely nemcsak az adott, konkrét esetre szólóan, hanem ezen túl, más esetekben is bizonyos általánossággal érvényes. Azt tehát, hogy mikor beszélhetünk jogalkalmazói jogalkotásról, mindig a jogalkalmazói döntés érvényességének jellege határozza meg.” – írta az Enciklopédiában (Akadémia, 1980, 867.)

6. A jogalkotás

6.1. A jogalkotás fogalma

A jogalkotás az arra kifejezetten *feljogosított állami szervek* (a feljogosítás többnyire az állam alaptörvényében, az alkotmányban található) *tudatos tevékenysége*, melynek célja a jövőre vonatkozó jogi normák *írott formában* (jogszabályban) történő megalkotása.

A jogalkotás értelmét, célját, indokait fejezzük ki az alábbi tipológiával, melyet legegyszerűbb a *jogalkotás irányainak* elneveznünk. Négy irányról beszélhetünk:

- A joggal eddig nem szabályozott, ún. természetes viszonyok, társadalmi viszonyok jogi formába öntése
Itt *meglévő életviszonyok*, családi, munkaviszonyok stb. jogi szabályozás alá vonása történik meg tehát. Például a családi viszonyok jogi szabályozásában a névviselés lehetőségeinek bővítése (a gyermek az asszony nevét is megkaphatja, viselheti).
- A jog erejével *új társadalmi viszonyok* létrehozása.
A *közjogban* például, az Országgyűlés ellenőrző szerveként ilyenek minősültek az ombudsman-i hivatalok felállítása és az állampolgári jogok helyzetét vizsgáló tevékenysége.
A *magánjogban* a privatizációval, kárpótlással keletkeztetett magántulajdonosi viszonyok.
- A már meglévő jogi szabályozás megváltoztatása, *módosítása*.
Például valamely társadalomra veszélyes magatartás bűncselekményből szabálysértéssé átminősítése. Magát a prostitúciót folytató személy mai jogunkban nem követ el bűncselekményt – szemben az ún. futtatóval.
- A jogi szabályozás megszüntetése (*hatályon kívül helyezés*).
Például: rendőri felügyelet eltörlése.

Az az eset ritkán fordul elő, hogy a jog teljesen kivonul valamely életviszony szabályozásából és más társadalmi normák hatókörébe engedi azokat, de azért előfordul. Például bizonyos szexuális magatartások („melegek”), szokások elbírálásában fordult elő, hogy a jogi tilalmat kiiktatták, s ezzel pusztán szexuáletikai kérdéssé vált a dolog.

Más a joganyag szisztematikus felülvizsgálata, a hatályon kívül helyezés céljából: ez a *deregulációs* tevékenység. A joganyag megtisztítását jelenti a feleslegessé, teljesen időszerűtlenné, okafogyottá vált normáktól, norma-

csoporttól. Magyarországon a rendszerváltásban a gazdasági szabályozás bizonyos régi, államszocialista formáit így volt célszerű megszüntetni ahhoz, hogy a piacgazdálkodásnak teret nyithasson a jogalkotó. Például a társadalmi tulajdont különleges védelemben részesítő szabályok kiiktatása volt ilyen. A dereguláció negatív jogalkotás, a túlszabályozás ellenszere.

Kvantitatíve az ilyen dereguláció Magyarországon azt jelentette, hogy az 1989-es 5322 darab *hatályos jogszabályt* a következő évre mintegy 10%-kal, 4839-re sikerült csökkenteni.

6.2. A jogalkotás jellemzői

A jogalkotás folyamatában meghatározott *jogi rendben* (eljárési szabályok szerint) hozzák létre a jogszabályokat, akaratlagos – teleologikus, azaz célkitűző értelemmel rendelkező – módon. Tehát *tudatosan* létrehozott jogi normákról van szó, és *előre* történik a szabályozás (a magatartások jogalkotó által kívánt irányú alakítása, a jövőre nézve). Így általánosan megfogalmazott jogi normák jönnek létre, az absztrakció viszonylag magas fokán, ahol tartalmában a jogalkotó a tipikus helyzetekre vonatkozó, tipikus elvárásait rögzíti, a társadalom széles körére vonatkozóan (*általános érvényességgel*). Mindez körültekintő szakmai és politikai előkészítést igényel, s alkalmas az uralkodó politikai elitnek által vélt vagy valós osztálytársadalmi érdekek kifejezésére. A jogalkotásban *stabil* szabályozás kialakítására van lehetőség, ámde az eljárési formák kötöttsége és időigényessége miatt gyakran *rugalmatlan* a szabályozás, s ezért kevésbé tudja a gyors társadalmi változásokat követni. (*Szemben a jogalkalmazói jogképződéssel*, amely gyors és közvetlen reakció lehet egy új, szabályozást kívánó élethelyzetre. Viszont nem lehet átfogó, tudatos, általános érvényű és stabil az ilyen esethez kötődő szabályozás).

A jogalkotás formakötöttsége a jogforrás jelölésében és elnevezésében is kifejezésre jut. Az *írott jog* ezért könnyen felismerhető, jól rendszerezhető – mint ezt látni fogjuk a joganyag rendezésének módozatainál – s ez megkönnyíti megismerését is. Tehát elősegíti a jogkereső jogalanyok, állampolgár tájékozódását, könnyebb eligazodását.

6.3. A jogalkotás fajtái

A törvényhozó hatalom a *normatív formájú államakarat* képződésének szintjére, amely az alkotmánytól nyeri hatáskörét. (Az alkotmányozó hatalom pedig el is válhat a törvényhozó hatalomtól, de olyan megoldás is létezik,

például a jelenlegi magyar alkotmányban, amelynél egybeesik e kettő). Az alkotmánytörvény után a két legfontosabb jogforrás a törvény és a rendelet. Érdeemes kettejük viszonyára kitérnünk.

A jogalkotási tevékenységet és azok produktumait a kontinentális jogrendszerekben általában két fő csoportra osztjuk. Természetesen mindkettőre vonatkoznak azok a jellemzők, amelyeket a jogalkotásnál ismertetünk, de vannak külön-külön speciális sajátosságai is. A jogalkotás két fajtáját aszerint különböztetjük meg, hogy mely állami szerv tevékenységéhez kötődik. Ez a kötődés adja eltérő sajátosságait. Tehát:

- törvényalkotás
- rendeletalkotás

A *törvényalkotást* valamely állam legmagasabb kormányzati pozíciójában lévő szerve végzi, amely egyben legfelsőbb államhatalmi-népképviselői szerv. Mindig testületi szerv, amelynek kizárólagos joga a törvényalkotás (de természetesen a törvényen kívül más jellegű jogi aktusokat is hozhat). Hazánkban a törvényalkotás körébe tartozik minden olyan szabályozási tárgykör, amely közvetlenül érinti az állampolgárok alapvető jogait és kötelezettségeit. A kibocsátó szerv mellett ezzel az ismervvel lehet és kell elválasztanunk a törvényhozást a rendeletalkotástól. A törvényhozó szerv elnevezése lehet pl. parlament, nemzetgyűlés, kongresszus, országgyűlés stb. Szinte valamennyi államban fellelhető ez a szerv, és a modern államokban általános választójog alapján hozzák létre a választópolgárok.

(Megjegyezzük, hogy a törvénynek van egy általánosabb, *köznap*i értelemben alkalmazott jelentése is, amikor valamennyi jogszabályt ezzel a névvel illetnek, pl. „a törvények előírják...”. Ez esetben nem feltétlenül törvényi előírásról van szó, hanem arról, hogy a jog mit ír elő, vagyis a jog szinonimájaként alkalmazzák a törvény kifejezést.)

Hasonlítsuk össze a törvényalkotás és a rendeletalkotás sajátosságait, (úgy, hogy elvonatkoztatunk a helyi hatalom gyakorlásában érvényesülő önkormányzati rendeletalkotástól, s így csak a kormányzati szervek rendeletalkotó tevékenységét vesszük alapul):

- A törvényalkotásra felhatalmazott testület helyzetéből és reprezentatív összetételéből adódóan széleskörűen át tudja tekinteni a társadalom állapotát, mozgásait, szükségleteit és problémáit, s ezen összefüggések következtében helyesen ismerheti fel a szabályozás szükségességét, indokait. A képviselői szerv nézőpontja elsősorban a törvény osztársa-

dalmi folyamatokra gyakorolt hatása, míg a kormányzati-közigazgatási szervek vagy ennek alárendelten a törvények végrehajtására vagy csak egy-egy ágazatra kiterjedően alkotnak rendeleteket.

- A törvénnyel szabályozandó viszonyok (alapviszonyok) jellege következtében és az átfogó szabályozás érdekében a törvényalkotás jobban támaszkodik a tudományok eredményeire (a törvények szaktudományosan és elméletileg megalapozottak), míg rendelettel általában a társadalmi viszonyok egy szűkebb területét szabályozzák.
- A politikai törekvések jogi formában való megjelenítése (és így biztos érvényesülése) a törvényalkotásban a legmarkánsabb, akkor is, ha az nem az adott kormányzati többség, hanem a pártok frakcióinak politikai konszenzusát fejezi ki vagy esetleg kompromisszumok eredménye.
- A törvényalkotási folyamat garanciális okokból maga is jogilag részletesen szabályozott, formája rögzített, míg a rendeletalkotás lényegesen egyszerűbb és a társadalom számára nem is mindig ismert.
- A törvényalkotás leglényegesebb mozzanatai (a parlamenti vita és az elfogadás) a társadalmi nyilvánosság előtt történnek, így a jogalkotói akarat jobban érthető, megérthető és elfogadható. A rendeletalkotást a közvélemény – média jelenlét hiányában – kevéssé tudja figyelemmel kísérni, ezért nem ismerheti a szabályozás indokait, céljait. Igaz, erre nincs is szükség, mert általában nem az állampolgárokat közvetlenül érintő és/vagy nem alapvető jogaikban érintő rendelkezésekről van szó.
- A törvényekkel a társadalom legalapvetőbb és legjelentősebb viszonyait szabályozzák, a tartósság igényeivel, míg a rendeletalkotás nemcsak szűkebb, kevesebb jogalanyt érintő kérdéseket szabályoz, hanem egyszerűbb és gyorsabban lebonyolítható jogalkotás eredménye is. Ennyiben a rendeletalkotás rugalmasságával jobban tud a változó viszonyokhoz alkalmazkodni, mint a nehezkesebb törvényalkotás.
- A rendeletalkotás *vagy* a végrehajtó hatalom szolgálatában a közigazgatási szervek jogalkotó tevékenysége, *vagy* pedig kormányzati szabályozó eszköz. A törvényhez képest nemcsak alacsonyabb szintű jogszabály a rendelet, hanem szabályozási lehetőségeit, indokait elsősorban a törvény határozza meg (Ebben az értelemben beszélnek sokhelyütt eredeti vagy származékos (átruházott) jogalkotói hatásköréről a rendeletalkotásnál).

- A rendelet politikai törekvések széles körű érvényesítésére nem mindig alkalmas. Gyakran a kormányzat vagy egy-egy ágazat politikai érdekei jelennek meg benne.
- Közös vonás, hogy az írott jogalkotás mindkét fő formája a jogalkotó szabályozási akaratát tükrözi és az abban foglalt normák nyilvánosságra hozatala és hatályba lépése a konkrét címzettek számára érvényes rendelkezéseket tartalmaz.

6.4. A jogalkotás folyamata

Mind a törvényalkotás, mind a rendeletalkotás folyamata jogilag szabályozott, de eltérnek egymástól nemcsak a „szabályozási szabályok” nyilvánossága tekintetében, hanem abból a szempontból is, hogy testületi vagy egyyszemélyi jogalkotásról van-e szó. Testületi döntéseknél hosszadalmasabb az eljárás, az érdek-összeütközés és egyeztetés, az általános és a részletes vita és az elfogadási procedúra értelemszerűen lassítja a folyamatot. Ugyanakkor persze kedvezőbb tere van a kollektív bölcsességnek.

Amikor az alábbiakban a jogalkotás folyamatát ismertetjük, elsősorban testületi jogalkotásra gondolunk, ezen belül is klasszikusan a törvényalkotás folyamatára. Az egyyszemélyi jogalkotás (pl. államfő, miniszter) több ponton hasonlitos a testületi jogalkotáshoz, az eltérések értelemszerűek, de azért külön jelezzük őket.

Fenti megkorításokkal a jogalkotás folyamatát a következő szakaszokkal modellezhetjük:

- A) a jogszabály kibocsátásának kezdeményezése,
- B) jogszabálytervezet elkészítése, a döntésre jogosult szerv (személy) elé terjesztése,
- C) a jogszabályjavaslat megvitatása,
- D) a javaslat elfogadása,
- E) a jogszabály kihirdetése.

A) A jogszabály kibocsátásának kezdeményezése

Kiindulópon az, hogy valamely társadalmi probléma rendezésére jogi szabályozási igény merül fel. Az igény irányulhat szabályozatlan terület (pl. béranyaság) joggal való rendezésére, de irányulhat meglévő szabályozás megváltoztatására is (pl. egyetemi felvételi szabályok módosítása vagy kiegészítése). A szabályozási szükséglet nemcsak a jogalkotó szervnél jelenhet meg, hanem felismerheti és kinyilváníthatja bármely más állami vagy

társadalmi szerv, érdekcsoport, sőt egyén is. A jogalkotó felelőssége, hogy az igényt mérlegelve és megítélve, szükségességét eldöntse. Tényleges szükségesség esetén is azonban csak az arra feljogosított személy vagy szerv indíthatja meg a jogalkotási folyamatot, amelyet meg kell előznie tudományos eszközökre támaszkodó társadalmi helyzetelemzésnek.

Külön kezelendő eset az, amikor az Alkotmánybíróság mulasztásos alkotmányellenességet állapít meg, s határidő kitűzése mellett, felhívja a jogalkotó szervet e nemkívánatos helyzet megszüntetésére.

A kibocsátandó jogszabálytól függ, hogy kik jogosultak kezdeményezésre (törvényenél pl. a kormány, a képviselők, a parlamenti bizottságok vagy a Köztársasági elnök). A társadalom részére a jogalkotási igény közvetlen felvetésének jogi lehetősége szintén biztosított, a népi kezdeményezés útján (meghatározott számú állampolgár hiteles aláírásával).

A szabályozási szükséglet fel- és elismerése után jogi formába kell önteni, s csak ezután lehet döntésre terjeszteni.

B) A jogszabálytervezet elkészítése, döntésre jogosult szerv (személy) elé terjesztése

A tervezet elkészítése rendkívül nehéz, szerteágazó és felelősségteljes munka. Többnyire a minisztériumi szakapparátusok feladata az előkészítés (helyi szinten a helyi szakapparátusé). A jogszabálytervezetet összeállítók (kodifikátorok) a legmagasabb szintű jogászai munkát végzik, mert a jogalkotási összefüggéseken túl egyaránt járatosaknak kell lenniük a kapcsolódó társadalomtudományok eredményeiben és a joggyakorlatban is. Ugyanis a helyes jogalkotásnak támaszkodnia kell egyfelől az új, megváltozott körülmények szaktudományos feltárására, másfelől a változó joggyakorlat tapasztalataira.

Folyamata legteljesebben a törvénytervezet elkészítésével érzékeltethető:

- *Szabályozási elvek, koncepció* meghatározása és szakmai megvitatása az érintett állami és társadalmi szervek részéről. A koncepcióban alternatívákat jelölnek meg, majd a szakmai és tudományos viták után – szükség esetén – megerősítik, vagy elvetik azokat. Koncepciókat nagyobb horderejű törvényeknél széleskörű, szakmai és társadalmi vitára lehet bocsátani. (Például ilyen volt egy új alkotmány szabályozási koncepciójának közzététele az IM részéről 1995-ben, vagy az OGY. határozati javaslatára az alkotmány szabályozási elveiről, 1996-ban.)

- Az összegyűjtött vélemények meghatározzák a tervezet tartalmát, s ezután kerülhet sor a *forma* meghatározására (terjedelem, a jogszabály belső tagolása, fejezetei, címei). Tartalmilag és formailag egyaránt figyelemmel kell lenni a már hatályos szabályozásra, az ellentmondások kiküszöbölésére, az azonos vagy hasonló szabályokkal, végső soron a jogrendszerrel való összhangra.
- A *részletes szövegezésnél* gondot kell fordítani a tervezet belső összhangjára, áttekinthetőségére, a jogi nyelvezet és fogalmak egységes alkalmazására. Néha szükséges sajátos jogtechnikai megoldások beépítése is. Tekintsük át ezek leggyakoribb formáit.
- A jogalkotás *sajátos jogtechnikai* lehetőségekkel, megoldásokkal is kell, hogy éljen. Ilyen megoldás a *legális értelmezés*, a *vélelem* és a *fikció*.

A legális, *jogalkotói jogértelmezés* a jogfogalmak egyértelműsítését szolgálja. Például: kiterjesztően, de egyértelműen rendelkezik a jogalkotó, amikor definiálja: „E törvény alkalmazásában a gázipisztoly lőfegyvernek minősül”.

A *vélelem* lényege, hogy a jog egy valószínű, de nem biztos tényt fogad el valósnak, s ehhez fűz joghatásokat. Hagyományosan kétféle vélelem létezik – megdönthető és megdönthetetlen vélelem – de mai jogunk csak a megdönthető vélelmet ismeri. „A házasságban született gyermek apja a férj” vagy eltűnt személy holtnak nyilvánítása *megdönthető vélelem* (*Praesumptio iuris*), mert helyet hagy és lehetséges is a valószínű, de nem biztos ténnyel szemben az ellenbizonyítás. De kétes jogi helyzetek áthidalásához a jogszolgáltatás érdekében szükséges lehet vélelem, legfeljebb az ellenérdekelt félnek kell bizonyítania, hogy a feltételezés nem valós, hanem téves.

Megdönthetetlen vélelem (*Praesumptio iuris et de iure*) esetén a jog nem engedi meg az ellenbizonyítást. Például annál a vélelemnél, hogy a méhmagzat jogképességének időpontja a születéstől visszafelé számított 300. naptól kezdődik, – korábban nem volt helye ellenbizonyításnak. Azonban a megváltozott orvosi tudás következtében feleslegessé és kiiktatottá vált ez a vélelem.

A *fikciót* „a tekintsd úgy, mintha” formula jellemzi, tekintsd a valótlanat valósnak, például a jogkövetkezmény tekintetében. A 14 éven aluli, kiskorú gyermek nem cselekvőképes. Cselekvőképtelen személy jognyilatkozata pedig semmis, érvénytelen. A mindennapi élet szükségleteinek kielégítése körébe eső ügyleteit, – mondjuk kiflit vett a közértben – mégis érvényesnek tekintjük. Úgy teszünk, mintha a kiskorú törvényes képviselője hozzájárulásával jött volna létre a szerződés – függetlenül attól, hogy megszerezte-e ezt a hozzájárulást.

Ily módon épül fel tartalmilag és formailag a majdani jogszabály logikus rendje, tagozódása (§-ok, bekezdések). Az így elkészített tervezet még továbbra is tartalmazhat alternatívákat, s ezért erről, valamint az egész produktumról ismételt véleményt kérhetnek a majdani végrehajtásban érintett

szervektől, illetve a jogtudomány képviselőitől. A korrigált szöveget pedig végső formájába öntik, egyeztetik. Alternatív megoldások továbbra is előfordulhatnak, és majd a jogalkotó fogja véglegesen eldönteni, melyiket választja közülük. Végül rögzítik az életbe léptető jogtechnikai jellegű előírásokat, pl. hatálybalépés időpontja, a hatályon kívül helyezett jogszabályok vagy §-ok megnevezése stb.

Az elkészített tervezetet a kezdeményezésre jogosult szerv vagy személy elfogadja (pl. törvénynél a kormány vagy az államfő), és ezzel az akttussal válik a tervezet *javaslattá*, amelyet a döntésre jogosult szerv elé lehet terjeszteni.

C) A jogszabályjavaslat megvitatása

E fázis a testületi szerveknél a testületi tagok vitáját jelenti. Az egyszemélyi jogszabály kibocsátásnál egyeztetési kötelezettség formájában jelenik meg.

Akit a jog feljogosít a kezdeményezésre, az előterjeszti a javaslatot és megindokolja a jogalkotás szükségességét. A testület szükség esetén meghallgat más előkészítő szerveket, szakértőket, majd megvitatja az előterjesztést. A vita szabályai rögzítettek (pl. törvényjavaslat esetén a képviselői szerv ügyrendjében vagy házszabályában találhatók), és érdembeli terjedelme a megalkotandó jogszabály társadalmi jelentőségétől függ (milyen viszonyokra vonatkozik, milyen kört érint, milyen szintű szabályozásról van szó stb.). Előfordulhat, hogy a javaslatot visszaadják további kidolgozásra, esetleg az előterjesztő visszavonja.

D) A javaslat elfogadása

Ha a vita során a jogszabályalkotás szükségessége bizonyossá vált és a politikai, szakmai érdekeket sikerült összehangolni, a javaslatot szavazással elfogadják. Ezzel az akarati akttussal jön létre kötelező ereje. A jogszabály társadalmi súlyától függ a szükséges szavazati arány (egyszerű többség, abszolút többség, minősített többség). Előfordulhat, hogy a jogszabály jogi erejét szélesebb társadalmi bázison, legitimációval alapozzák meg. Különösen indokolt ez az alkotmánytörvénynél – amelyet nálunk, ahol a törvényhozó hatalom és az alkotmányozó hatalom egybeesik – népszavazással kell megerősíteni. Az elfogadás jogszerűségét és a tartalmi hitelességet a felhatalmazott személy aláírása igazolja (képviseleti szerv elnöke, államfő, kormányfő stb.).

E) A jogszabály kihirdetése

Csak nyilvánosságra hozott jogszabályt tudnak követni vagy alkalmazni a címzettek, illetve csak ismert jogszabály alapozza meg a jogi felelősséget (publicitás elve). A kihirdetéssel zárul a jogalkotási folyamat (valamennyi jogszabályra vonatkozóan).

A kihirdetés hivatalos lapokban történik (pl. nálunk a Magyar Közlöny), illetve a helyi rendeleteknél a helyben szokásos módon (régén pl. kidobolták, hangosbemondót alkalmaztak, ma lehetséges kábeltelevízión, helyi lapban stb.).

6.5. A jogalkotás elé támasztott követelmények

A jogalkotás minőségi követelményeket tartalmaz. A minőségi jogalkotás döntő kritériumai a következők:

- A törvények és jogszabályok *alkotmányossága*.
- A címzett jogalanyok (és jogalkalmazók) számára *követhető és követni kézséget* kiváltó szabályozás
- A törvények *tartósságának, stabilitásának* illetőleg a jogszabályok egészére vonatkoztatva: a nagyfokú *jogszabály-infláció hiányának* követelménye.
- A jogrendszer *tartalmi* koherenciájára és a jogszabályok *formai* koherenciájára vonatkozó szabályok, elvek betartása.
- A törvények és jogszabályok *alkotmányossága*.

Az *alkotmányosság* sokrétű, gazdag tartalmú kifejezés, mert alkotmányjogi, jogelméleti és jogszociológiai követelményeket egyaránt jelent. A jogalkotás alkotmányossága elsősorban azt a jogelméletileg és a jogrendszerek gyakorlatában is új helyzetet jelenti, hogy van egy olyan ellenőrző grémium, kontroll intézmény a jogrendszerben, amelyik a jogszabályok alkotmányos *alapjogoknak és elveknek való megfelelését vizsgálja*, és indokolt esetben az ezeknek ellentmondó szabályokat részben vagy egészben megsemmisíti. Ennek az érvénytelenségi szankciónak az alkalmazásával tehát megtisztítja a jogrendszert az alkotmányellenes normáktól, helyzetektől. Ezzel egyben növeli a jogrendszer tartalmi összhangját, koherencia fokát. Az ilyen speciális feladatot ellátó, alkotmányvédő szerveket (leggyakrabban) alkotmánybírósnak nevezik, (noha sokféle hatáskörrel, eljárással és döntéshozattal állítható fel ilyen, nem is a szó szorosabb értelmében vett bírói

szerv). Ezért a jogalkotó szervezeteknek – saját tekintélyük megóvása érdekében is – arra kell törekedniük, hogy elkerüljék e fiaskót.

- A címzett jogalanyok (és jogalkalmazók) számára *követhető és követni* *készséget* kiváltó szabályozás *jogász-szakmai* és jogpolitikai követelmények érvényesülését kívánja meg.

(Ugyanakkor a jogpolitika mibenlétével, jellemzőivel még korai volna az egyetemi tanulmányok elején részletesebben foglalkoznunk). Ezért itt a jogalkotás szakmai követelményeit vizsgáljuk tovább. Célszerű ezt egy hármas csoportosításban megtennünk.

1. A szabályozási szükséglet helyes felismerése

A jogalkotónak szakmai és politikai nézőpontok együttes alkalmazásával kell eldöntenie, hogy bizonyos életviszonyokat szükséges-e és lehetséges-e joggal befolyásolni. Más társadalmi normák megfelelő, össztársadalmi szempontból megnyugtató oltalma alatt álló viszonyokba szükségtelen joggal beavatkozni. Vannak élethelyzetek, ahová a jog nem hatolhat be, vagy mert sértené az emberi szabadságjogokat pl. az embernek az intim-szférához való jogát, vagy mert a jog betartása nem ellenőrizhető, nem érvényesíthető. Például, ha az otthoni dohányzás tiltása kívánatos lenne – ez tekintsük jogalkotói értékítélet kérdésének – akkor sem biztos, hogy lehetséges. Nem lehet jogszabályokat sem a társadalmi, sem pedig a természeti törvények ellenében hozni (létfenntartási, fajfenntartási ösztönök) (Petrik, 1978:105.). Végül jogi normává nem lehet átalakítani óhajokat, érzelmi kívánságokat, buzdításokat sem. A jog kompetenciáján kívül eső élethelyzeteket, viszonyokat a *non-ius* területének nevezzük.

2. A szabályozás társadalmi hatásának felmérése

A jogszabálytervezet készítésekor meg kell vizsgálni, hogy a jogszabály kibocsátásának milyen hatása várható a társadalmi mozgásokban (hatásvizsgálat). Az elérni kívánt célhoz viszonyítva a várt előnyök milyen arányban vannak az esetleges hátrányokkal szemben (pl. a halálbüntetés eltörlése a bűnözés alakulására vagy a felsőoktatási tandíj bevezetése a különböző társadalmi rétegek továbbtanulási lehetőségeire stb.).

Mérlegelni kell gazdasági szempontokat is, hogy vajon az új szabályozás nem ró-e indokolatlanul és/vagy aránytalanul nagy terheket a jogalanyokra, társadalomra vagy az államra. (Ez utóbbi a szempontot persze megelőzhetik „magasabb elvek”, mint például a demokratikus joggyakor-

lás egy új intézményének létrehozása, vagy az emberi jogok érvényesülésének az igénye stb.) Végül a jogalkalmazási gyakorlatra vonatkozó hatásokat is számításba kell venni – felkészült-e az adott szerv a szabály alkalmazására, megfelelő-e a személyi képzettség, az eszközállomány a zökkenőmentes végrehajtás szempontjából.

3. A jogalkotói típusalkotás, általánosítás megfelelő szintjének biztosítása

A jogszabályok általános érvényesülését csak úgy lehet elérni, ha a jogalkotásnak a *tipikus* életviszonyt sikerül megragadnia. Ezáltal az általánosan megfogalmazott magatartási szabályt optimálisan lehet egyedi esetekre alkalmazni. A jó jogalkotás a tipikusság szintjén mozog. Nem könnyű feladat a gyakran ellentmondásos viszonyok ellentmondásmentes szabályozása, tipizálás alapján sem. Mindenesetre kerülni kell a szabályozásban a merev szélsőségeket. Az egyik ilyen szélsőség lehet a *kazuisztikus szabályozást* (casus = eset, ok), amely túl esetszerű, az adott életviszonyhoz tartozó valamennyi releváns esetet szabályozni akarja. Ez a túlzottan egyediesített, túlzottan konkrét szabályalkotás megköti a jogalkalmazó kezét, mert egyfelől a legcsekélyebb eltérés esetén sem alkalmazhatja a jogszabályt, másfelől pedig nem tudja rugalmasan egyéniesíteni, individualizálni jogalkalmazói döntését.

A másik szélsőség az ún. *keretszabályozás*, amelynél túl elvont, túl általános a tényállás szabályozása, parttalanul lehet alkalmazni a jogalkotó által esetleg nem szándékolt esetekre is. Az ilyen szabályozási megoldás negatívuma a jogalkalmazásban is lecsapódik, mert a bírói megítélésnek túlzottan is tág teret ad, s ez önkényben is megnyilvánulhat. (Például ilyen keretszabály a politikai tevékenység tilalma a rendőrségnél, ahol nehezen eldönthető, mi a politikai és mi nem, továbbá mit tilthat egy alapvető állampolgári jog esetében a törvény.)

- A törvények *tartósságának, stabilitásának* illetőleg a jogszabályok egészére vonatkoztatva: a nagyfokú *jogszabályinfláció hiányának* követelménye.

A rossz jogalkotói munka biztos mutatója és következménye a jogszabályok gyakori hatályon kívül helyezése és az új, átgondolatlan szabályalkotás. A jogalkotás minőségének és értékének hitelrontása, a jogszabályok gyors elértéktelenedése – a jogszabály-infláció jelensége. Ugyanakkor a gyors és átfogó társadalmi változások maguk is előidézik a jogalkotást, miközben a jognak egyben a társadalmi stabilitást is elő kell segítenie – a jogbiztonsághoz fűződő társadalmi igény teljesítésével. Mint Szamel Katalin írja: „Vál-

tozásra orientált világunkban a jognak már csak azáltal is kiemelkedő szerep jut, hogy – miközben a jog a társadalmat folyamatosan mozgásban tartja, s részben a változásokat folyamatosan maga idézi elő – sajátos módon a jogtól várják el azt is, hogy e változásoknak stabil kereteket adjon, s ez a tény önmagában is óriási jogszabálytömeget eredményez.” A *stabilitás* és a társadalmi és gazdasági *változások* követése illetőleg a jog útján véghezvitt változtatások összeegyeztetése csak a viszonyokhoz való *aktív alkalmazkodással érhető el*.

Mit jelent ez? Azt, hogy nemcsak a folyamatokkal egyidejű és azokhoz képest utólagos, tehát követő szabályozásra van szükség („kullogizmus”), hanem előretekintő, távlatos szabályozásra is. Különösen az átfogó és gyors társadalmi változások idején, amikor a meglévő tapasztalatokat érvényesítő, követő jogalkotás – stacioner időszakokra jellemző – lehetősége elesik vagy legalábbis beszűkül. A dinamikus változás időszakaiban a jogalkotónak a típusalkotás módszerei közül elsősorban az ún. *lényegtípikusra*, az új felé vezető átmenet törvényszerűségeinek keresésére kell törekednie, hogy megtalálja a jogilag kívánatos célokhoz vezető magatartásokat. Stabil, önmagukat azonos szinten újratermelő viszonyok körülményei között a jogalkotó a típusalkotás másik, az *átlagtípikuson*, gyakorisági átlagon orientálódás módszerével tud élni. Figyelembe veheti az ismétlődő szociális viselkedés és a jogi szabályozás egymásra hatását, tapasztalatát.

- A jogrendszer *tartalmi* koherenciájára és a jogszabályok *formai* koherenciájára vonatkozó szabályok, elvek betartása.

A jogrendszer tartalmi koherenciáján azt kell értenünk, hogy ugyanazon magatartás, ugyanazon összefüggésben egy adott jogrendszerben egyidejűleg nem minősülhet jogosnak és jogellenesnek. Itt minden megszorító feltételnek jelentősége van. A jog végső célja, hogy minősíteni legyen képes a jogilag megengedett vagy jogilag előírt (jogszerű) és jogilag tiltott (jogellenes) magatartásokat, s ezen keresztül segítse elő a társadalom integrációját, az ütköző érdekek harmonizálását. Ezen érdemi, tartalmi követelmény teljesítéséhez formai – nyelvi és illeszkedési – és jogforrás-hierarchiára vonatkozó szabályoknak is érvényesülniük kell.

1. Az új szabály illeszkedik be a jogrendszer egészébe

Már a jogszabálytervezet készítése során figyelni kell az egymásraépültségre, a jogrendszerbeli és a jogági koherenciára, illetve a jogforrás-hierarchiára. Az új normának igazodnia kell a már meglévőkhöz

(vagy ha nem akar, akkor a meglévőket hatályon kívül kell helyezni). A belső rendezettség a jog hatékonyságát és a jogbiztonságot szolgálja. Ezen értékeket rontja le egyrészt a *túlszabályozás*, másrészt *joghézagok*. A túlszabályozás azért csökkenti a jog hatékonyságát, mert felesleges, redundáns elemeket visz a jogrendbe, zavarossá téve azt. A túlszabályozás oka lehet, hogy több szerv, több lépcsőben ugyanarra a viszonyra alkot szabályt, illetve, hogy egyre több viszonyt vonnak a jog hatókörébe, feleslegesen, és így az egész élet túlszabályozottá válhat. A joghézag előállhat a nem kellő jogalkotói körültekintésből, szubjektív hibaként. Azonban gyakoribb, objektív ok, hogy egy adott szabályozáson túlfejlődnek az életviszonyok és még nem született új szabályozás.

(Itt is megemlíthetjük a *joganyag áttekinthetőségének* követelményét, amelyről részletesen e fejezet 10. pontjában lesz szó).

2. Szabatosság, közérthetőség

Mindkét kíváncsi a jogszabály nyelvezetét érinti. A címzettek csak akkor tudják követni a norma előírásait, ha tartalmát megértik, és ugyanakkor helyes nyelvhasználat az egzakt jogalkalmazás feltétele is.

A sajátos jogi nyelvezet, eltérően más szakmák szakkifejezéseitől, túlmutat önmaga jelentőségén. A jogi szaknyelv ismerete, megértése a társadalmat széles körben érinti, viszonyaira lényeges hatással van. A sokszor elmarasztalt „jogászi nyelv” azonban szükséges, mert átfordítása a köznyelvre bonyolult, sőt lehetetlen. Nem lehet köznyelviileg kiváltani, legfeljebb bonyolultan körülírni az olyan szakkifejezéseket, mint alperes, adóalany, ügyfél, hatály, jogi személy, kereset, egyenes szándék, vétkességtől független felelősségi alakzatok stb. A másik oka a speciális kifejezőmódnak, hogy a jogban a pontos fogalmazás néha a szó szoros értelmében létkérdés. A kifejezéseket nem lehet egymással helyettesíteni pl. az „üzletszerűen” fogalmat nem foghatjuk fel az „üzletileg” szinonimájaként. A szabatosság a jogbiztonság egyik fontos tényezője. Lényeges tehát, hogy a jog világában (jogtudományban, jogalkotásban, jogalkalmazásban) egységes tartalommal használják a *terminus technikusokat* Ellenkező esetben jogbizonytalanság keletkezik.

3. A jogforrás-hierarchia szabályainak betartása (lásd: 5.9. pontnál)

6.6. A joganyag rendezésének módjai, megismerésének eszközei

A jogalkotás a társadalmi igényeknek megfelelően folyamatosan hozza létre az új jogszabályokat, a régieket hatályon kívül helyezi vagy megváltoztatja. Így gyakran problémát okoz a hatályos jog megállapítása és megismerése. Márpedig ez a jogkövetés, illetve a jogalkalmazás szempontjából nélkülözhetetlen. Az áttekinthetőség és kezelhetőség érdekében folyamatosan át kell vizsgálni a joganyagot, összefoglalással, rendszerezéssel és szelekcióval kell segíteni az érvényes és hatályos jogalkotói akarat tisztázását, a jogkereső állampolgárok jogismeretének elősegítése és a jogalkalmazó szervek munkájának megkönnyítése végett egyaránt. (De a jogalkotó szervek munkájának megkönnyítése, az újaknak a régihez való koherens illeszkedése végett is szükség van a jogszabályok különböző szempontok szerinti rendszerzésére.)

Ötféle hagyományos rendezési mód alakult ki, melyek közül a kodifikáció (A) és az egységes szerkezetbe foglalás (B) segíti a legjobban a joganyagban való érdemi, tartalmi eligazodást. A másik három forma inkább technikai, keresési, kezelési könnyebbségekkel jár. Természetesen a nagyon különböző szabályozási területek, jogágak eltérő természete és a rájuk vonatkozó joganyag különbségei adják a magyarázatát annak, hogy miért nem lehet minden területen kódexet alkotni, illetőleg egységes szerkezetbe foglalni a joganyagot.

Meg kell azt is jegyezni, hogy a jogszabálykeresés az informatika fejlődésével és az elektronikus jogtárak (CD-jogtár) hozzáférhetőségével nagymértékben egyszerűsödött. Könnyű kulcsszavak alapján keresni, vagy a jogszabályok időbeli hatályának kérdésében eligazodni. (Hiszen fő szabály szerint a cselekmény, esemény keletkezésekor hatályos jogot, nem pedig az elbírálás időpontjában hatályos jogot kell alkalmazni). Mindazonáltal alapos szaktudás, a jogász hivatások ismerte nélkül ma sem lehet a joganyagban megfelelően eligazodni. Ez egyben azt is jelenti, hogy összetettebb problémák kapcsán csak elég mérsékelt lehet a laikusok, a nem jogászok problémamegoldó képessége.

A) Kodifikáció (latin: törvénybe foglalás) ♦ A kódex (törvénykönyv) a szabályozandó társadalmi viszonyok jól körülhatárolható, viszonylag egynemű körét törvényi szinten szabályozza. Minőségileg eltér az egyéb rendezési módoktól, mert magas szintű jogalkotói tevékenység eredménye (szemben a technikai rendezéssel), amely a jogegységesítés irányába hat. A

kodifikációnak számos történeti válfaja ismert, itt azonban csak a modern jogrendszereket vesszük. (Eltekintünk tehát pl. a szokásjog kódexszerű összefoglalásának ismertetésétől – melyre a jogképződésnél került sor.) A modern jogrendszerek törekszenek a kodifikációra, azonban nem minden jogági normatömeg alkalmas kódexbe foglalásra. Szükséges, hogy az adott jogág többé-kevésbé egynemű viszonyokat szabályozzon és a szabályozás módja is egységes legyen. Ezért leginkább a több jogtípusban is megtalálható, *stabilizálódott jogágak* alkalmasak erre, pl. büntetőjog, polgári jog, eljárásjogok stb.).

A kodifikációs folyamat végterméke a *kódex*, amely – szemléletesen szólva – egy jogág „alkotmánya”, mert a hasonló viszonyokat szabályozó egyéb jogszabályok ennek vannak alárendelve, ehhez igazodnak. „A modern kodifikáció a jogalkotásnak az a fajtája, amikor a joganyag egymással szorosan összefüggő és más jogterületektől elhatárolható részét a viszonylagos teljesség igényével rendezett formában egyetlen jogszabályban alkotják meg és teszik közzé.” (Szilágyi, 207.) Ez a jogszabály általában törvény. Szerkezetileg a kódex általános és különös részre tagozódik, a két rész szerves egységet alkot.

B) Egységes szerkezetbe foglalás ♦ Ez a módszer a *különböző szintű, de azonos életviszonyra vonatkozó jogszabályok szisztematikus, egymás mellé és alá szerkesztését* jelenti. Az alapjogszabály (pl. törvény) adott §-ának végrehajtására vonatkozó §-t, vagy értelmezett jogfogalmat egymás után, egységbe foglalva jelentetik meg. Jelentősen megkönnyíti a címzettek számára a joganyag keresését, egységes értelmezését és alkalmazását. (Az eligazodást segíti az eltérő betűtípus használata is). Jelentősebb és széleskörű módosítások esetén az inkorporált jogszabály megjelentetését jellemző névvel illetik. Például: 1997. évi CXLI. törvény az *ingatlan nyilvántartásról*, egységes szerkezetben a végrehajtásról szóló 109/1999 (XII.29.). FVM rendelettel. Vagy kevésbé pontos jogforrási megnevezésekkel: Családjogi törvény, a módosított végrehajtási rendeletekkel egységes szerkezetben.

C) Kompiláció (latin: más művekből összeszedett) ♦ *A hatályos joganyag hivatalos megállapítása és rendezett formában való közzététele*. Jogforrási hierarchia szerint, időrendi sorrendben (évenként), a módosítások átvezetésével gyűjteményesen adják ki egy adott időpontra nézve az alkalmazandó jogszabályokat. (Magyarországon ilyen pl. a Hatályos Jogszabályok gyűjteménye, Magyar Törvénytár, CD-jogtár.) Időben távolodva az eszmei időponttól, a joganyag csak kiegészítéssel alkalmazható.

D) Inkorporálás (latin: bekebelezés, belefoglalás) ♦ A jogszabályrendezés leggyakoribb módja. Lényege, hogy egy bizonyos jogszabályhoz kapcsolódó módosító és kiegészítő részeket beillesztik az eredeti jogszabályba. Nem érinti a jogszabály szerkezetét, logikai sorrendjét. Az inkorporálás az új jogszabályi részt beilleszti a már meglévő jogszabályba, rendszerint alszámmal (pl. 12/B §.; 114/C.§. /1/ bek).

E) Revízió (latin: ellenőrzés, felülvizsgálat) ♦ Átmenetet képez a technikai rendezési módok és a kodifikáció között. Jogalkotói felhatalmazás alapján a joganyag egy körülhatárolt területét felülvizsgálják. Átszerkesztéssel, az elavult joganyag kiemelésével, szövegpontosítással, kisebb módosításokkal „megtisztítják” a joganyagot. Csak átmeneti időszak átmeneti megoldása lehet (amikor a jogalkotás még nem készült fel az új szabályozásra, esetleg kodifikálásra). Ilyen volt nálunk, amikor az Igazságügyi Minisztérium 1951-ben és 1958-ban hivatalos jogszabálygyűjteményben foglalta össze a háború előtti és utáni büntető joganyagot (BHÖ-nek hívták).

7. Jogi normatan

Rendszertanilag a jogi normát eddig a jog egyik szerkezeti elemeként (1), továbbá a jogalkotás eredményeként (2) vettük számba, s természetesen egyik eleme lesz majd a később tárgyalandó jogrendszer fogalomnak is (3). Most a jogi normatanon belül fogjuk elemezni. Ami eddig egy nagyobb egész – a jog szerkezete vagy a jogalkotási folyamat – részmozzanataként szerepelt, azt most egy egészként és egységként, a *jogi norma strukturális és funkcionális egységeként* fogjuk bemutatni. Kiindulhatunk abból, hogy minden jogi norma társadalmi norma is egyben, s ezért és ennyiben a 3. fejezetben, a társadalmi normáknál tanultakat alapvetően alkalmazhatjuk a jogi normára is. Megfordítani, felcserélni azonban nem szabad a tételt: a jogi norma nem azonos a társadalmi normával, mert sokkal formalizáltabb, racionalizáltabb, pontosabban definiált képződmény. Világossá fog ez válni, most, amikor a norma jellemzőit pozitív jogi megközelítésben, közről, azaz normatanilag (4) vizsgáljuk.

7.1. Jogi norma, jogtétel, jogszabály

Az 4. fejezetben elsődlegesen már elhatároltuk a jogi normát és a jogszabályt, s azt mint a tartalom és a forma viszonyát határoztuk meg. A jogszabály mint forma magába foglalja két tartalmi elemének, a jogi normáknak és a jogtételeknek a sokaságát. Azonban e fogalmak között nemcsak ezt az alapvető összefüggést kell látnunk. Ugyanis e három fogalom egymásra vonatkoztatásukon keresztüli pontos definiálása a jogi normatan további összefüggéseit mutatja meg. A normatani megközelítés olyan nyelvi és logikai vizsgálatok elvégzése, amelyek segítségével a jogi jelek pontos jelentése válik feltárhatóvá. Erre pedig a jogszolgáltatás minden területén, jogalkotásban és a jogalkalmazásban szükség van.

Jogi norma

A jogi norma tartalmi és logikai egység, „jog legkisebb, még önmagában értelmes egysége, amely egy teljes, értelmezhető, követhető, alkalmazható magatartási szabályt alkot”. (Szilágyi, 1998, 220.) A jogi norma alkalmas arra, hogy irányítsa a címzettek magatartását, ezért tartalmi (szubsztanciális) egység, s ezen keresztül jogilag szabályozott társadalmi viszonyokat, jogviszonyokat hoz létre, illetve véd meg, oltalmaz. A jogalkotói célt a magatartás kötelezővé tételével és a kilátásba helyezett jogkövetkezmé-

nyekkel éri el, s részben már létével hat a jogalanyok cselekvési motivációjára, részben pedig a norma gyakorlati alkalmazásán keresztül. A jogi norma leírható *kettős hipotetikus („ha...akkor”) szerkezettel*, összefüggésként is:

- I. *Ha* ilyen és ilyen körülmények fennállnak, *akkor* ezt és ezt a magatartást kell tanúsítani (tenni; vagy nem tenni = tartózkodni; vagy éppen túlni).
- II. *Ha* nem tanúsítjuk a normába foglalt elvárást, *akkor* ez és ez lesz ennek jogkövetkezménye, szankciója.

A jogi norma (akárcsak más társadalmi normák) *logikailag 3 részre* tagozódik:

1. A jogilag releváns tények rögzítésével meghatározza azokat a körülményeket, amelyek fennállása esetén bizonyos magatartás joghatást vált ki. (A joghatást kiváltó magatartások lehetnek cselekedetek (tevés, nemtevés), illetve mások magatartásának eltérése).
2. A magatartást jogi minősítéssel látja el, vagyis a címzett számára megengedéssel, tiltással, vagy kötelezéssel meghatározza a helyes és követhető magatartást. Csak a normában megfogalmazott magatartás jogszerű, a más, vagy a többi jogellenes.
3. Jogkövetkezmények meghatározása az előírt magatartás tanúsítása, illetve nem tanúsítása esetére.

Bármelyik elem hiánya esetén nem beszélhetünk jogi normáról, mert hiányzik a tartalmi egység és a szabály nem képes befolyásolni az adott viszonyban az emberi magatartást. Ezek a logikai elemek pedig a *jogi norma szerkezeti elemeiben – hipotézis, diszpozíció, szankció –* jelennek meg.

Jogtétel

A jogtétel olyan jogi mondat, amely gondolati és nyelvi egység – de nem szükségképpen tartalmi is egyben. Az a forma, ahogy a jogalkotó a normát, illetve nem normatartalmú rendelkezéseit kifejezi és kifejezheti, a jogtétel. A jogi norma mint logikai egység és a jogtétel mint nyelvi megnyilvánulás kapcsolata bonyolult. A jogi norma egy vagy több jogi mondatból, jogtételből áll (melyek alakilag paragrafusokra, bekezdésekre és azokon belüli pontokra tagolódnak). Ugyanakkor nem minden jogtétel jogi norma is egyben, csak a jogi normát egy jogtételként kimondóak azok. Ahhoz, hogy a jogalkotó elkerülhesse a jogszabályszerkesztésben a felesleges párhuzamosságokat és megsokszorozódásokat, olyan jogtételeket is kell, hogy alkosson, amelyek több jogi normának is a részét képezhetik.

Jogszabály

A fenti összefüggésekben a jogszabály olyan meghatározott formájú jogalkotói aktus eredménye, amely egy vagy több normát tartalmaz. A normák jogtételekben vannak megfogalmazva, abból állnak össze, így a jogszabály formailag jogtételek összessége. A jogtételek többnyire a jogi norma valamely szerkezeti eleméhez kapcsolódnak, de vannak olyan jogtételek, amelyek egyikhez sem.

Azon jogtételeknek, amelyek nem normatartalmat fejeznek ki, nincs közvetlen szabályozó jellegük. Lehetnek jogelvek, vagy deklarációk, melyek önmagukban nem alkalmasak a jogalanyok, az emberi magatartás irányítására (például meghatározott személy emlékének törvénybe iktatása). Közvetve, más jogtételekhez, normákhoz kapcsolódva azonban egyértelműen lesz szabályozó hatásuk.

Eddig definíciókkal foglalkoztunk, s láttuk, hogy a jogtétel és a jogi norma egybe is eshet, de el is válhat és el is válnak egymástól. Most példákkal illusztráljuk, hogyan milyen ez a jogtartalmak, nyelvi kifejezésük és logikai kapcsolatuk közötti viszony a praxisban. A *példákkal* együtt már lényegesen könnyebben lesznek érthetőek az eddig bevezetett különbségtételek.

Példa *a jogszabály, a jogi norma és a jogtétel együttesére*: az 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről (BTK) egy jogszabály. Tartalmazza azokat a normákat és jogtételeket, amelyek a társadalomra veszélyes magatartásokat, (bűncselekményeket) és jogkövetkezményeiket (büntetéseket) írják le.

A BTK igen sok normája közül kiemelünk egyet, a 247. §-ban megfogalmazott ügyvédi visszaélést, amely szemléletes példája annak, hogy itt *a jogi norma egybeesik a jogtétellel*, mert egyetlen jogi gondolatban, mondatban a jogalkotó tartalmi egységet, alkalmazható magatartási szabályt képezett:

(1) „Az ügyvéd, aki azért, hogy ügyfelének jogtalan hátrányt okozzon, hivatásából folyó kötelességét megszegi, büntetett követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

E norma mindhárom logikai eleme (a magatartás leírása, jogi minősítése és a jogkövetkezmény), vagyis *egy teljes norma, egy jogtételben* található (egy jogi mondatból leírt norma).

E bűncselekmény súlyosabb esetének fennállásához kell még egy olyan jogi mondat, ami *önmagában csak jogtétel, de nem norma*. Vagyis az alapesetbe képesti minősített eset tényállása csak akkor áll fenn, ha a jogtételben fennforgó minősítő körülmény – haszonszerzés – is fennáll. (Ti. alapesetben az ügyvéd úgy okoz jogtalan hátrányt, hogy nem célzatosan, nem ha-

szonszerzés végett okoz hátrányt ügyfelének). A privilegizált (vagy más-ként minősített) eset normatartalma ebben az esetben 2 jogtételből áll tehát össze.

247.§.(1) és (2)-ből: „A büntetés öt évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűncselekményt haszonszerzés végett követik el.”

Található a 247.§-ban még egy jogi mondat, amely *egy (értelmező) jogtétel*:

(3) „E paragrafus alkalmazásában ügyvéd az ügyvédjelölt, és más olyan személy is, aki jogi képviseletre foglalkozásánál fogva jogosult.”

Itt *nem önálló normáról van szó, hanem olyan jogtételekről, amely a fenti normák részét képezheti azáltal, hogy a címzettek körét kiterjeszti*. Ezzel segíti értelmezni a normát, mert kiderül, hogy nemcsak ügyvéd lehet e bűncselekmény elkövetésének alanya, hanem az ügyvédjelölt és más olyan személy is, aki jogi képviseletre foglalkozásánál fogva jogosult.

A Magyar Köztársaság Alkotmányából idézünk egy olyan *jogtételt, amely szabályozást nem tartalmaz, és így önmagában nem norma*, de az egész jogrend-szer vonatkozásában jogelvi értékű. 1. § Magyarország: köztársaság. Közvetett szabályozó hatása akkor lehetne és lenne, ha például egy legitimista szervezkedés, összeesküvés alkotmányosságát kellene elbírálnia a jogalkalmazónak. Mivel ez a jogtétel a jogrend része, biztos, hogy egy ilyen törekvés alkotmányellenesnek minősülne.

7.2. A jogi norma szerkezete

A szerkezeti vagy más néven funkcionális elemek a norma hipotetikus szerkezetével vannak összefüggésben. A fogalmi elemek tükröződnek a kifejezés mód egységeiben, amelyek az ún. klasszikus vagy más néven *regulatív normáknál* a következő tagozódást jelentik:

- hipotézis
- diszpozíció
- jogkövetkezmény

Hipotézis (feltétel): a magatartás tipikus körülményeinek jogi megragadása. A szituáció körülírásával (események, magatartások) a jogalkotó megjelöli a védett társadalmi értéket, s jelzi, hogy a címzettől meghatározott magatartást vár el.

Diszpozíció (rendelkezés): a hipotézisben meghatározott feltételek esetén a jogi norma címzettjének milyen magatartást kell, esetleg szabad tanúsíta-

nia. Itt fejeződik ki a jogalkotói akarat közvetlenül a kívánatos, az elvart, a szükséges, így tehát jogszerű magatartásról.

Jogkövetkezmény: A magatartási utasítás követése vagy nem követése esetére meghatározott rendelkezéseket tartalmaz. A magatartás követésének következménye a *joghatás*, a nemkövetése *szankciót* von maga után. Ez tehát a *második ha ... akkor összefüggés, amely a diszpozíció és a jogkövetkezmény között teremti meg a kapcsolatot*. (Vannak olyan megfogalmazások is, amelyek a norma harmadik elemeként a szankciót jelölik meg, és megkülönböztetik a pozitív és a negatív szankciót. Az elterjedt felfogás szerint a szankció a norma rendelkező részében meghatározottak nem teljesítésére kilátásba helyezett hátrány, amely a magatartásra kötelezés vagy tiltás megszegéséhez kapcsolódik. Ha azonban az emberi magatartás megfelel a jog előírásainak – elsősorban a megengedő diszpozíciónál –, akkor a következmény: joghatás.)

A szankcióban jelenik meg az állami fenyegetés, az elvart magatartás kikényszeríthetősége. A szankció a norma érvényesülésének eszköze. Már a kilátásba helyezésével hat, és a címzetteket többnyire az előírt magatartásra készíti (absztrakt jogi szankció). Vannak azonban olyan normák is, amelyek meghatározott keretek között választási szabadságot adnak vagy jogot biztosítanak. Az első esetben a jogszerű választás esetén konkrét joghatás következik be, pl. érvényesség, a második esetben a norma nem követése semmiféle következménnyel nem jár. Például a választójog gyakorlása ugynevezett alanyi közjog, de ha nem élünk vele, ennek semmiféle joghatása nem lesz.

Példák a jogi norma szerkezeti, funkcionális elemeire:

Ptk. 339.§ (1).bek.

Aki másnak jogellenesen kárt okoz, (hipotézis)

köteles azt megtéríteni. (jogkövetkezmény, ez esetben szankció)

Mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy úgy járt el, ahogy általában elvárható. (a *nem* általában elvárható magatartás a diszp.)

Ebben a szakaszban minden szerkezeti eleme megvan a jogi normának, csak éppen a *magatartásra vonatkozó diszpozíció kissé rejtett*, nem explicit módon szerepel. Azért van nyelvileg negatív oldaláról megfogalmazva, s ezzel elrejtve a magatartás leírása, mert a jogalkotó a második mondat első tagmondatába („mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja,”) egy olyan további jogtételt is belefogalmazott, amely a károkozóra telepíti a felelősség ki-

mentésének bizonyítási terhét. (Ez a kimentéses felelősség konstrukciója, amit jogtechnikailag egyetlen félmondatral oldott meg a jogalkotó, hogy felesleges ismétléseket kerülhessen el.)

Láttuk már, hogy a jogi norma egy jogtételeként kimondva *tiszván, egyértelműen tartalmazhatja* mindhárom szerkezeti elemét (Btk.247.§ (1)-nél). Láttuk, hogy a jogi norma több jogtételeből is állhat, s egyes szerkezeti elemeit, fentebbi példánkban (Ptk. 339.§ (1)-nél) a magatartásra vonatkozó előírást, *rejtetten* foglalja magába. Most a *hiányos* szerkezetű jogi normákat kell még bemutatnunk, melyeknél nincs szükség hipotézisre. Azért mert ha az előírt magatartás mindig követendő, akkor feleslegessé válik a hipotézissel körülírt helyzet megfogalmazása. Jellegzetesen ilyenek a büntetőjogi normák, az általánosan kötelező normatartalom miatt. Ilyen kategorikus jogi norma az emberölést tiltó norma: „Aki mást megöl, büntetett követ el, és öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.” (Btk.166.§ /1/). Itt a hipotézis és a diszpozíció összeolvasztásával egyszerűsített a jogalkotó, s nem itt tért ki arra a ritka, eltérő hipotézist megfogalmazó helyzetre, a jogos védelem körülményeire, amikor valaki jogos védelmi helyzetben öl. Ezt külön nevesített tényállásként fogalmazta meg, büntethetőséget kizáró okként, logikailag kivéve az emberölés általános tilalma alól, s így elkerülhette, hogy nyelvileg dagályosan kelljen az emberölés tilalmánál a jogi normának hipotézist tartalmaznia. (Például ekként: „ha valaki nincs jogos védelmi helyzetben, akkor mást megölnie tilos, mert különben büntetett követ el, és...).

A szerkezeti elemek elhelyezésének és nyelvi megjelenítésének további problémái

Megállapíthatjuk, hogy a jogi norma logikai elemei megjelennek a szerkezeti tagolásban. A problémát azonban a felesleges ismétlések elkerülése érdekében alkalmazott nyelvi megfogalmazás jelenti. A jogszabályok szövegében ritkán találjuk egy helyütt a három szerkezeti elemet, s látszólag hiányoznak egyes részek.

- a) Előfordulhat, hogy több normához azonos szankciók kapcsolódnak, pl. a munkavégzéshez kapcsolódó szabályok megsértéséhez a fegyelmi felelősséget és következményeit. Ugyanez a helyzet a kártérítés szankciókkal is. Valamennyi jogellenesen okozott kár kártérítési következményt vonhat maga után (természetbeni kárpótlást, pénzbeli kártérítést stb.). Például ugyanazok a kártérítési szabályok vonatkozhatnak a bal-esettel okozott kárra és a személyhez fűződő jogok megsértésére is. A károkozás különböző alakzatait ezért „össze kell olvasni” a kártérítés

- egyhelyütt megadott szankcióival. Így lesz teljes a jogi norma. Vagyis a különböző helyeken található jogtételeket egymásra kell vonatkoztatni.
- b) A büntető törvénykönyv általános részének rendelkezései tipikusan jó példák arra, hogy a jogszabályszerkesztésben megfelelő elhelyezéssel és megfogalmazással elkerülhetők a felesleges ismétlések. A Btk. 10. § (1) leszögezi, hogy ha a törvény a gondatlan elkövetést kifejezetten nem bünteti, akkor a bűncselekménynek csak szándékos alakzata lehet. A jogszabály általános részének ezen rendelkezését tehát egybe kell olvasni a különös részi bűncselekmény alakzattal.
- c) Hiányosnak tűnhet a norma akkor is, ha nem mutatható ki elég pontosan valamennyi szerkezeti eleme. Ilyen például a Btk. 227.§., amely tartalmaz diszpozíciót, csak nem mondja meg külön, hogy az jogellenes „Az a hivatalos személy, aki vallomás vagy nyilatkozat kikényszerítése céljából erőszakot, fenyegetést, vagy más hasonló módszert alkalmaz, büntetett követ el, és öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.” A jogszabályhely kifejezett rendelkezése nélkül is úgy véljük, hogy az ebben a helyzetben tanúsított erőszakos, fenyegető magatartás *jogellenes, tilos*. És ez nem belátás kérdése csupán, mert a Btk. 10.§-a kimondja, hogy mely cselekmények társadalomra veszélyes bűncselekmények. A nevesített, konkrét bűncselekmények leírásába mindig beleértendő, hogy a magatartás jogellenes, tehát tilos tanúsítani, s ezt elég volt egyszer, a Btk. általános részében kimondani. A jogalkotás ökonómiája következtében a *társadalomra veszélyesség, ami a tényállás bűncselekménnyé nyilvánításában jut kifejezésre, egyben a magatartás jogellenességét is közvetít* – akkor is, ha ezt a konkrét tényállás nem mondja ki.
- d) Ugyancsak szükségtelen egy azonos életviszonyra vonatkozó jogszabály valamennyi normájába belefoglalni a *címzettet*, hiszen az alanyi kör *kiderülhet a jogszabály címéből* (pl.: 1997. évi CXIV. törvény a gazdasági társaságokról – mindazokra vonatkozik, akik valamilyen társasági formában fejtenek ki gazdasági tevékenységet) vagy a normacsoport kifejezetten *leírt személyi hatályából* (pl.: az államigazgatási eljárási törvény definiálja, hogy ki az ügyfél, s ez az ügyfélfogalom meghatározza a jogterület alanyi körét).

7.3. A jogi normák fajtái

A normatípusok rendkívül sokfélék, osztályozásukban ezért sokféle tulajdonságuk szerint végezhető el, melyek épp ezért gyakran átfedik egymást. A következőkben egy nem kimerítő, viszont áttekinthető osztályozást

fogunk felállítani, olyan osztályozásokat, metszeteket, amelyek megvilágító erejük a normatanban. A szabályozott életviszony (A), a szabályozás módja (B), valamint a jogi norma és a jogtétel kapcsolata szerint (C) rendszerezünk. Hangsúlyozzuk, hogy nem teljesen különálló normákról van szó, hanem más-más nézőpontról, tulajdonságról. Így egy bizonyos norma (vagy jogtétel) több csoportba is besorolható.

A) A **szabályozott életviszony szerint** 3 féle, anyagi, alaki és szervezeti normákat különböztetünk meg.

A jogilag szabályozható és szabályozott életviszonyokra vonatkozó normák jogágakba sorolódnak (jogágról részletesebben a következő fejezetben). A normákat ezért elkülöníthetjük a *jogági* rendszer alapján. Például: büntetőjogi, polgári jogi, családjogi, munkajogi stb. normákra. Ez egy nagyon kézenfekvő osztályozás. Viszont e jogági normákban közös vonás, hogy belső csoportosításuk szerint további, nem jogági kritériumok, hanem a szabályozott életviszony alapján is csoportosíthatóak:

- **anyagi jogi normákra:** melyek kritériuma, hogy *jogokat és kötelességeket megállapító normák*. Jogokat, jogosultságokat megállapító normákra példák: A munkavállalót munkája ellenértékeként munkabér illeti meg. A károsultnak kártérítés jár. A tulajdonos tulajdonát birtokolhatja, használhatja, rendelkezhet felette. Kötelezettséget megállapító norma például az adózásra, vagy a közteherviselésre vagy a honvédelmi szolgálat teljesítésére vonatkozó szabály.
- **alaki (eljárási) normák:** az anyagi jogi normák érvényre juttatásának módját meghatározó normák, pl. a polgári perrendtartás normái, a választási eljárásra vonatkozó normák, törvényalkotásra vonatkozó szabályok stb.
- **szervezeti normák:** az állami szervek létrehozására és felépítésére vonatkozó normák. Például: A kerületi rendőrkapitányságok munkájuk ellátása érdekében rendőrőrsöket szervezhetnek

B) A **szabályozás módja szerint** *regulatív és feladatjelölő* normákról beszélhetünk (Szilágyi, 1998, 253–257.)

a) **regulatív normák**

A hagyományos, hipotetikus szerkezetű normák tartoznak ide, amelyek közvetlenül szabályozzák a címzettek magatartását: minősítik és jogkövetkezményekkel látják el. Hagyományosnak nevezzük a regulatív normát

azért, mert a már létező természetes életviszonyok védelmére, értékelésére jöttek létre (szemben a feladatnormákkal, amelyek a spontán módon nem vagy még nem kialakult, új társadalmi viszonyokat kívánnak létrehozni, a jogalanyok magatartásának előírásán keresztül). *Alfajait* a jogi normák szerkezeti elemei szerint különítjük el:

aa) a hipotézis és a diszpozíció meghatározása a kettős hipotetikus szerkezet első „ha ... akkor” kapcsolata alapján: *határozott (certa) és határozatlan (incerta) tartalmú normákat ismerünk:*

- *meghatározott tartalmú* norma, például a csalást tiltó norma: „aki jogtalan haszonszerzés végett mást tévedésbe ejt vagy tévedésben tart és ezzel kárt okoz” (BTK. 318.§).
- *nem meghatározott tartalmú norma* – mert itt más normára történik az az utalás, amely a hipotézist vagy a diszpozíciót meghatározza. Lehet keretszabály, vagy utaló norma:
- keretszabály: „Aki a számvitelről szóló törvényben vagy a felhatalmazásán alapuló jogszabályokban előírt a) beszámolási, könyvvezetési vagy egyéb kötelezettségét, b) bizonylati fegyelmet megszegi és ezzel...” BTK. 289.§.
- utaló norma: valamely más norma pontos (és nemcsak keretszerű) rendelkezésére utal. Ilyen például a kegyeletsértésre vonatkozó szabály, amely a rágalmazásra és a becsületsértésre utalva határozza meg a halott vagy emlékeinek meggyalázásával kapcsolatos büntetési tételt.

bb) a diszpozíció és jogkövetkezmény szerint: *tiltó, parancsoló és megengedő normákat* ismerünk.

- *tiltó normák*

Az ilyen norma valamit tagad, elutasít vagy valamely magatartástól való tartózkodásra szólít fel

Pl.: „Eskünek a perben helye nincs”. Polgári Perrendtartás, (továbbiakban, Pp.) 166.§ (2) bek. vagy

„Nem jár kártérítés, ha a kárt a károsult beleegyezésével okozták, és a károkozás társadalmi érdeket nem sért vagy veszélyeztet”. Polgári törvénykönyv, (továbbiakban Ptk.) 342.§ (2) bek.

- *parancsoló normák valamit előírnak, köteleznek*

Valamely aktív magatartásra (tevés) kötelezi a címzettet

Pl.: „A bíróság a per eldöntéséhez szükséges tények megállapítása végett bizonyítást rendel el.” Pp. 163.§ (1) bek.

- *megengedő normák*

Akkor tekinthető normának, ha az eltérés nem sérti a kogens normákat

Előfordulhat megengedő norma valamely szankció alóli kivételként. Pl.: büntethetőséget kizáró okok büntetőjogi tényállásainak normái.

Idetartoznak a választást engedő normák is, pl. a férjezett asszony névviselését megválaszthatja.

cc) *a norma kötelező ereje alapján*

- *kogens normák* (feltétlenül alkalmazandó, kötelező)

Minden körülmények között betartandó normák, amelyekről nem lehet eltérni. Ilyenek pl. a büntetőjogi normák, az adófizetési kötelezettséget előíró normák stb.

- *diszpozitív normák* (= eltérést megengedő)

Ott használatosak, ahol a jogalkotó az érintettek akaratának is teret akar adni. A polgári jogban és általában a magánjogi viszonyokban alkalmazott norma “kötelező ereje a jogi normák alanyainak megegyezésétől is függ, annak rendelkezéseitől a felek kölcsönös megegyezéssel eltérhetnek, az eltérést a jog megengedi.” (Szilágyi, 199.)

Pl. PTK. 200. § (1) bek: „A szerződés tartalmát a felek szabadon állapíthatják meg. A szerződésekre vonatkozó rendelkezésektől egyező akaratall eltérhetnek, ha jogszabály az eltérést nem tiltja.”

- *ajánló normák*

Normaértékük vitatott. Lényegében jogalkotói figyelemfelhívás, sem követéséhez, sem nemkövetéséhez nem fűződik jogkövetkezmény. Példa a közigazgatási jog területéről: A kormány azt ajánlja a közigazgatási szerveknek, hogy tegyenek meg minden intézkedést a korrupciós cselekmények visszaszorítására. Azonban ilyen szabályozás előfordulhat a polgári jogban és a munkajogban is, és kötelező jellegüket a címzettek dönthetik el.

A regulatív normák legáltalánosabb csoportosítása után röviden foglalkozunk a *szankciók* néhány jellemzőjével.

A jogi norma megsértéséhez kapcsolódó jogkövetkezmények több szempontból vizsgálhatók. Közös jellemzőjük a hátrány, amely elsősorban a tiltó és parancsoló normákhoz kapcsolódik, de megengedő típus kereteinek áthágása is maga után vonhatja szankcióját.

aa) a hátrány jellege szerint kétféle lehet:

- *személy ellen irányuló* pl. halálbüntetés, testcsonkítás, korbácsolás, keresztre feszítés, megkövezés, börtön, száműzetés, kényszermunka stb. – a különböző jogrendszerekben eltérően.
- *anyagi jellegű* pl. kifejezett vagyoni hátrány \Rightarrow kártérítés, elkobzás, pénzbírság, jogoktól való megfosztás \Rightarrow foglalkozástól eltiltás, érvénytelenség \Rightarrow szerződés érvénytelensége

bb) a szankció célja szerint pedig háromféle lehet:

- *represszív szankció* – büntető, megtorló jellegű, amely a jogsértésektől való visszatartást célozza egyéni és társadalmi szinten (jellemzően a büntetőjogban található). A represszív szankcióhoz kapcsolódik a jogi felelősség.
- *reparatív szankció* – az eredeti állapot helyreállítása, az érdeksérelem jóvátétele a cél, pl. kártérítéssel (polgári jogi normákhoz kapcsolódik elsősorban)
- *érvénytelenségi szankció* – a jogsérelem megszüntetésére irányul, pl. cselekvőképtelen személlyel kötött szerződés érvénytelen és nem kényszeríthető ki (szintén polgári jogi jellegű szankció)

Csoportosíthatjuk még a szankciókat *jogágak szerint* is pl. büntetőjogi, polgári jogi, közigazgatási jogi, munkajogi stb. szankciók.

A szankciófajtákat együtt is lehet alkalmazni, egymás mellett, egymást kiegészítve, illetve ugyanez a szankció pl. kártérítés, lehet represszív és reparatív jellegű is. A felosztások tehát ideáltipikusak: nem feltétlenül egymás mellettiek, hanem egymást átfedőek, és ugyanaz a norma, szankció a felosztás nézőpontja szerint több csoportba is tartozhat.

b) feladatkielölő normák

„Elsősorban olyan magatartások szabályozására szolgál, amelyek spontán módon nem vagy csak csekély gyakorisággal jönnek létre, így mindenekelőtt az új társadalmi viszonyok létrehozásához kapcsolódó és a szervezeti magatartások szabályozására. Érvényesülésükhöz ezért mindig szükséges az állami szervek közreműködése.” (Szilágyi, 1998, 256.)

A feladatkielölő normák szerkezete eltér a regulatív normák már ismert hármas felosztásától (bár bizonyos elemei megtalálhatóak ebben is). Valamennyi állami szerv pl. Alkotmánybíróság, bíróságok, önkormányzatok, ombudsman stb. keletkezésével és működésével kapcsolatos normaösszegzés ide tartozik.

A feladatnormák szerkezete:

- „a feladatkitűzés (feladatmeghatározás) olyan előírás, amelyben valamely állami szervet (amely egy személyből is állhat) köteleznek valamilyen eredmény biztosítására vagy feladat ellátására,
- a feladat ellátására hivatott *szervezet megjelölése*, létrehozása az állami szervek hierarchiájában,
- az állami szerv anyagi jogi értelemben vett *hatáskörökkel való felruházása*, vagyis azoknak a jogi és igazgatási eszközöknek (pl. engedélyezés, valamilyen tevékenység felfüggesztése, bírságolás, kiutalás stb.) a meghatározása, amelyekkel az adott szerv feladatait elláthatja,
- az állami szerv *eljárásának* a szabályozása,
- a *jogkövetkezmények* (többnyire szankciók) meghatározása, ami két irányba történik: az államjogi és munkajogi felelősség szabályai tartalmazzák azokat az előírásokat, amelyek a feladatait nem, vagy rosszul ellátó szervezetekkel és a munkájukat nem, vagy rosszul ellátó állami alkalmazottakkal szemben kilátásba helyezett hátrányokat tartalmazzák, többnyire a szabálysértési felelősség szabályai tartalmazzák azokat a szabályokat, amelyek szankció kilátásba helyezésével az érintett személyeket kötelezik arra, hogy engedelmeskedjenek a hatáskörét gyakorló állami szerv intézkedéseinek.” (Szilágyi, 1998, 256–57.)

A feladatnormák tehát az állami szervek, intézmények működésére és a jogterületek szerint nézve, különösen a közigazgatási jogra jellemzőek. A klasszikus, regulatív és a feladatkijelölő normák sajátosságainak bemutatása után áttérhetünk a jogtételek tipizálására.

A jogtételek fő típusai (Szilágyi, 1992, 205–206.)

- a) *normatartalmat kifejező jogtételek* ♦ A norma különböző szerkezeti elemeihez (hipotézis, diszpozíció, szankció) kapcsolódó jogtételek, pl. csak szankciót megállapító jogtétel vagy fogalommeghatározó jogtétel.
- b) *a jogrendszer egységességét kifejező normák jogtételei* ♦ Közvetlenül nem fejeznek ki normatartalmat, hanem más normákra vonatkozó előírásokat tartalmazznak, pl.: hatálybalépés, érvényességi feltételek stb.
- c) *jogi célokat, jogi alapelveket megfogalmazó jogtételek* ♦ Fontos jogi alapelveket, célokat találunk általában minden kódex preambulumban vagy bevezető rendelkezéseiben. Olyanokat, amelyek, ha tetszik, az adott törvény szellemét fejezik ki, koncentrált – alapelvi – formában. Gyakran természetjogias elvek pozitívizálódásai, melyek jól megmutatják azt is,

hogy a jog miért nem csak szabályokból, hanem mindig elvekből, jogelvekből, magatartásmintát adó jogtételekből is áll. Az alapelvek, elvek mindig a normaértelmezést is segítik, azzal, hogy a szabályozott viszonycsoport fő értékeit meg adják. Például az adózási törvény egyik alapelve: „E törvény célja az adózás rendjének, az eljárás törvényessége és eredményessége érdekében az adózók és az adóhatóságok jogainak és kötelességeinek egységes szabályozása.” (1990. évi XVI. törvény 1. § (1) bek.).

- d) *politikai célkitűzéseket tartalmazó jogtételek* ♦ E jogtételeknek általában nincs normatartalmuk, érvényesítésük politikai eszközökkel történik, pl. Alkotmány 6.§ (2): „A Magyar Köztársaság együttműködésre törekszik a világ valamennyi népével és országával.
- e) *deklaratív jogtételek* ♦ Normatartalmuk csekély, ilyen pl. a már említett történelmi események vagy személyek jelentőségének törvénybe iktatása: 1996. évi LVI. törvény Nagy Imre mártírhaltalt halt magyar miniszterelnök és mártírtársai emlékének törvénybe iktatásáról.

Megjegyzendő: legitimációs célzatból ugyan érthető, de mégsem biztos, hogy szerencsés történelmi kérdésekről vagy nagy történelmi személyiségekről jogi deklarációkat alkotni. Azért, mert ez világnézeti, történelmi értékítéletek hivatalosság rangjára emelése, kötelezővé tétele, holott az ilyen értékítéletek nagyon is pluralisztikus természetűek, s a politikai közösség szabad vitáiban kiérlelendőek. Nem jogalkotás útján eldönthető problémák tehát.

8. A jogszabály

8.1. A jogszabályok szerkezete és fajtái

Már több alkalommal elhatároltuk a jogi norma és a jogszabály fogalmát, és átfogóan megállapítottuk, hogy a jogi norma formalizált kerete a jogszabály, továbbá, hogy amit a jogszabályról megállapítunk, az többé-kevésbé a jogi normára is irányadó, de fordítva a tétel nem igaz. Igazolja ezt, hogy a jogi norma szerkezete és a jogszabály szerkezete nem azonos, más minőséget takar.

A norma logikai egységei, szerkezeti elemei mindig megtalálhatók, hiszen csak így töltheti be szabályozó szerepét, azonban a jogalkotói aktusként kötött formában megjelenő jogszabály felépítése típusonként, terjedelmileg eltérő lehet. A legteljesebben a törvényeken (ott is különösen a kódexeken) mutathatjuk be *a jogszabályok szerkezetét*:

- a) *a jogszabály jelölése és címe*: pl. 1991. évi XLI. törvény a közjegyzőkről
- b) *preambulum*: ünnepélyes bevezető rész jelentős jogszabályoknál pl. Alkotmány, amely a jogszabály megalkotásának indokát és célját, valamint jelentőségét foglalja röviden össze. A bevezető résznek nincs normatartalma, de a jogi normák értelmezésénél irányadó lehet.
- c) *„általános rendelkezések”*: a jogszabály célját, alapelveit, területi és személyi hatályát, továbbá olyan normatív szabályokat, amelyek a jogszabály más normáira általánosan irányadóak. Kódexeknél ezt nevezzük „általános rész”-nek.
- d) *részletszabályok* („különös rész”-nek is nevezzük): egy-egy esettípusra, tényállásra, az egyes jogintézményekre vonatkozó részletes előírások.
- e) *záró rendelkezések*: e részben található a jogszabály „életére” vonatkozó rendelkezések, így a hatálybalépés, a végrehajtási jogszabály alkotására történő felhatalmazás, a hatályon kívül helyezett normákra történő utalás.

A fent vázolt jogszabályszerkezetnek csak bizonyos elemei találhatók az alacsonyabb szintű, vagy a kevésbé általános igényű jogszabályoknál (főleg pl. ha a jogszabály egy normát tartalmaz, vagy módosításról van szó). Ezekre tekintet nélkül *minden jogszabálynak „kötelező” szerkezeti elemei*: jelölés, cím, hatálybalépés, és ha kell, a hatályon kívül helyezett normák jelölése.

Ha a jogi norma, a jogtétel és a jogszabály jellemzőit ismét összevetjük, kiderül, hogy a jogszabály jogtételek összessége, amelyek egyrésről nor-

mákat alkotnak vagy a normastruktúrákhoz kapcsolódnak, másrésről olyan jogtételek, amelyek normativitása önálló értékelő jellegükben fejeződik ki, és valamennyi kifejezett szabályozó normára áttételesen hatnak (pl. preambulum).

A *jogszabályok fajtáit* aszerint különböztetjük meg, hogy milyen jellegű rendelkezéseket tartalmaznak, illetve tartalmaznak-e egyáltalán normát vagy csak jogtételeket.

- a) jogi *normákat* tartalmazó jogszabályok
- b) jogi normák *érvényességét* érintő jogszabályok
- c) *egyedi intézkedést* tartalmazó jogszabályok
- d) *politikai célkitűzést* tartalmazó jogszabályok
- e) szimbolikus, *deklaratív* jellegű jogszabályok

A jogalkotói szabályozás döntő többsége az a) és b) formákban jelenik meg, a c)-ben nincs általános norma, pl. kitüntetés, kinevezés, a d) és az e) ritkán alkalmazott forma.

A szabályozás idejét tekintve a fentiek további csoportosítása: *eredeti jogszabály* és *módosító jogszabály*, illetve a hierarchiához kapcsolódó elkülönítés szerint *alapjogszabály* és *végrehajtási jogszabály*.

8.2. A jogszabályok (jogi normák) érvényessége és hatálya

Miután az egész fejezet alapvetően a jogi normáról szól, a címbeli megfogalmazás és zárójeles megoldás – vélhetően – magyarázatra szorul. Említettük a jogszabály és a jogi norma viszonyánál, hogy amit a jogszabálynál jellemzőként elmondunk, az többnyire a jogi normára is vonatkozik, hiszen a norma adja a jogszabály tartalmát.

Fordítva viszont kizártuk az egyezést. Valóban, a jogalkotásnál elmondottak és a jogalkalmazásról (13. fejezet) leírtak esetében helytálló a tétel. Viszont a jogszabály és a jogi norma szerkezete, fajai eltérnek egymástól, a jogi szabályozás más vetületeiről van szó (noha egységes jogalkotói akaratként jelennek meg). Mivel az érvényesség a jog alkotásához fűződő fogalom, egyaránt használható a jogszabályra és a jogi normára is. A hatályosságnál nem mindig biztos az egyezés (lásd később).

Az érvényesség és a hatály elhatárolása a köznapí értelmezésben, sőt esetenként a szakirodalomban is problémát okoz. A köznapí értelemben szinonimaként használják a két fogalmat, pontosabban a hatály helyett az

érvényességet. „Érvényes a jogszabály” kifejezésnek gondolatilag az „életben van”, „alkalmazható” tartalmat tulajdonítják, holott ez a hatályt jelenti. A köznapi szóhasználat összemosó jellege nem okoz különösebb gyakorlati gondokat, de a jog világának precizitása megkívánja a fogalmi elhatárolást és a szakszerű szóhasználatot.

A jogszabályok – és bennük a jogi normák – érvényessége és hatálya előfeltétel alkalmazásukhoz. Az ilyen értelemben fogyatékos jogszabály nem fejtheti ki társadalmi hatását vagy egyáltalán, vagy jogszerűen nem.

a) Érvényesség ♦ Az érvényesség a jogszabályok kötelező erejét jelenti és alkalmazásuk előfeltétele. A jog érvényessége meghatározott minőségének, amely formai, tartalmi és kényszerítő elemekből áll, az eredménye. A jogszabályok érvényességénél újabb fogalmi problémát kell megvilágítanunk, nevezetesen, hogy nem azonos a jogszabályok érvényesülésével. Az érvényesülés a jog gyakorlati hatását mutatja, vagyis azt, hogy betölti-e társadalmi funkcióját, megfelelően szabályozza-e az életviszonyokat, és ezáltal követik-e a jogot, illetve az állam érvényesíti-e. (A jogérvényesülésről részletesebben a 12. fejezetben lesz szó.)

Az érvényesség a jogszabály jogszerű és jogos alkalmazhatóságát jelenti, mert az megfelel a jogszabállyal kapcsolatban előírt feltételeknek. Olyan feltétel-együttes, amelyből a kötelező erő származik, és amely feltételegyüttes jogilag szabályozott. (A lehető legegyszerűbben: formai szempontból a jogszabályok érvényessége azt mutatja meg, hogy a jogalkotó betartotta-e a jogalkotásra vonatkozó szabályokat.)

Az érvényesség feltételei:

- a jogszabályt (a jogi normát) az adott életviszony szabályozására feljogosított szerv (illetve személy) hozza (e felhatalmazás többnyire az államok alkotmányában és/vagy más alapvető törvényeiben található),
- az adott jogszabályra vonatkozó konkrét eljárási szabályokat betartsák, pl. az előterjesztő személye, a vita formája, előzetes vélemény kikérése, határozathozatal szabályai stb.,
- a jogszabály beilleszkedik a jogforrások hierarchiájába (formai és tartalmi értelemben egyaránt),
- a jogszabályt az előírásoknak megfelelően a címzettek tudomására hozzák (kihirdessék) (lásd: e fejezet 6. pontja).

A jogalkotói aktus szabályszerűsége érvényes jogszabályt (jogi normát) szül. Ha a jogszabály érvényes, általában érvényesek a benne foglalt nor-

mák is. (Eltérés lehetséges.) Mint említettük, az érvényesség az alkalmazhatóság jogi előfeltétele, de önmagában nem jelenti azt, hogy a jogszabály automatikusan élni kezd. A tényleges szabályozó hatás beindítása jogalkotói akarat függvénye. Habár a jogszabály érvényes, mindaddig csak írásba merevített normák együttese, amíg hatályba nem lép. Innentől kezdve fejtheti ki hatását, alkalmazható.

b) Hatály ♦ Azt mutatja meg, hogy mettől-meddig, kikre nézve, és milyen földrajzi területen alkalmazható vagy kell alkalmazni a jogszabályt (alkalmazhatósági keretek). Így megkülönböztetünk időbeli hatályt, személyi hatályt, területi hatályt. Mindegyikre nézve az adott jogszabály ad eligazítást. (A hatály nem azonos a hatékonysággal, ez utóbbi a jog eredményességét jelenti.)

Az időbeli hatály kezdő időpontja kivételével ritkán fogalmazódik meg a hatály ilyen kategorikusan, de valamilyen formában mindig utal rá az adott jogszabály (vagy más jogszabály előírása, pl. területi hatálynál).

ba) Időbeli hatály ♦ A *hatálybalépés időpontját* a jogalkotó többnyire konkrétan meghatározza a jogszabályban. Ez az időpont lehet a kihirdetés napja vagy egy későbbi – naptárilag pontosan meghatározott – nap (pl. a következő hónap első napja). Előfordulhat, hogy – a végrehajtásra való felkészülés miatt – több hónap elteltével lép hatályba a jogszabály, sőt az is, hogy bizonyos (előre várható, de teljes időbeli pontossággal nem ismert) feltételtől teszük függővé a hatályt. A hatály kezdő időpontja rábízható a végrehajtási jogszabály rendelkezéseire is.

A jogszabályokat döntő többségben határozatlan időre hozzák, hiszen stabilizáló hatásukat csak így tudják betölteni. Ezért a *hatály megszűnését* nem lehet előre megállapítani. Ha a társadalmi szükségletek változása megkívánja a hatályon kívül helyezést, akkor ezt az a szerv teheti meg, amely a jogszabályt alkotta, vagy magasabb szintű szerv (hierarchia).

A hatályon kívül helyezésnél kell felhívni a figyelmet (de a hatálybalépésre is vonatkozhat), hogy a jogszabály és a jogi norma sorsa eltérően alakulhat. A hatálybalépésnél viszonylag ritkán fordul elő, de lehetséges, hogy a jogszabály egyes normáira eltérő kezdő időpontot írnak elő. Az alkalmazhatóság ezekhez igazodik. Viszont általánosnak tekinthető az az eljárás (módosítás), amikor egyes normákat hatályon kívül helyeznek, míg a jogszabály egésze és a normák zöme hatályban marad. Szélesebb körű, intenzívebb jogalkotási periódusokban viszont gyakori az újraszabályozás miatt a teljes jogszabályra kiterjedő hatályon kívül helyezés.

Jogállamok esetén a jogalkotás törvényességét felügyelő szerv (alkotmánybíróság) érvényességi fogyatékosság vagy tartalmi jogszerűtlenség miatt megsemmisíthet bizonyos normákat, sőt jogszabályokat is. Természetesen ez is a hatály megszűnését jelenti.

Kevésbé gyakori, de lehetséges olyan jogszabály (jogi norma), amely meghatározott időre szól. Ilyenkor a jogalkotó a hatály megszűnését is jelzi. (Egyszeri határidő – megállapításoknál jellemző, pl. a kárpótlási igényjogosultság bejelentésének szabályainál.)

Visszaható (ex tunc) hatály az időbeli hatály kritikus kérdése. Azt jelenti, hogy a jogszabály rendelkezéseit a hatálybalépés időpontja előtti esetekre is vonatkoztatni kell. Fő szabály szerint a jogi norma visszaható hatálya tilos, hisz ez lehetetlenre kötelezné a címzetteket. Ti. arra, hogy magatartásukat olyan elváráshoz igazítsák, amely cselekvésükkor még nem létezett. Ha a jogalkotó az ilyen szabályozásnak parttalanul teret engedne, akkor alapvető jogi értékeket sértene meg (jogrend, jogbiztonság). Különösen méltánytalan a felelősséget megállapító normáknak visszaható hatályt adni, hiszen a címzettnek olyan magatartásért kellene számot adnia, amelynek tanúsításakor a parancs vagy a tiltás még nem élt. A jogállamiság követelményei nem engedik meg ilyen esetekben a visszaható hatály kimondását, de általában is tartózkodik a jogalkotó az ilyen rendelkezéstől. Kivételként akkor alkalmazható a visszamenőleges hatályú jogalkalmazás, ha az új normák a címzettek számára előnyöket tartalmaznak, kedvezőbb elbírálást tesznek lehetővé.

bb) Személyi hatály ♦ Meghatározza a jogszabály, hogy rendelkezései kikre vonatkoznak, kik lehetnek az adott jogviszonyok alanyai (címzettek).

Vannak jogszabályok (jogi normák), amelyek mindenkire vonatkoznak (természetesen, ha a jogalanyiség általános feltételei fennállnak, pl. cselekvőképesség, lásd: VIII. fejezet). Ilyenkor az „aki”, „kötelezett” stb. kifejezéseket használja a jogalkotó.

Más esetekben a címzettek többé-kevésbé szűkebb körét érinti a szabályozás pl. adóalany, sorköteles, országgyűlési képviselő, köztisztviselő stb. A jogszabályok vagy a címükben jelzik a személyi hatály körét, pl. az országgyűlési képviselők jogállásáról szóló törvény, vagy külön jogtörvényekben kerül megfogalmazásra.

Általában a jogszabályok címzettjei lehetnek természetes személyek, jogi személyek és maga az állam.

bc) Területi hatály ♦ A személyi hatállyal összefüggésben értelmezendő, vagyis, hogy a címzettek tekintetében az ország mely területén kell (vagy lehet) alkalmazni a jogszabályt. Általában az állam központi szervei által kibocsátott jogforrások az ország egész területén hatályosak (az itt tartózkodó külföldiekre nézve is). A helyi szervek (önkormányzatok) jogszabályai az adott közigazgatási területen alkalmazandók, és az ott élő vagy tartózkodó címzetteket érintik.

A külföldön tartózkodó magyar állampolgárok a területi hatály alapján az adott ország jogszabályait kötelesek betartani, de a személyi hatállyal a magyar jogszabályok is „követik” őket.

Az érvényesség és a hatály összevetése kapcsán megállapíthatjuk, hogy gyakori lehet az az eset, amikor egy jogszabály érvényes, de nem hatályos, viszont – ritkán – az is előfordulhat, hogy egy hatályos jogszabályról kiderül, hogy nem érvényes. Az előző logikus és jogszerű szituáció, a második a jogalkotás fogyatékosága, negatív jelenség, amelyet orvosolni kell.

8.3. A jogszabályok közzététele

Az érvényesség a megismerés, és az érvényesülés feltétele. A címzettek számára publikusan lehetővé kell tenni a jogszabály tartalmának megismerését. Két formája van:

- *hivatalos lapban* (nálunk a Magyar Közlöny) való kihirdetés ♦ a kihirdetett szöveg a hiteles és a címzettek, valamint a jogalkalmazó szervek számára hivatalosan irányadó (vannak más hivatalos lapok is, de ezekkel részletesen a Magyar Alkotmányjog foglalkozik a magyar jogalkotás kapcsán)
- *kommunikációs eszközök* igénybevételevel általános tájékoztatás a hivatalos közlés szélesebb körű ismertetése céljából. Az ily módon tudomásra hozott információk azonban csak másodlagos jelentőségűek s nem az érvényesség feltételei.

A joganyag rendezése és közzététele ugyancsak az alkalmazhatóság megkönnyítését segíti.

9. A jogrendszer

9.1. A jogrendszer megközelítésének jogelméleti alapjai: a közjog-magánjog dichotómia és a jogágak elkülönülése

Jegyzetünk szintetikus jogfelfogása következtében a jogot belső és külső komplexitása felől egyaránt megközelíti. A jogi objektiváció sajátosságánál (3–4. fejezet) a hangsúlyt az összműködésre és a külső, társadalmi összefüggésekre helyeztük. Bemutattuk helyét a társadalom össznormarendszerében, szerkezetét és a jog társadalmi funkcióit. A jogalkotásról szóló 6. fejezet a jogi normák keletkezését már belülről ismertette.

A jogi normák különféle fajait pedig megismerhettük a jogi normatantában. A normatív szempontú megközelítés kizárólag a magatartási szabály tartalmi, nyelvi, logikai összefüggéseire összpontosított, de nem vizsgálta a normák szélesebb összefüggéseit, tagoltságát. Csak jogi normák halmaza, egymással külsődlegesen érintkező szabályok tömege-e egy jogrendszer, vagy más, több ennél? Ha igen, akkor megválaszolandó marad az a kérdés, hogy mi tagolja, mi visz rendezettséget a jogi normák, jogszabályok tömegébe? A kérdés érzékelteti már, hogy nem a szabályok mechanikus halmazáról van pusztán szó, amik csak külsődlegesen érintkeznének egymással, hanem belső összefüggésben lévő kapcsolatokról. Arról, hogy a történetileg adott fejlett jogok belső felépítést és rendezettséget mutatnak. Előrebocsátjuk: a kontinentális jogcsaládba, amelyhez hazánk jogrendszere is tartozik, a belső rendezettséget elsősorban a jogági tagoltság adja, s az, hogy a jogágak alapszabályai az alkotmányos alpnormákon nyugszanak. (Nem így az esetjogi rendszerek joga, ahol nem jogági, hanem a jog eljárásformái (writ) nyomán létrejött intézményi tagolódás alakult ki, klasszikusan a processzuális szemléletű angol jogban).

Nézzük meg tehát a jogrendszer-tagozódás alapjait, elveit és az ehhez kapcsolódó problémákat.

A jogrendszer elsődleges tagoltságát hajdanán a *közjog* és a *magánjog* elválása jelentette. Klasszikus tömörséggel fogalmazta ezt meg a római remekjogász Ulpianus: „A közjog a római állam érdekét tartja szem előtt, a magánjog pedig az egyesek hasznát.” A közügyek és a magánügyek közötti elválás a felosztás alapja. Ebből következett az a tétel, mely szerint a közérdeket szabályozó közjog kényszerítő erejű, *kogens normákból*, a magánjog viszont alapvetően *diszpozitív*, a felek rendelkezésétől függő normákból áll,

mert a magánérdekeket tartja szem előtt. Mivel magánfelek között elvileg mellérendeltségi, autonóm viszonyok vannak, nincs hatósági elem kapcsolatukban, ezért a szabályozás módja eltérést enged a kötelező normáktól.

Azonban a jogi normák belső tagozódása sem áll itt meg, a közjog – magánjog kettősségénél. A szabályozás *tárgya* (közérdek – magánérdek) és *módszere* szerinti (alá-fölé és mellérendeltségi viszonyok szerinti szabályozási módszer) differenciálódásra ráakódtak azok a *jogdogmatikai megoldások* és *sajátos szabályozási elvek*, melyek a joganyag fogalmi elrendezését, konstrukcióit rögzítették. Így alakultak ki a kontinentális jogfejlődésben a jogágak, a rájuk jellemző jogi dogmatikával, felelősségi alakzatokkal, jogelvekkel, fogalmi általánosításokkal, jogtechnikai megoldásokkal. Általánosítva, a tendenciaszerűséget kifejezve tehát azt lehet mondani, hogy a jogrendszer-tagozódás három tényező mentén megy végbe: a szabályozás tárgya, módszere és a hasonló életviszonyokat kifejező területek jogdogmatikai megoldásai, fogalmi konstrukciói szerint.

A közjog és a magánjog különbsége végeredményben megfelel a magánnyilván és a közember kettősségének. Az azonban, hogy *milyen életviszonyok tartoznak a köz és melyek a magánélet területére* (továbbá, hogy hol vannak átfedések közöttük – pl.: bűnözés), ez történetileg és társadalmi alakulatok szerint messzemenően változik. Vegyünk példákat ilyen változásokra.

Az antik Rómában, külön *büntetőjog* nem lévén, a közbűncselekmények a közjogba (crimen), az ún. magánbűncselekmények (delictumok) a magánjog területére tartoztak. Kétféle szabályozási tárgyat láttak a kétféle bűncselekménytípusban. A kapitalista és az államszocialista rendszerekben a büntetőjog viszont mindenütt egységes, közjogi jellegű. Ami bűncselekmény, az fő szabály szerint eleve a közérdek területére tartozik, a büntetőjog eleve a közérdeket védi, (s legfeljebb a csak magánvádra induló bűncselekmény jelent kivételt ez alól).

A *munkajogot* a szabadversenyos kapitalizmus viszonyai között legtöbbször a magánjogba helyezték el, mondván, hogy a munkaszerződés magánfelek akaratautonómiáján alapuló megegyezés, azaz magánjogi kontraktus. Szocialista viszonyok között, ahol az állam volt a legnagyobb munkáltató, s a köztulajdon (állami, szövetkezeti és önkormányzati tulajdon) uralta a gazdasági életet, a munkaviszonyok jogát, a munkajogot eleve a közjogba telepítették. Azonban az egyes polgári jogrendszerekben is a termelés technikáinak és szervezeti formáinak fejlődése, továbbá a munkásmozgalom fellépése következtében a munkajog is túllépett a munkaviszony individuális jellegén, s közjogi elemeket kezdett felvenni: balesetvédelemi

és biztonsági szabályok kialakulása, a munkavégzés körülményeinek standardizálódása, a munka és pihenőidő bizonyos kereteinek megszabása, stb. Így a munkaviszony tartalmát már nem kizárólag magánszerződés adta, hanem közjogias elemek rakódtak rá. Ennek következtében kivált a magánjogból és úgynevezett *vegyes szakjogként önálló jogággá vált* a jogrendszer történeti változása során.

A családon belüli kapcsolatok jogi szabályozása is eredendően magánjellegű volt. A házasság, a családon belüli jogállások, az öröklés rendje és a gyámság intézménye azonban olymértékben kidolgozottá vált, hogy saját arculatot öltve kikerült a magánjogból, s így a *családjog* a jogrendszer önálló jogágává szerveződött. Tovább differenciálódott tehát a magánjog.

A modern alkotmányok egyaránt garantálják az egyének közjogi és magánjogi (emberi, állampolgári és személyiségi) jogait, ezeket alkotmányos garanciákkal írják körül és érvényesülésükért az államot (annak szerveit) teszik felelőssé. A modern állam a közhatalom gyakorlása mellett egyre nagyobb mértékben szolgáltató, „gondoskodó”, kiegyenlítő funkciókat is ellát. Ennek köszönhetően *relatív szűkül a tisztán közjogi és tisztán magánjogi jogterület és egyre bővül a két terület egymást átfedő (vegyes, komplex) jogterülete*, ahol az elhatárolás egyre nehezebb. A modern jogrendszerek pedig már tucatnyi jogágból és jó néhány jogterületből állnak. Nem dichotom, hanem plurális szerkezetűek. Kérdés, hogy egyfelől hogyan jönnek létre a jogágak, melyek a jogrendszer legfontosabb összetevői, másfelől pedig miért szűnnek meg ezek időnként?

A jogalkotók által kibocsátott normák különféle tartalmúak, mint ahogy különfélék az emberi magatartások is, amelyekre nézve a szabályozási igény egyáltalán felmerül. A relatíve egynemű, elkülönült magatartásokra – közlekedés, társaságalapítás, vállalkozás, társadalomra veszélyes magatartások stb. – vonatkozó jogi normacsoportok azonban nem mindig képeznek önálló jogágot. *Jogág csak ott lesz, ha a relatíve egynemű magatartásokra vonatkozó szabályok mennyiségi felhalmozódása és minőségi elkülönülése végbemegy. Akkor, amikor különös tartalmúvá és szabályozási módszerűvé válik a joganyag, azon keresztül, hogy kialakítja saját jogi dogmatikáját, felelősségi alakzatait, elveit, kategóriáit, jogtechnikáit.* Például büntetőjogilag üldözendőnek minősíti a jogalkotó a társadalomra veszélyes magatartások egynémelyikét, a legveszélyesebbeket, s alkalmazza rájuk a büntetőjog kategóriáit, felelősségi alakzatait, szemléletét (pl.: bűncselekmény = büntett és vétség, lehet szándékos és gondatlan stb.) De ha például egy lopási cselekményt a jogalkotó az eltulajdonítás szándékával birtokba vett tárgy alacsony értéke követke-

tében nem tart büntetőjogilag üldözendően veszélyesnek, akkor módjában áll az értékhatár megállapításával a szabálysértési joganyagba értékelendőként minősíteni. A lopásnak tehát – az értékhatár függvényében – van büntetőjogi és szabálysértési alakzata. Ugyanazon emberi magatartást egy jogrendszer egyidejűleg több szempontból is értékelése alá vonhat. Ez is rámutat a jogági elkülönülés minőségi különbözőségére és jelentőségére. A gondatlan közúti veszélyeztetés bűncselekmény, de elkövetési magatartásával egyidejűleg megvalósulhat közlekedési szabálysértés is, és egyben keletkezhet kár is, amely polgári jogi igényt alapoz meg a károsult oldalán, és kártérítési kötelezettséget a károkozó, a büntetőjogi elkövető, a tettes oldalán. Vagy például a névhasználat jogát, alapelveit a házasságban és a válás esetére a családi jog szabályozza. De a névválasztás jogát anyakönyvi eljárás keretében kell gyakorolnunk, ami már a közigazgatási jogba tartozó kérdés. Végül, azt, hogy valamely életviszonnyal kapcsolatos magatartások és szabályozásuk önálló jogággá válik-e vagy sem, (csak egy jogterület marad), gyakran csak az adott jogrendszer *tradíciói* döntenek el. A társaságokra, vállalkozásokra vonatkozó joganyag nálunk azért nem alkotja a gazdasági jogág részterületét, mert a magánjogba és a kereskedelmi jogba helyezik el szabályait – tradicionálisan. Nincs törvényhozási alapja a gazdasági jognak, ugyanakkor, amikor a jogirodalomban sokan beszélnek gazdasági jogról és sokan érvelnek a gazdasági jog jogági önállósága mellett.

Napjainkban a környezetszennyezés, az iparosodás és az urbanizáció következtében keletkeznek olyan új, eddig nem vagy csak kevésbé ismert életviszonyok, a társadalmi együttélés szempontjából szabályozandó veszélyforrások, melyek önálló jogágként, saját fogalmi apparátussal és felelősségi alakzatokkal hozzák létre a *környezetvédelem* jogágát. Saját szakjogi terminológiákkal, megoldásokkal.

Primeren, a társadalmi viszonyok változása azt is jelentheti, hogy egy életviszony jelentőségének gyengülése vagy eltűnése következtében egy már létezett jogág megszűnik jogág lenni vagy pusztán jogterületté alakul át, szűkül. Például a szövetkezeti jog az államszocialista rendszerekben önálló jogág volt. A megváltozott tulajdoni és hatalmi viszonyok következtében, mivel egyfelől csökkent a szövetkezetek gazdasági súlya és társadalmi jelentősége, másfelől pedig vagyoni összetevőit részvénytársasági konstrukcióra, magántulajdonosi alkotórészekre bontották, elvékonyodtak az egykori osztatlan közös tulajdoni formából fakadó szabályok, megoldások. Ezért ma már nincs jogági minősége, rangja – csak egy jogterület a szövetkezeti jog. Jogág tehát ott van, ahol az azonos vagy hasonló életvi-

szonyokra megfelelő mennyiségű és minőségű szabály található – míg egy terület ezen összetevői egy bizonyos mérték alatt maradvány jogterületet, szabálycsoportot, de nem jogágot képeznek. A jogágaknak sajátos belső felépítésük van, amelybe nemcsak a tételes normák tartoznak, hanem a jogág jogelvei, jogdogmatikája, jogintézményei, továbbá jellemző ezek összekapcsolódása, logikai rendje. A jogágak elkülönülése nem merev, hanem egymásra tekintettel töltik be rendeltetésüket.

Történetileg a jogrendszerekben egész a XIX. század utolsó harmadáig mindig a magánjog volt a fejlettebb, a mintaadó. Az elmúlt közel másfélszáz évben azonban a közjog is kialakította a rá jellemző megoldásokat, jogtechnikákat, s fejlettsége tekintetében felzárkózott a magánjogi területek mögé. Részben a modern alkotmányosság kialakulása, részben pedig a közigazgatási jog kifejlődése hozta magával ezt az előretörést. Érdemes megismerkednünk a közjog bizonyos sajátosságaival. Előbb objektív, majd szubjektív oldaláról tekintve.

Mik a közjog területei? Modern viszonyok között mindennek előtt *az alkotmányjog, amely a jogrendszer joga, alapszabálya*. Az alkotmány az egyén és az állam közötti, továbbá az állami szervek egymás közötti kapcsolatainak rendjét fogja át és szabályozza. Minden más jogág alkotmányos alapjainak és alapintézményeinek foglalta az alkotmány. Jogállamban minden normatív és egyedi jogi aktusnak egyaránt visszavezethetőnek kell lennie az alkotmányra, mint alapszabályra. A *közigazgatási jog*, a *pénzügyi jog*, a *büntető jog* a további három anyagi jogi jogág és az eljárási jogok (*polgári peres eljárás*, *büntető eljárás*, *államigazgatási eljárás*) azok, amelyek a közjogba tartoznak. E területeken *az állam beavatkozása a közérdek képviselője* jogán történik és jogszabályokon alapul. Ezért közvetlen rendelkezési joga – többé-kevésbé – független az egyéni akaratától, kívánságtól. Ennyiben a közjog egy integrált része a jogrendszernek. Úgy is mondhatjuk, hogy ilyenkor *az állam közhatalmi minőségében* – hagyományos jogi, latin terminológiával szólva, „*iure imperii*” – jár el. (A problémát az jelenti, hogy az állam és annak szervei sem mindig ebben a minőségükben járnak el. A jog ezt úgy fejezi ki, hogy a közhatalmi minőséggel ellentétben áll a „*iure gestionis*”, ügyleti minőség. Ekkor az állam egy szerve nem közérdekből jár el, hanem jogi személyként polgári jogi szerződést köt, mondjuk saját gazdasági szükséglete – székét vásárol, ebédeltet, tataroz – kielégítésére. Mindezeket a jogágilag és azon belül is differenciált közigazgatási jogi kérdéseket, egymástól eltérő jellegű kapcsolatokat, a hallgatók később, alkotmány és közigazgatási jogi tanulmányaik során részletesen elsajátítják). A három eljárásjog ese-

téből egynél, a polgári peres eljárásnál önmagában nem érthető, hogy ennek, amelynek anyagi jogága tisztán magánérdekek érvényesítésével foglalkozik, miért lesz a közjog alkotórésze. Hiszen az eljárás tárgyát magánjogi igények képezik, és nem a közérdek. A magyarázat az, hogy bár az eljárás tárgya valóban nem közérdeket érint, de az, hogy ezek a nagy tömegű és jelentőségű vagyoni és személyi ügyletek *egységesen, mindenkire kötelező és szakszerű formakényszer mellett legyenek elbíráhatóak*, már mindenkinek, a köznek az érdeke. Ezért lesz a pp a közjog része.

Látni kell azt is, hogy a gazdaság területén történt változások következtében és a szolgáltató közigazgatás („Leistungswervaltung”) XX. századi kialakulásával a *közjog és a magánjog különbségei sok szempontból elrelativizálódnak* – mutatott rá Sárközy Tamás. Azaz a két jogterület közeledik egymáshoz: a magánjog „közjogiasodik”, a tulajdoni és a szerződési jogi korlátok a magánjog belső részévé válnak, s a magánvállalatok széles körben látnak el közfeladatokat (pl.: magánbiztosítás, magánkórházi ellátás). Az állam pedig közigazgatási feladatainak ellátása során, a viszonyok állami befolyásolása körében rendszeresen használ fel polgári jogi eszközöket (megrendel, szerződést köt stb.).

A közjogot *szubjektív oldaláról* nézve pedig: az állam és az egyén közötti jogviszonyokban különösen fontos, hogy a hatósági döntések, igazgatási határozatok *jogszerűek* és *szakmailag megalapozottak* legyenek. Ehhez a közigazgatás szolgálatában álló szakemberekre, érdeklődő és képzett közjogászokra van szükség. A jogilag szabályozott közigazgatás nem olyan régen, csak a XIX. század végétől terjedt el. Ráadásul igen gyorsan változott és gazdagodott. Bizonyos értelemben a jog sokáig elsősorban a sokkal régebbi és kidolgozottabb magánjog révén fejlődött, s a közjog megoldásai sok mindent a magánjogból vettek át (Pl.: a jog dogmatika kiépítésének technikáit; bírói eljárás a hatósági határozatok jogorvoslataként; jogviszonyelmélet; felelősségi alakzatok mintái).

A közigazgatásban a jogalkalmazónak, ha nincsenek is olyan erős szankciói, mint a büntetőbírónak és legtöbbször nem is dönt olyan vagyoni értékekről, mint a polgári bíróságok, mégis jelentős mozgástere van. Az igazgatás sajátos szankciórendszere mellett gyakran kell élnie és élhet is ún. *diszkrecionális, szabad belátásos döntésekkel*. Erre bizonyos igazgatási jogszabályok keret jellege, érdemi mérlegelési lehetőségei, a szankciók alkalmazásának „től-ig” mértékei adnak lehetőséget. A közigazgatásban dolgozók lelkiismeretes munkájukkal vagy annak hiányával nagyban befolyásolják az állampolgárok állammal és jogrendszerével szembeni érzületét, vélekedését, ítéleteit.

A közjogászok felkészültsége, rátermettsége, tiszta erkölcsisége ezért a közvéleményt befolyásoló társadalompszichológiai tényező. Felelősséggel jár.

A jogi jelenségek osztályozásában a jogrendszer formális és funkcionális fogalma mellett tipizálni is szokás a jogrendszereket. Ezt pedig az összehasonlító jogi kutatások végezték el. Ezek egy lehetséges megoldását mutatjuk be René David ún. *jogcsalád* osztályozásával.

9.1.1. A jogrendszer fogalom kétféle – terjedelmi és funkcionális – értelme

Formális értelemben a jogrendszer egy adott államban, egy adott időpontban hatályban lévő jogszabályok összessége. Ez egy formális és területi megközelítés: semmi mást nem mond, mint azt, hogy hatályos jogszabályok összességéről van szó. Hogy mitől rendszer a jogrendszer, mi visz rendezettséget ebbe a hatályos jogszabálytömegbe, ebből a meghatározásból nem derül ki.

Túl kell tehát ezen a szükséges, de nem elégséges meghatározáson lépni, s egy olyan jogrendszerfogalomra kell törekednünk, amely egyfelől beépíti a rendszer építőelemei közé az eddigi normatani ismerteket, másfelől pedig a jogszolgáltatás funkcionális egységére épít. A rendszerelmélet ott választja el a pusztán csak külsőlegesen érintkező elemek halmazát (például egy szénkupacot vagy emberek összességét) a rendszerfogalomtól, hogy utóbbi *elemek funkcionális összességét, egy működő egészt és egységet eredményez.* A jogrendszer fogalom is megkonstruálható e kettős, normatani és rendszerelméleti követelmények felől – némi kiegészítéssel. Induljunk ki tehát a normatan építőelemei felől, „nagyság” szerint emelkedő sorrendben: *A jogrendszer jogtételek, jogi normák, jogszabályok és jogágak egymással funkcionális kapcsolatban lévő összessége, mely jogágak meghatározott elvek és jogdogmatikai megoldások szerint tagozódnak, és ahol az anyagi jogi igények (kötelezettségek) érvényesítése és a jogok védelme kapcsolódik az igazságszolgáltatás szervezeti rendjéhez és/vagy a jogi infrastruktúrához.*

A jogi infrastruktúra nélkül se közhiteles adatok nyilvántartására, megszerzésére, se pedig az anyagi jogi igények érvényesítésére nem lenne módunk. Ezért van kitüntetett szerepe a meghatározás utolsó két fordulatának, (anélkül, hogy az egyes jogszolgáltatást végző intézmények speciális karakterének, funkcióinak taglalásába bele kellene mennünk). A lényeges az, hogy a jog érvényesítéséhez fórumok, eljárások, nyilvántartási és garancia rendszerek egyaránt nélkülözhetetlenek, mert az nemcsak eszmei, hanem nagyon gyakorlatias képződmény is: olyasmi, aminek érvényt lehet szerezni. Ezt fejeztük ki a jogi infrastruktúra fogalmának szükséges beikta-

tásával, és külön nevesítettük az igazságszolgáltatás alrendszerét, mert annak kitüntetett – noha nem kizárólagos – szerepe van a jogok védelmében, érvényesítésében. A Magyar Köztársaságban a jogszolgáltatás infrastruktúrájának az igazságszolgáltatáson túlmenően az alábbi szervei ismertek: Alkotmánybíróság; ügyészség; ügyvédség; szabálysértési hatóságok; gazdasági versenyhivatal; ingatlan-nyilvántartás; cégbejegyzés).

9.2. A jogrend

A jogrendszer kétféle megközelítése után még egy rokon problémával, a *jogrend* fogalmával kell megismerkednünk. A hétköznapiakban persze a jogrendszer vagy a jogrend fogalmak egymás szinonimáiként is használhatók, mint ahogy bizonyos összefüggésekben fel is cserélhetőek. De a jelenségek sokaságának gondolati átvilágítása és megmagyarázása érdekében, amely az elméleti munka feladata, éppen a különbségüket kell megértenünk. Ezért alkottak jogrend fogalmat pozitivisták (H. Kelsen) és pragmatisták (R. Pound) egyaránt. Nézzük az utóbbi megközelítést.

Az amerikai Roscoe Pound abból indult ki, hogy a jogrend célja az optimális szabályozás megtalálása. A létező érdekek, igények, szükségletek közötti konfliktusos helyzetekben akkor találjuk meg a szabályozási optimumot, ha a lehető legtöbb előny jut mindenkinek, a legkevesebb súrlódás és veszteség árán. Így kell rendezni a jogi kapcsolatokat, igényeket, s a joggal az érdekérvényesítésnek egy olyan rendjét kell elismerni, amely megvalósítja ezt a szabályozási optimumot. Ehhez a célhoz a jog autoritatív technikákat rendel, s *minden magatartásra vagy döntésre irányuló autoritatív útmutatás a jogrend fogalmához tartozik*. Eszerint a jogrend részei a jogszabályok, de az egyedi jogi döntések (bíróági ítéletek, hatósági határozatok), és a jogász érvelések és a jogelvek is, – az egész érvényesülő joganyag. Így a jogrend közel esik a jogrendszer terjedelmi fogalmához, de tagoltabb, artikuláltabb. Különleges jelentősége, hogy a jogászságnak saját szakmáját éppen ebben a közegben, a jogrend közegében kell eredményesen gyakorolnia: ügyfelének vagy a közérdeknek megfelelő döntések, állásfoglalások, jogszabályalkotás megszületését szorgalmaznia, érvényesítenie.

9.3. A jogcsaládok

Jelen stúdium tárgya a jogi jelenségek egységes egészként való tanulmányozása, a strukturális vonások és lényegi meghatározottságok kiemelésével, de anélkül, hogy a konkrét részletek kiterjedését, megnyilvánulásait vizsgál-

nánk. Ahogy az államtani részben az államok konkrét sokféleségét egy tipológia segítségével fogjuk át, nevezetesen az *általános* államtípus, a *különös* síkján fekvő államforma és az *egyeti* államrendszer kategóriák segítségével, azonképpen kell eljárnunk a jogok sokféleségének tipizálása útján. Ehhez nyújt segítséget az összehasonlító jogtudomány, amely a nemzeti jogrendszerek, jogfejlődési utak problematikáját tanulmányozza. Hiszen érdemes keresni azokat a közös jellemzőket, alapokat, strukturális vonásokat, amelyek a több száz létező egyedi jogrendszerben gyakorta előfordulnak, s így a jogi jelenségek tartósabb jellemzőihez juthatunk el. A megismerési cél itt tehát a csak egyedi, szétszórt vagy véletlenszerű összetevőkkel szemben a törvényszerűségek több-kevesebb jellegzetességének feltárása.

Minden összehasonlításnak előfeltétele azonban, s így a jogi jelenségek is, hogy megtaláljuk az az összehasonlítási alapot, ahol az azonosságok bázisáról jól szembeötlővé válnak a különbségek, eltérések. Tekintettel azonban arra, hogy a jog is történeti jelenség, s nagyon különböző minőségű jogrendszereket, történeti éppíglétük nagyon különböző fokain találjuk, ezért az *összehasonlítási alap*, mint gondolati alap kiválasztása cseppet sem könnyű feladat. Gyakran a történetiség szempontjaival szembe kerülő megoldásokhoz, eredményekhez juthatunk. Mindenesetre teljesen egységes magyarázó alaphoz nem is jutott el sem a jogelmélet, sem az összehasonlító jogtudomány. Nézzük, milyen megoldásaik születtek.

Ami a jogrendszerek *makro szintű* elemzését illeti – hiszen az egyes intézmények, jogszabályok, jogfogalmak vagy jogágak, a mikro és mezoszint elemzése, nem a jogelmélet feladata – leggyakrabban háromféle gondolati alapon (*ratio cognoscendi*) történnek az összevetések: *nyelvi*, *vallási-kulturális* és *társadalmi formameghatározottság* alapján. Mindhárom szempont szerinti vizsgálódások termékenyek, s jó érvek hozhatóak fel alkalmazhatóságukat illetően – de az alkalmazott módszer függvényében különböző, sőt ellentmondó megoldásokhoz juthatunk. Ahol például a latin nyelvcsaládot, s első komoly hatású megjelenését, a római jogot vizsgálják, bizonyítható, hogy a római jog hatását, átvételét (jogelmélet műszóval: *receptióját*), nagyban segítették a *közös nyelvi* alapok, kommunikáció. Persze egyéb, esetleg nem is kevésbé fontos tényezők – mondjuk az árugazdálkodás léte – egybehatása mellett. De jól kimutatható, mondjuk a vallási jogok esetében, hogy az *azonos vallás*, vagy szellemtudományos terminológiával tovább általánosítva, az azonos kultúrkör, melynek mindenkor fontos összetevője a vallás, szintén kedvez az azonos vagy hasonló jogintézmények keletkezésének, átvételének. Hiszen a világlátás egy módjában, felfogásában való

szemléleti és értékközösség már könnyen vezethet a hasonló problémákra adható hasonló megoldásokhoz. Így a klasszikus antikvitás kulturális hagyományinak (pl.: humanizmus) és a kereszténységnek az egymásra hatása elősegíti az egyedi, nemzeti keretek között létező kontinentális jogrendszerek (másképpen: római-germán jogcsalád) hasonlóságát. Különösen, ha azok eljutottak a modern polgári társadalom fejlettségi fokára, szükségleti rendszerének újratermelődéséhez. Itt már tetten érhető, hogy az egyedi nemzeti jogrendszerek sohasem egyformák, de vannak olyan különös, tipikus vonásaik, amelyeket akár nyelvi-fogalmi, akár vallási-kulturális, akár termelési-társadalmi viszonyokként rögzíthetünk. Ezért az összehasonlító jogtudomány vagy nyelvi, vagy vallási-kulturális tényezők, vagy társadalmi-gazdasági alakulatok, formák alapján tipizál, rendez.

A *jogtípus* marxista kategóriája, hasonlóan az államtípushoz, a társadalmi forma-meghatározottsághoz rendeli hozzá a jog lényegi jellemzőit, legátfogóbb karakterét. Eszerint különböztet meg, ázsiai, antik, feudális, modern polgári és szocialista jogtípust, amit a különösség síkjára leszállva bont tovább, fejlettségi fokok vagy fejlődési utak szerint (Például: a földhöz, mint történetileg egy korszakot átfogóan uraló elsődleges termelési tényezőhöz való társadalmi viszony alapján különbözteti meg a feudális jog korai, virágzó szakaszát és a késői, feudális abszolutista jogot, és államaikat). Az ilyen szemléletű munkák közül kiemelkedő „Magnum Opus”, a magyar Eörsi Gyula: Összehasonlító polgári jog. (Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

A *jogcsaládokon* vagy az ezzel szinonim *jogcsoportokon* alapuló jogrendszer-tipológiák – mivel elutasítják a jogi jelenségek társadalmi forma felőli meghatározottságát – inkább a különösség logikai síkján rendszereznek. A francia René David: „A jelenkor nagy jogrendszerei” (KJK, Budapest, 1977) és a német szerzőpár, Konrad Zweigert – Heinz Kötz: „Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts” (Mohr, Tübingen, 1971) munkái jelentik e szemlélet prototípusait.

A jelenleg létező jogokat – minősítés nélkül – csoportosítjuk, tipizáljuk. Ez egy nem tiszta alapú felosztás, mert *keverednek* benne az általános és a különös síkok, történelmileg különböző korszakok és rendszerek jogai, de arra mégis alkalmas, hogy *a jelenkorban átfogóan* igazodhassunk el. (Természetesen további alcsoportok is képezhetők volnának, mondjuk a muzulmán és a hindu jogok alcsoportja tovább bontja a vallási jogcsaládot).

1. a római-germán jogcsalád,
2. a **common law** jogcsalád
3. a szocialista jogok családja
4. vallási jogok családja
5. hagyományos (tradicionális) jogok családja

Az 1–3. alattiakat, de csak mai, feudalizmus utáni állapotaik tekintetében együtt modern jogrendszereknek nevezzük. Nézzük rövid jellemzésüket:

1. A római-germán eredetű, kontinentális jogok családja

Elsősorban az európai kontinentális jogrendszerek tartoznak ide, beleértve Közép- és Kelet-Európát is, de bizonyos intézményei Európán kívül is meghonosodtak. Fejlődését tekintve először a civil jog (magánjog) jelent meg a rendszerben, ez adta a mintákat is, de az elmúlt másfélszáz évben a közjog rendszere, dogmatikája, eljárásai igencsak felfejlődtek. Legfontosabb jellemzője egyfelől a jogági tagoltság, másfelől pedig az, hogy fogalmi általánosításokkal dolgozik (pl.: tulajdon, szerződés, felelősség, kártérítés, bűnösség, stb.), s ezen jogfogalmak alapján minősít, sorolja be az eseteket a törvényi tényállások alá. Az alkotott, előre szabályozó (s nem eseti) és absztrakt jog a jellemző, amelynek rendszerbe foglalása meghatározott jogelvek alapján történt. A jogalkotás és a jogalkalmazás sokkal erőteljesebben elvált egymástól, mint az esetjogi rendszerekben.

A modern európai államokban a jog gyakran a társadalomszervezés eszköze, s az állam és a társadalmi közösség viszonyában a közjogi elemek hol erősebb, hol visszavonultabb szerepet töltenek be. A magánegyén, az individuum – a jogállami minőségű jogot elérő államiság keretei között – jogilag kiemelt és elismert helyzetben van, az állam a civil szférába való behatolást racionális jogi keretek között tartja.

2. A common law jogcsalád

Angliából indult, majd a világ angol befolyásoltaságú területein terjedt el. A bíró alkotta esetjogi rendszerben az eljárási szabályok elsődlegesek, és a jog célja nem a jövő jogi befolyásolása, hanem a megbomlott jogrend helyreállítása, az igazságszolgáltatási eljárás részletes kidolgozása az egyedi esetek általánosításával. Az esetjogban az esetről esetre következtetés („Reasoning to case to case”) módszerével vonnak le szabályszerűségeket, jogelveket, döntési alapokat („ratio decidendi”). Amit valaki, valahol egyszer már megoldott, azt azonos, hasonló esetben nem kell már újra felfedezni, hanem csak alkalmazni. Ez a korábbi precedens kötelező ereje

elismerésének ésszerűsége. Tehát a korábbi és a magasabb fokú bíróság által alkotott ítélet *ratio decidendi*-je mérvadó a későbbi illetőleg alacsonyabb bíróság elé kerülő esetre nézve. A jogszolgáltatás rugalmas és a régi precedensekből eredően a tradíciók ereje legitimálja, igazolja, de előnytelen tulajdonságai is vannak. A precedensgyűjtemények minden formális rendezettségük ellenére nehezen áttekinthetőek, igazi jogászjogot jelentenek, amihez az állampolgároknak nem sok közük lehet. A „case law” kazuisztikus jellegén túl az is nehézséget jelent, hogy valóban új problémák felmerülése esetén a régi precedensek *ratio*-i, jogi analógiák révén mennyire terjeszthetőek ki az új helyzetekre. Az ilyen mértékek alkalmazása nem jelenti-e visszamenőleges hatályú elvárások felállítását, s ekként *ex tunc* hatályú jogszolgáltatást, ami semmiképpen sem lehet kívánatos, hiszen lehetetlenre – a cselekmény elkövetésekor még nem létező elvárás teljesítésére – kötelezne.

Fontos, hogy a precedensjogoknak – szemben a kontinentálissal – nincs jogági tagoltságuk, hanem intézmények körül szerveződnek. Mindenesetre a XIX. század végétől – nem függetlenül a polgári nemzetállam modernizációs szükségleteitől – felértékelődött az írott (alkotott) jog, a *statue law* – jogforrástanilag is. Anglia EU-tagsága (1975) pedig ismét csak befolyásolja az ottani jogfejlődést („implantation”), az integrációs szükségletek felől.

3. A szocialista jogcsalád

A közelmúlt közép-európai és ázsiai államaiban volt jellemző a különféle megelőző polgári és hagyományos jogrendszerek szocialista jellegű átalakítása. Mára többségük, eltérő irányokban, visszatérést mutat a polgári jogrendszerekhez. Rövid jellemzésük mégis fontos, mert hatásuk még hosszabb ideig kimutatható lesz.

A szocialista jog alapelvei és intézményei azt a sajátos közösségi eszmerendszert jelenítették meg, amelyben az állam is és a jog is elsősorban a közösségi politikai irányítás eszközei voltak. Részben a köztulajdoni viszonyok (állami és szövetkezeti tulajdon túlsúlya) következtében, a jogviták önálló társadalmi szerepe kevésbé volt elismert, mint a magántulajdon elsőbbségére épülő jogrendszerekben. Az állam mélyen behatolt a társadalom különböző szféráiba, így a gazdaságba, ezért a magánjellegű (és így magánjogi) viszonyoknak csekélyebb szerepük volt. A jognak nevelési, szocializációs funkciója mellett elsősorban kényszerjellege, s nem jogvitát eldöntő funkciója érvényesült. A büntető és államigazgatási jogi eszközö-

ket – különösen az államszocializmus 1 típusa esetében (lásd 2.3.1. fejezetben) – a gazdasági viszonyokra, és a magánviszonyokra is kiterjesztették („Aki nem dolgozik, ne is egyék” – az általános munkakötelezettség ideológiája jegyében.)

A jogéletre a jogbiztonság alacsony foka volt a jellemző, amely ellentmondásos túlszabályozásban, a rendeleti jogalkotás dominanciájában és változékonyságában, valamint a bírói függetlenség csorbitásában jelent meg a legszembetűnőbben. A szocialista törvényesség helyreállításának periódusa és az önkorlátozó hatalom eszméjének megjelenése után (1963-tól) Magyarországon, jelentős előrelépés történt. A politikai hatalom engedte érvényesülni a jogtudomány jogfejlesztő szerepét, s támaszkodott az ország gazdag jogi kultúrájára.

4. A vallási jogok családja

E jogrendszerek (különösen az iszlám és a hindu jog) az államvallás előírásain alapulnak. A szent könyvek és azok magyarázatai képezik a társadalom (s nemcsak a vallási közösségek) életviszonyainak alapvető szabályait. E rendszerben az állam jogi tevékenysége elsősorban a valláserkölcsei normák, szokások, szertartások jogként való működtetésére irányul, s ekként az alkotott jog elenyésző szerepet játszik. Jogi formában jelennek meg a törzsi szokások is, mindezeknek azonban összhangban kell lenniük a „proféták” (Mohamed, Mózes stb.) kinyilatkoztatásával.

Az előírások követésének alapja a vallási meggyőződés, a vallási közösségnek való alárendelődés. Az individuális jogoknak nincs szerepük. A szankciórendszer aránytalan és a nyugati világ szemszögéből nézve nagyon kegyetlen (különösen a testcsontkítások különféle fajtái). A vallási jogok meglehetősen zárt rendszerűek, azonban az államok politikai együttműködésében és a kereskedelmi szférában szükségszerűen megjelennek a polgári jogrendszerek intézményei is.

5. A tradicionális jogok családja

Idetartoznak a Távol-Kelet és Fekete-Afrika jogrendszerei. Hagyományokon alapuló és az erkölcsi szabályokat előtérbe állító társadalmakról van szó, amelyeknél a jog csak másodlagos szerepet tölt be. Az ilyen típusú jogfelfogás zárt közösséget tételez fel (hagyományápoló, erkölcsi normákat újratermelő és szigorúan kikényszerítő kulturális közösségek), de ezek a modernizáció hatására fellazulnak, felbomlanak. A tradíciókat részben megőrizve más jogrendszerek megoldásainak átvételére kerül sor (pl. modern jog vagy vallási jog, sok helyütt – időlegesen – a szocialista jog).

10. A Magyar Köztársaság jogrendszerének jogági tagozódása I.: közjogi jogágak

A jogrendszer-tagozódás alapelveinek, mozgatórugóinak bemutatása után már áttérhetünk a mai magyar jogrendszer alapvető jogági tagozódásának bemutatására. Természetesen anélkül, hogy valaminő terjedelmi teljességre törekednénk, ami a tételesjogi képzés, a szakjogi ismeretek megszerzése előtt nem is lehetséges, de nem is szükséges. A joggal mint egységes egészszel foglalkozó bevezető stúdiumnak a hatályos magyar jogrendszer-tagozódás bemutatásánál is redukálnia szükséges problémahorizontját: egyfelől nem kell kitérnie minden jogág és jogterület leírására, másfelől be kell mutatnia a jogrendszer-tagozódás azon alapvonalait, amelyeket a tartósan stabilizálódott, sajátos anyagi jogi és eljárási jogi jogágak jelentenek. Ezért a közjog négy anyagi (alkotmányjog, közigazgatási jog, büntető jog, pénzügyi jog) és három eljárásjogi (büntető eljárásjog, polgári perjog, államigazgatási eljárási jog) jogágát emeljük ki. Míg a magánjog hatalmas anyagából csak a polgári jog legfontosabb jellemzőit, immanens problematikáit, intézményeit és a családi jogot mutatjuk be. Továbbá vegyes szakjogként tárgyaljuk a majd mindenkit érintő munkajogot. Úgy kell ezen kardinálisnak tekintett jogágakról átfogó jellemzést adnunk, hogy a tárgyalandó jogágak egészének jellemzőit a konkrét részletek nélkül mutassuk be, hiszen nem mehetünk elébe a részletes szakképzésnek. Hasonlással szólva: az erdő természetét kell megérteni, még az egyes fák és fajták sokaságának ismerete előtt. Nyilvánvaló, hogy akik elsajátítják a magyar jogrendszer fundamentumait, keresztmetszetét, azok lesznek igazán képesek konkretizált, intézményes megoldásokat, tételesjogi szabályok sokaságát hozzátanulni a lemeztelenített, absztrakt ismertekhez.

10.1. Alkotmányjog

A „jogok jogát”, az alkotmányjogot a jogrendszer egészének érvényességét megalapozó, alapvető jogágának is nevezik. Ennek az az oka, hogy az alkotmányjog tartalmazza az alapvető társadalmi viszonyokra vonatkozó, legfontosabb jogi követelményeket, szabályokat, előírásokat. Ezek közül két kiemelten fontos társadalmi viszonyrendszer alapszabályait külön is nevesítenünk kell: egyfelől az egyén és az állam közötti szabályozott jogi

kapcsolatot, másfelől az állami szervezetrendszer létrehozásának, felépítésének, működésének legfontosabb szabályait.

Bizonyos értelemben ez a jogág a legszélesebben fogja át a társadalmi viszonyokat, tehát a szabályozandó életviszonyok itt jelennek meg a legáltalánosabb és a legalapvetőbb formában. Az alkotmányjog – régebben államjognak nevezték – tehát a társadalom alapvető viszonyait szabályozza, ehhez képest a többi jogág erre épül és olyan sajátos életviszonyokat rendez, amelyeknek jogi előírásai nem kerülhetnek szembe alkotmányos alapszabályokkal. Az állampolgárok jogi helyzetét (emberi jogait, állampolgári státuszát, gazdasági jogait, választójogát stb.) és az állami szervek rendszerét, működésének alapjait, alapvető viszonyait tehát nálunk alkotmánytörvényben rögzítik. Így az alkotmányjog az egész jogrendszer valamennyi jogága számára az *elsődleges jogforrás*, amellyel valamennyi egyéb jogszabálynak, s az egész jogrendszernek összhangban kell lennie.

Az alkotmányoknak azonban nemcsak *normatív* és *intézményteremtő*, hanem mindig *legitimáló funkciója* is van. Ugyanis egy alkotmány koncentráltan fejezi ki és igazolja azokat az alapjogokat, politikai és jogi elveket, értékeket, megoldásokat, eljárásokat, amelyekre a közéletet, az államhatalmat építik. Ezzel jogilag kezelhető formákba tereli a közhatalmat, a közjog kereteibe illeszti a politikai küzdelmeket, és meghatározza azokat az alkotmányos követelményeket, melyeket a politikai rendszer, a gazdaság-tulajdoni rend és a jogrendszer egészének működése során tiszteletbe kell tartani, érvényesíteni szükséges.

10.2. A magyar közigazgatási jog

Témánkat néhány fogalom és összefüggés előzetes bemutatásával kell kezdenünk. Mindenek előtt a közigazgatás, mint tevékenység és a közigazgatási jog, mint normarend viszonyának bemutatásával.

A *közigazgatás* igazgatási, jogi és kormányzati-politikai jelenségek sokaságából álló, bonyolult társadalmi folyamat. Ezen folyamatok és tevékenységek történetileg az abszolút monarchiát követő modern államfejlődésben váltak csak jogilag szabályozottá: éspedig csak a XIX. század utolsó harmadában alakult ki az igazgatási tevékenységre vonatkozó sajátos joganyag, a *közigazgatási jog*. A közigazgatás fogalma tehát nem azonos a közigazgatási jogéval. Az állami rendelkező, végrehajtó tevékenység részét képező, de jogilag nem szabályozott igazgatás önkényes körülményei közepette az egyén alattvaló volt, s nem állampolgár. Csak az alkotmányos keretek közé terelt, jogilag szabályozott igazgatás esetében tekinthető az

állampolgár egyfelől államalkotó lénynek, olyannak, akinek alanyi közjogai vannak (G. Jellinek), amelyekkel élhet, s melyeket érvényesíthet, akár saját államával szemben is. Másfelől itt válik a közigazgatást lebonyolító állami szervezetrendszerrel való kapcsolatában ügyfélle: olyan személlyé, akinek jogát, jogos érdekeit és jogi helyzetét közigazgatási normák, jogviszonyok védik, rendezik.

A közigazgatás Magyarországon a társadalom politikai rendszerének egyik alrendszere, amely további két alrendszerre bontható. Egyik oldalon *az államigazgatás alrendszerére*, a másik oldalon *az önkormányzati igazgatás* alrendszerére.

Amilyen bonyolult jelenség a közigazgatás, ugyanolyan sajátos és összetett a közigazgatás szervezetét és működését szabályozó joganyag a közigazgatási jog is. A közigazgatás szervezetére és működésére vonatkozó legalapvetőbb szabályokat az Alkotmányban, illetve más törvényekben találjuk meg. A közigazgatási jog – per definitionem – azoknak a bármely jogforrásban kiadott jogi normáknak az összessége, amelyek – az alkotmányjogi szabályozás keretei között – az alábbi három kapcsolatrendszert, relációt fogják át:

1. a természetes személyek, a társadalom szervei, szervezetei mint *jog-alanyok* és a *közigazgatási szervek* közötti viszonyokat;
2. a közigazgatási szervek és más állami szervek közötti viszonyokat;
3. a közigazgatási szervek *egymás közötti* viszonyait szabályozzák. Mind-ezen kapcsolatokban, jogviszonyokban a közigazgatási szervnek állami közhatalom megtestesítőjeként kell szerepelnie, (s nem állhat mellérendelt, polgári jogi jogviszonyban a másik féllel, mint amikor mondjuk egy berendezést vásárol magának a közigazgatási szerv).

A közigazgatási jog egyik sajátossága, hogy olyan hatalmas a joganyaga, amely nem foglalható bele egy, esetleg néhány kódexbe (mint például a büntetőjog). A másik sajátossága, hogy itt – eltérően a legtöbb jogágtól – *egy jogágon belül* található az ún. anyagi jogi és az alaki jogi normák. E két nagy normacsoport a jogrendszer egészében jelen van, de egyes jogágak (például: a büntetőjog vagy a polgári jog) csak anyagi jogi normákból, más jogágak (például a büntető eljárásjog vagy a polgári eljárásjog) csak alaki jogi normákból épülnek fel.

10.3. Büntetőjog

Az államok egyik legfontosabb, nélkülözhetetlen tulajdonsága az, ahogy meghatározzák azon magatartások, cselekmények körét, amelyekre büntető hatalmukat kiterjesztik. A magyar büntetőjog is az állami, társadalmi, gazdasági rend, az állampolgárok személyének és jogainak védelme érdekében meghatározza azokat a magatartásokat, amelyek bűncselekményeknek minősülnek (*Nullum crimen sine lege*), valamint az ezek elkövetőivel szemben alkalmazható büntetéseket (*Nulla poena sine lege*). Csak azokat a magatartásokat kell és érdemes a legsúlyosabb eszközzel, az állami büntetőhatalom eszközeivel üldözni, amelyek a társadalomra tényleg a legveszélyesebbek. (A jogalkotónak a társadalomra kevésbé veszélyes cselekményeket is lehet jogellenesnek minősítenie, s fellépnie ellenük – például szabálysértési eljárással, kártérítéssel – de nem a büntetőjog keretei között, annak szigorú, költséges, s garanciákkal körülbástyázott eszközeivel.)

A jogág legfőbb forrása a büntető törvénykönyv, mely két részből áll: általános részből és különös részből. Az általános részben találhatók azok a rendelkezések, amelyek valamennyi bűncselekményre vonatkoznak pl. az elkövetők, a kísérlet, előkészület, szándékosság, gondatlanság, a büntetőjogi felelősségre vonás akadályai, büntetési szervek, a büntetés kiszabásának elvei stb. A különös rész az egyes bűncselekmények (lopás, emberölés, rablás, garázdaság stb.) megfogalmazását tartalmazza.

10.4. Pénzügyi jog

A pénzügyi jog a pénzforgalom, a pénzkibocsátás, egészében a pénzügyi tevékenységek és rendszer intézményeivel kapcsolatos szabályokat tartalmazza. A közigazgatási jogról levált jogszabálycsoport, amelynek bonyolultsága, szabályanyagának mennyiségi felhalmozódása és bizonyos rendezőelvei következtében önálló jogágisága már elismertté vált. Főbb szabályozási területei: a központi és a helyi költségvetés, a bank- és hitelrendszer, az adók és más állami jövedelmek (illeték, vám, jövedék), valutagazdálkodás, a pénzrendszer és pénzforgalom, gazdálkodó szervek pénzügyei, tőzsde működési szabályai, a pénzügyi ellenőrzés és a pénzügyi szakigazgatás szervei.

10.5. Eljárásjogok (büntető, polgári)

10.5.1. Büntetőeljárás-jog

Azon jogelveknek és jogszabályoknak az összessége, amelyek meghatározzák a büntetőjogi felelősség eldöntésének a rendjét, rögzítik a büntetőeljárásban közreműködő hatóságok és magánszemélyek jogait és kötelességeit, valamint a jogok érvényesítésének és a kötelességek teljesítésnek a módját.

A büntetőeljárás jog szoros összefüggésben áll a büntetőjoggal, hiszen az anyagi büntetőjogi szabályok a büntetőeljárás során realizálódnak (alaki jogág). A széles értelemben vett büntetőjog fogalmába tehát a büntető anyagi jog, a büntető eljárási jog és a büntetés-végrehajtás joga tartozik bele. A büntetőeljárás szabályai kódexben vannak összefoglalva, amelynek felépítése röviden a következő:

- a) alapelvek: rendkívül lényeges az emberi jogok védelme szempontjából, kiemelkedő – s alkotmányban is rögzített – garanciális elvekről van szó, pl.: ártatlanság védelme, védelemhez való jog, tárgyalás nyilvánossága stb.
- b) büntető ügyekben eljáró hatóságok: nyomozati szervek, az ügyész, a bíróság
- c) a bizonyítás eszközei: pl. tanúvallomás, okirat, szemle
- d) a büntetőeljárás általános szabályai pl. kényszerintézkedések
- e) nyomozati szak szabályai: felderítés
- f) a bírói szak szabályai: első-, másodfok, perújítás, felülvizsgálat
- g) különeljárások: pl. fiatalkorúak esetén
- h) büntetés végrehajtása

10.5.2. Polgári eljárásjog

Szintén alaki jogág, valamennyi magánjogi jogág eszközjogaként tartják számon. Azokat az eljárási szabályokat tartalmazza, amelyek a vitás – elsősorban magánjogi – ügyek eldöntésére szolgálnak. A polgári eljárásjog nemcsak a polgári jog anyagi jogszabályainak realizálását teszi lehetővé, hanem minden olyan vita eldöntésére szolgál, amely a természetes személyek, valamint a jogi személyek személyi- és vagyoni viszonyaival kapcsolatos. Így a családi viszonyok, munkaügyi viszonyok, gazdasági viták, közigazgatási viták, polgári jogi viták, esetenként alkotmányjogi jogviták. A polgári eljárás folyamata alapvetően a polgári perrendtartás elnevezésű kódexben található. A perrendtartás szerkezeti felépítése:

- a)* általános rendelkezések: alapelvek, bíróságok, a felek és más perbeli személyek, képviselő, perköltség stb.
- b)* elsőfokú eljárás: keresetindítás, tárgyalás, bizonyítás, határozatok
- c)* perorvoslatok: fellebbezés, perújítás, felülvizsgálat
- d)* különleges eljárások: pl. házassági perek, apasági perek, gondnokság alá helyezés, közigazgatási perek, munkajogi perek stb.

A polgári eljárásjog a jogvitákat lebonyolító peres eljárás mellett az igazságszolgáltatás peren kívüli szervezett fellépésének, valamint az igazságszolgáltatásban megszületett magánjogi határozatok végrehajtásának a joga.

11. A magyar jogrendszer jogági tagozódása II.: magánjogi jogágak

11.1. Polgári jog

A polgári jog, a civilisztika a legklasszikusabb jogterület, amely a magán-személyek, jogi személyek és más jogalanyok *vagyoni és vagyoni kihatással járó személyi viszonyait* szabályozza. Olyan mellérendeltségi viszonyokat, melyek között kitüntetett szerepet foglalnak el az áru- és pénzviszonyok, azok a gazdasági viszonyok, melyek az árutermelő gazdaságokban alakultak ki. *A polgári jog azonban nemcsak az árúviszonyok joga, hanem minden olyan mellérendeltségen, jogalanyok akaratautonómiáján alapuló társadalmi viszonyé, amelyek befolyásolására a vagyoni szankciók alkalmasak és tradicionálisan elfogadottak.* Ilyen primeren nem vagyoni, személyi viszonyoknak minősülnek a *szellemi alkotások* (szerzői, szabadalmi, találmányi jog), *bár fontos vagyoni vetületeik vannak.* Például a szerzői jog olyan sajátos szellemi terméket véd, amelynél a szerzőség nem átruházható, a szellemi termék vagyoni értékét viszont külön felhasználói szerződések rendezik. Továbbá *a személyiségi jogok* polgári jogi védelme is személyi viszonyok kifejeződése, (noha vagyoni szankcióval is védhető).

Mielőtt a polgári jog rendszertanának és fő tematikájának áttekintésére vállalkoznánk, fontos megérteni annak legfontosabb intézményét, a tulajdonjogot.

A tulajdonviszonyok mint sajátos, minden társadalom életében kitüntetett szerepet játszó életviszonyok jogi kifejeződése és oltalmazása a tulajdonjog. Ejtsünk szót néhány olyan elméleti kérdésről, amely nélkül a társadalmak ezen alapvető intézménye, igencsak nehezen lenne érthető.

A tulajdonjog abszolút szerkezetű jogviszony, szemben a relatív szerkezetű kötelmi jogokkal, mert a tulajdonost mindenki mással szemben megilleti a tulajdoni tárggyal szembeni kizáró viszony. A tulajdonos a tulajdoni tárgya felett szabadon rendelkezhet: *megilleti őt a hagyományos árutulajdonosi, ún. triász, a birtoklás, a használat és a rendelkezés joga* (Ez az árutulajdonjog belső, legegyszerűbb jogosítványképlete). Viszont a tulajdonos akarata, rendelkezése, hozzájárulása nélkül ezekből a jogokból mindenki más elvileg ki van zárva, s ezen jogi helyzete védelme érdekében a tulajdonost *alanyi jogon* illeti meg a tulajdon és a birtokvédelem. Ezért és ennyiben abszolút szerkezetű a tulajdonjog, legyen az köz- vagy magántulajdon. Jól látható, hogy

a tulajdoni tárgy, legyen az konkrét dolog vagy absztrakt vagyoni értékű képződmény, mindig emberek közötti társadalmi viszonyt közvetít, az abszolút szerkezettel tehát egy negatív, kizáró viszonyt. Nem egyszerűen ember és dolog, hanem emberek közötti viszony a tulajdonjog.

A tulajdonos, élve tulajdona feletti szabad rendelkezésével, azt nemcsak birtokolhatja, használhatja, gyümölcsöztetheti, hanem rendelkező akaratautónómiájánál fogva meg is terhelheti, el is idegenítheti. Eladhatja, elcserélheti, használatba adhatja vagy éppen egy kölcsönszerződése biztosítékaként zálogjogot létesíthet rajta. Ilyenkor relatív, meghatározott, nevesített személyek, felek közötti, konkrét polgári jogi jogviszonyok keletkeznek. A tulajdonos rendelkezése folytán a tulajdonjog mozgásba jön, s kötelmi jogok keletkeznek.

A tulajdon feletti szabad rendelkezés azonban közel sem jelenti, hogy a tulajdon csak haszonnal, jóval járna, csak jogok és jogosultságok forrása lenne, mert a tulajdonosi helyzet mindig szükségképpen következményekkel, gondokkal és kötelezettségekkel is jár, járhat. A tulajdonos ugyanis köteles bizonyos *közterheket* vállalni (adó, illeték), illetőleg a tulajdonával kapcsolatos *kárveszélyeket viselni* (Pl.: felrobban a kocsija, s ezzel másoknak kára keletkezik), nem is szólva az *állagmegóvással járó* fáradozásokkal, szükségberuházásokkal.

A negatív mozzanatoktól visszatérve a tulajdonjog pozitív oldalához, fontos jellemző, hogy *van-e korlátja a tulajdonjog feletti szabad rendelkezésnek?*

A tulajdonjog történelmi formái – mögötte a tulajdon mint primer társadalmi viszony, tehát érték és elsajátítási viszony ökonómiai dimenziójával – nagyon különböző alakzatokat, jogi megoldásokat, konsztrukciókat mutatnak. A római virágzó rabszolgatartó társadalom idején a honalapítók, az ún. quiritesek civiljogi tulajdona (*Dominium ex iure Quiritium*), amely elvileg „Plena potestas in re”, a dolog feletti teljhatalmat jelentett, s igen erős tulajdonszerzési módként működött más jogcímen szerzett tulajdonokkal szemben, se volt korlátlan. Ugyanis olyan, „egy dolog feletti teljes hatalom” volt – olvasható Ulpianusnál – amelynél fogva „a magáéban mindenki mindazt megteheti, amivel nem zavar másokat”. Tehát a legkorlátlanabb is határok között mozgott.

A feudális tulajdonjog kötöttségei – melyek gyakran az elidegeníthetlenséggel és megterhelhetetlenséggel akadályává váltak az árugazdaságnak és forgalomnak, gondoljunk csak a magyar jogtörténetből az 1351-es ősi-ségi törvényre – erősen korlátozták a szabad rendelkezést, s a jogegyenlőségi joggal szemben nemesi kiváltságok (adómentesség) jellemezték. A

liberális polgárság és a polgári forradalmak sikerében érdekelt más társadalmi erők, osztályok, rétegek eltörölték a feudális tulajdoni formákat, s a magánügyén akaratautonómiájának természetjogára építették tulajdon felfogásukat. A ma álláspontjáról szemlélve, modern polgári, feudális megköttöttségekkel nem terhelt tulajdonjog esetében is két tipikus magyarázat létezik. A tulajdonjog liberális és szociális felfogása.

A klasszikus *liberalizmusban* gyökerező felfogás szerint a magántulajdonos rendelkezésének elvi korlátja nem létezik, csak gyakorlati: minden magántulajdonos rendelkezési joga addig terjed, amíg nem ütközik bele más magántulajdonos rendelkezési jogába. Ezt a problémát fejezi ki az immanens ellentmondás a két klasszikus elv, követelmény között: „Nemi-nem ledere qui suo iure utitur” – senkinek sem árt, aki a saját jogán él, és a „Neminem ledit” – senkinek se ártsunk követelménye.

EXCURSUS

John Locke a tulajdonról

(Részlet John Locke: Két értekezés a polgári kormányzatról című művéből)

Bár a föld és az összes alacsonyabb rendű teremtmény közösen minden emberé, mégis mindenkinek tulajdona a saját személye. Ehhez senkinek sincs joga, csak magának. Azt mondhatjuk, hogy testének munkája és kezének műve a szó szoros értelmében az övé. Amit tehát kiemel abból az állapotból, amelyben a természet hagyta, azt összevegyítette munkájával, hozzáadott valamit, ami az övé, és ezzel tulajdonává teszi. Mivel ő emelte ki abból a közös állapotból, amelyben a természet létrehozta, munkájával hozzácsatolt valamit, ami kizárja más emberek közös jogát. Minthogy ugyanis ez a munka vitathatatlan tulajdona a munkásnak, ahhoz, amivel ez a munka egyesült, nem lehet joga senkinek, csak neki, legalábbis ott, ahol elegendő és ugyanolyan jó minőségű az, ami közösen megmaradt a többieknek.

Aki egy tölgyfa alól összeszedett makkal vagy az erdő fáiról szedett almával táplálkozik, az kétségtelenül kisajátította ezeket. Senki sem tagadhatja, hogy a táplálék az övé. Azt kérdezem: mikor kezdett az övé lenni? Amikor megemésztette? Vagy amikor eszi? Vagy amikor megfőzte? Vagy amikor hazavitte? Vagy amikor felszedte? Nyilvánvaló, hogy ha az első összeszedés nem tette az övévé, akkor semmi más sem tehetette azzá. Ez a munka hozott létre különbséget a között, ami az ő tápláléka és a között,

ami közös. Ez adott hozzá többletet ahhoz képest, amit mindenek közös anyja, a természet tett, és így lett a dolog az ő magántulajdonává. És vajon akarja-e valaki azt mondani, hogy nem volt joga ehhez a makkhoz vagy ezekhez az almákhoz, mivel nem kapta meg az egész emberiség beleegyezését ahhoz, hogy birtokba vegye? Vajon lopás volt-e így venni magához azt, ami közösen mindenkié volt? Ha ilyen beleegyezésre lett volna szükség, akkor az ember éhen halt volna, dacára annak a bőségnek, amit Isten adott neki. Láthatjuk a közföldeknél – amelyek megállapodás révén maradnak közösek –, hogy a tulajdon ott kezdődik, ahol annak egy részét, ami közös, kiemelik abból az állapotból, amelyben a természet hagyja; e nélkül semmi haszna sincs a közös földnek. És ennek vagy annak a résznek az elvétele nem függ az összes közemberek kifejezett jóváhagyásától. Így a fű, amit a lovam megevett, a széna, amit a szolgám kaszált, és az érc, amit bárhol kiástam ott, ahol másokkal közösen jogom van hozzá, az én tulajdonommá lesz, bárkinek a beleegyezése vagy tulajdonátruházó aktusa nélkül is. Kiemeltem őket abból a közös állapotból, amelyben voltak, és munkám változtatta őket az én tulajdonommá.

Ha a makknak vagy a föld más gyümölcseinek gyűjtése jogot ad nekünk e dolgokra, akkor mindenki annyit halmozhat fel, amennyit csak akar. Azt felelem erre, hogy nem így van. Ugyanaz a természeti törvény, amely tulajdont ad nekünk ezen a módon, egyszersmind korlátozza is ezt a tulajdont. Isten bőségesen megad nekünk mindent: ez az ész szava, amelyet megerősít a sugalmazás is. De milyen mértékben ad meg nekünk mindent? Annyira, hogy élvezzük. Amennyit valaki fel tud használni úgy, hogy bármi módon javára váljék az életnek és ne ártson, annyit foglalhat le munkájával tulajdonként. Ami ezen túl van, az már meghaladja az ő részét, és másoké. Semmit sem alkotott Isten azért, hogy az ember ártson vagy pusztítson vele. Tekintetbe véve tehát, hogy hosszú időn keresztül mily bőségben álltak rendelkezésre a természeti készletek, hogy milyen kevesen voltak a pazarlók, és hogy egy embernek a szorgalma a készleteknek mily csekély hányadára terjedhetett ki, és mások kárára ezeknek mily kicsiny részét foglalhatta le, kivált ha megmaradt azokon a határokon belül, amelyek arra vonatkoztak, hogy mi szolgálhat az ő hasznára, mindezt tekintetbe véve aligha lehetett helye vitának vagy pörlekedésnek az így létesített tulajdon miatt.

De a tulajdon fő fajtáját jelenleg nem a föld gyümölcsei és nem is a rajta élő vadak alkotják, hanem maga a föld mint ami magában foglalja és magával hozza az összes többi: véleményem szerint nyilvánvaló azonban,

hogy ennek tulajdonát is ugyanúgy szerzik, mint ahogy az előbb elmondtuk. Amennyi földet megmunkál, bevet, feljavít és megművel valaki, és amennyi föld termését fel tudja használni, annyi a tulajdona. Munkájával mintegy elkeríti magának a közösből.

Így tehát véleményem szerint nagyon könnyen, minden nehézség nélkül megérthetjük, hogy mi módon lehetett kezdetben a munka révén tulajdonjogot szerezni a természet közös dolgaira, és hogy mi módon korlátozta a tulajdont az, hogy a használatunkra kellett fordítanunk. Ezért nem lehetett vitára ok a jogcímet illetően, és nem lehetett kétes a megszerzett birtok nagysága sem. Együtt járt, ami jogos és ami helyes volt; mert ahogy az embernek joga volt mindarra, amire csak a munkáját ki tudta terjesztetni, ugyanúgy hiányzott minden kísértés, hogy munkájával többet szerezzen, mint amennyit fel tud használni. Ez kizárta a jogcímről folytatott vita lehetőségét és azt is, hogy valaki megsértse mások jogait; könnyen lehetett látni, hogy valaki mekkora részt hasított ki magának, s fölösleges és tisztességtelen is volt, ha valaki túl sokat hasított ki magának, vagy többet vett el, mint amennyire szüksége volt.

A szociális felfogást a magántulajdonnal kapcsolatban más megfontolás is vezeti. Az, hogy a tulajdonost szociális szempontokból, közérdekből korlátozni, kötelezni lehet. A szociális jogok kifejlődésében is nagy szerepet játszó Weimari Alkotmány 153.§-a ezt úgy fogalmazta meg, hogy: „A tulajdon kötelez (Das Eigentum verpflichtet). Használata egyszerre kell hogy szolgálja a közösség jólétét is.” A magántulajdonos piaci esélyekhez igazodó szabad kalkulációja nem eredményezhet éhínséget vagy nem indukálhat spekulációs nyereségeket, mert a tulajdon szociálisan kötött, s ebből levezethetőek bizonyos kötelezések. Ezért közérdekből korlátozható, melynek alapese a kártalanítással, ellenérték fejében történő kisajátítása a magántulajdonnak, vagy speciális körülmények között a használat rendeltetéshez kötelese, törvényhozási úton. (Például hadigazdálkodás esetén termékprofil előírása a gyártónak). A fentihez hasonló alkotmányos tételek kerültek be a háború utáni olasz, francia, német és más alkotmányokba is, anélkül, hogy a magántulajdonos magánjogi alanyi jogából közjogiasított kötelezettségek tárháza állt volna elő – mint ez bizonyos kritikusok állítják. Feszültség persze van, volt és lesz a magántulajdonos jogi helyzetének értékelésében.

(Ellenpontként épp ezért látni kell azt is, hogy a köztulajdon dominanciáját igénylő *szocialista* eszmerendszerben nem utóbbiról, a magántulajdon

közérdek felől való korlátozhatóságról van szó, hanem másról. Arról, hogy a köztulajdonnak mint az ember munkavégző, értékalkotó képessége termékének, értékes jóságok egységének, alapvetően a népességeltartó képessége az az alap, aminek következtében a tulajdonjogba a rendeltetésszerű joggyakorlás követelményeit bevezették az államszocialista rendszerek).

A polgári jognak a kódexe a többször módosított 1959. évi Polgári Törvénykönyv, a Ptk., amely azonban nem tartalmazza az összes polgári jogi normát, jogviszonyt, mert egy részük más törvényekben található. A polgári jog klasszikusan magánjogi jogágazat, amely a tulajdonformák, a tulajdonnal való rendelkezés jogi megoldásait, valamint a kapcsolódó jogokat és köteleességeket tartalmazza. A kódex formailag nem tagozódik általános és különös részre, azonban itt is megtaláljuk az általános szabályokat, melyek az egyes tényállásoknál irányadóak. Az egész polgári jogi joganyag – leegyszerűsítve – két fő szabályozási területet ölel fel: vagyonjogot és a vagyoni kihatású személyi jogot.

A *vagyonjog* főbb szabálysoportjait, tematikáit a dologi jogok, a kötelmi jog és az öröklési jog alkotja:

- a) A *dologi jogok*, kitüntetetten a tulajdonjog és alkotórészei: birtoklás, birtokvédelem, használat, rendelkezési jog, a tulajdon védelme, a tulajdon megszerzése. A földhasználat és a haszonélvezet is dologi jogok, melyek felett önállóan, elkülönítetten lehet rendelkezni. Vagyoni jogok még a tulajdonnal kapcsolatos terhek és a kárveszély viselése.
- b) A *kötelmi jog* (más néven szerződési jog): a szerződéskötést mint a tulajdonnal való rendelkezés általános szabályait, a szerződések keletkezését, teljesítését, a szerződésszegést, felelősséget, kártérítést, továbbá a nevesített szerződések speciális szabályait tartalmazza. A kötelmi jog szabályai között találjuk továbbá a szerződésen kívüli felelősségre vonatkozóan előírásokat is.
- c) A *öröklési jog*: a törvényes öröklés, a végrendeleti öröklés, mint halál esetére a tulajdonnal (vagyoni értékű joggal) való rendelkezésből áll. Az öröklési jog a magánszemély akaratautonómiája jegyében a végrendeleti öröklést részesíti előnyben. A törvényes öröklés rendje csak ennek hiányában, illetőleg gyermek és házastárs esetében – a kötelesrészre szorítás erejéig – lép életbe. Természetesnek nevezhető emberi törekvés, hogy életünkbe előállott javaink felett, tulajdonosként rendelkezünk, s ekként hagyunk nyomot magunk után a világban. Ezért preferálja a jogalkotó a végrendeletet, a törvényes örökléssel szemben. (Megjegyzendő, a XIX. század klasszikus anarchistái igazságtalannak

tekintették az örökösödési jogot, s el akarták töröltetni azt, azon az alapon, hogy megbontja az emberek közötti „start”-beli egyenlőséget, miáltal igazságtalanná teszi a versenyt.

Személyhez fűződő jogok: több jogág, így az alkotmányjog is védelmezi az ember és a jogi személyek személyihez fűződő jogait. A polgári jog első-sorban a kártérítési (tehát vagyoni) oldalról védi e jogokat. Idetartozik pl.: a névviselési jog védelme, a jó hírnév, a becsület, a személy képmásának és hangfelvételének védelme, a magántitok, levéltitok, a magánlakás védelme, az adatvédelem. Ugyancsak a személyiségi jog védelmének szabályai közé tartozik a szellemi alkotásokhoz fűződő jogok csoportja a (szerzői jog, szabadalom, újítás, vagyoni értékű tapasztalatok). Természetesen a jogi személyeknek csak olyan személyhez fűződő jogaik lehetnek, amelyek jellegüknél fogva megilletik őket.

11.2. Családi jog

Szabályozza a természetes személyek családi és családi jellegű személyes és részben vagyoni viszonyait. E viszonyok más jogágak részéről is védelemben részesülnek (alkotmányjog, büntetőjog, közigazgatási jog), ennek ellenére a családi jog megőrizte jogági rangú önállóságát.

A családi jogi joganyag a következő három részre tagozódik:

- a) *házasság* intézménye: házasságkötés feltételei, házasság érvénytelensége, a házasság megszűnése, a házastársak jogai és kötelességei (személyi és vagyoni viszonyok)
- b) *családi viszonyok*: családi jogállás (szülő-gyermek kapcsolata, az apaság és anyaság megállapítása), az örökbefogadás, a rokonok tartása, a szülői felügyelet és a kiskorúakról való állami gondoskodás
- c) *gyámság*: keletkezése, megszűnése, a gyámság ellátása (gondviselés, vagyonkezelés)

A családi jog legalapvetőbb és legfontosabb szabályait a családjogi törvény kódexszerűen foglalja össze.

11.3. Társasági jog

A társasági jog a Magyar Köztársaság jogrendszerében önálló jogági státusszal rendelkezik, bár sok országban inkább a polgári jog szerves részeként jelenik meg. Szabályozási tárgya speciális, elsősorban a gazdasági társaságok (pl. betéti társaság, közkereseti társaság, korlátolt felelősségű tár-

óság, részvénytársaság) létrehozásának, felépítésének, működésének, valamint megszűnésének részletszabályait tartalmazza. Alapvető jogforrása az ún. Társasági törvény, de mögöttes jogforrásként minden esetben a Polgári Törvénykönyv vonatkozó rendelkezéseit kell alapul venni azokban az esetekben, amelyeket a Társasági törvény külön nem szabályoz. A társasági jog nem tévesztendő össze a sokkal szélesebb értelemben használt gazdasági jog elnevezéssel, amely nem minősül önálló jogágnak, hanem gyűjtőnévként szolgál a gazdasággal kapcsolatos valamennyi jogszabály összefoglalására (társasági jog, versenyjog, cégeljárás stb.)

11.4. Agrárjog (szövetkezeti jog, földjog, környezetvédelmi jog)

Az agrárjog meglehetősen speciális, vegyes jellegű jogág, elsősorban magánjogi jellemzőkkel bír. Szabályozási tárgyát az ingatlan, ezen belül is a föld (termőföld) képezi. A szabályozási tárgy kitüntetett szerepét különösen kiemelkedő gazdasági jelentősége és véges volta indokolja. A korábban nagy jelentőségű szövetkezeti jog a gazdasági átalakulás következtében fokozatosan feloldódott, mivel a szövetkezet mint sajátos társaság mind tulajdoni, mind a munkavégzéssel kapcsolatos specialításait lényegében elvesztette, jelenleg a társasági jogi és munkajogi szabályok szerint működik.

Az agrárjog pedig a mezőgazdasági termelési és forgalmazási tárgykörön túllépve az emberi környezet védelmét kezdi fő funkciójaként megjelölni, így elindult a környezetvédelmi (környezeti) joggá, mint ún. vegyes szakjoggá válás útján.

11.5. Munkajog

Alapszabályai törvénykönyvben vannak összefoglalva, de egyéb jogszabályok is forrásai lehetnek.

A törvénykönyv a munkaviszony alanyaira nézve csak szűk körű, garanciális rendelkezéseket állapít meg, mert a munkaviszonyra vonatkozó szabályokat a munkáltató és a munkavállaló közösen határozza meg (diszpozitív szabályozás). Munkaviszonyra vonatkozó konkrét szabály a kollektív szerződés is, amely általában jogszabálytól eltérő nem lehet. A munkajogi szabályozás sajátossága azonban, hogy az úgynevezett féloldalúan (kizárólag a munkáltatót) kötelező előírásoktól soha nem lehet a ténylege-

sen kiszolgáltatottabb, bár jogilag egyenrangú helyzetben lévő munkavállaló hátrányára.

A munkajog által szabályozott viszonyok: munkaviszony létesítése, megszűnése, munkavégzési jogok és kötelességek, munkaidő, pihenőidő, a munka díjazása, munkavédelem, munkafegyelem, munkavégzéssel kapcsolatos kártérítési felelősség, munkaügyi vita, kollektív szerződés és szakszervezeti (érdekvédelmi) jogok.

A munkajog belső átalakulásban lévő jogág. Szabályozási módja a rendszerváltás következtében, a tőkés piacgazdaságra való áttérés következtében sok szempontból magánjogi túlsúlyt mutató, de az állami beavatkozást, szabályozást változatlanul érvényesítő, vegyes szakjoggá vált. Joganyagából kivált a társadalombiztosítási (egészség és nyugdíjbiztosítás) jogszabálycsoport, anélkül, hogy sui generis jogági jellemzőkkel rendelkezne.

12. A jogérvényesülés mechanizmusai I.: jogkövetés, jogsértés

12.1. Papírjog – élő jog: a jog tényleges hatása

Ha egy kódex szabályainak 40%-át soha, sehol, senki sem alkalmazta – mint ezt az Osztrák Polgári Törvénykönyvvvel kapcsolatban kimutatták – akkor aligha vált élő joggá. Mindazonáltal érvényességét az ilyen papírjog sem veszti el mindaddig, ameddig hatályon kívül nem helyezik. (Épp ezért differenciált vizsgálatokra van szükség a jogérvényesülés átfogó problematikájában, melynek központját az önkéntes jogkövetés és a jogalkalmazás képezik.) Mindezek előtt azonban három elméleti kategória – *a jog érvényessége, érvényesülése és hatékonysága* – tartalmát és egymáshoz való viszonyát kell megvilágítanunk. Az érvényesség normatani (6.5.) bemutatása után itt elég azt mondanunk, hogy az érvényesség a jogszabály meghatározott minőségét jelenti, melyből kötelező ereje is származik. Most már nem *az érvényesség* és a hatály közötti kapcsolatot kell bemutatnunk, mint a normatanban, hanem az érvényesség és *érvényesülés* közötti reális viszonyt.

Kétféle megoldás között kereshetjük a tertium daturt, a harmadik utat. A neokantiánusok (módszeraldualizmusuk alapján) élesen elválasztják a jog érvényességét, melyet *eszmei természetűnek* látnak, a jog érvényesülésétől, amelyet éppen nem az eszmei érvényesség világába helyeznek, hanem *a tényyszerűség, a fakticitás világa* részének tekintenek. Így a feltétlen, megvalósulásától függetlenített érvényesség áll szembe a fakticitással, amely más természetű dolog. Fenntartsuk-e ezen kettősséget, radikális elválasztottságot? Azt gondoljuk, hogy ne, s hallgassunk az angolszász világ józan pragmatizmusára: a jog érvényességének fenntartásába mindenképpen bele játszik az, hogy jogalanyok, hatóságok alkalmazzák, követik a jogot, mert ez utóbbi mozzanatok mindenképpen megerősítik, fenntartják, újratermelik az érvényesség eszményét. Tulajdonképpen a módszertani tisztaság legnagyobb XX. századi jogpozitivistá képviselője, az osztrák jogtudós, Hans Kelsen munkásságában is tetten érhető, hogy munkássága második felében, 1945 után korrigálja korábbi elutasító álláspontját, s elfogadja: *az érvényesülés egy minimuma belejátszik a jog érvényességébe*. Viszont fenn kell tartanunk az érvényesség külön státuszát, akkor is, ha elismerjük, hogy abba az érvényesülés bele játszik. Megfordítva válik jól láthatóvá a tétel minimum

megszorításának jelentősége. Ugyanis ha egy szabály mindig mindenkor érvényesülne, tehát maradéktalanul érvényesülne, akkor valószínűleg elvesztené követelmény jellegét. Nem támasztana érvényes, követendő mértéket a fennállóval szemben, hiszen teljesen egybeesne a tényszerűséggel. A módszertisztaság és a túlzott pragmatizmus között a kategóriák közötti dialektikus kapcsolatot kell tertium daturként meglátnunk. Így függ össze tehát a jog érvényessége az érvényesüléssel. Az érvényesülés vezet majd tovább a jog egyik legátfogóbb, makrotársadalmi szintű kérdéshez, a jog társadalmi hatékonyságának jogszociológiai kérdéséhez

Kétségtelen, a jogi norma csak akkor nyeri el társadalmi értelmét, tölti be funkcióját, ha előírásai ténylegesen megjelennek a címzettek magatartásában. Az írott jog megléte csak lehetőség, s bár ebben a formában is hatással van a jogtudatra, mindaddig „holt betű”, míg reális magatartás-befolyásoló tényezővé nem válik. A jog tényleges hatása azt jelenti, hogy az általánosan megfogalmazott magatartási szabály a konkrét, egyedi esetekben megvalósul, a címzettek a jogot figyelembe véve viselkednek. Tehát követik a jogot, amely által formailag jogszerű magatartáson keresztül az adott társadalmi cél is megvalósul. A jog azonban felkészül arra az esetre is, ha az előírásokat nem tartják be. Jogsértés esetére joghátrányt (szankciót) helyez kilátásba, melyet a gyakorlatban kikényszerít. A jog érvényesülése tehát jelenti egyrészt, hogy a normákat önként követik, illetve a normák megsértőivel szemben a joghátrányt ténylegesen és következetesen alkalmazzák. A jog érvényesülése nem azonos a jog hatékonyságával, bár az utóbbi is a jog tényleges hatásával van összefüggésben. Hogyan?

Az, hogy a jogi normák érvényesülnek – akár jogszerű, akár jogellenes magatartásról legyen szó – még nem jelenti feltétlenül azt, hogy hatékonyak is. Legfeljebb a kikényszerítés hatékony, de ez nem tükrözi a társadalmi célkitűzés eredményességét. Márpedig a jog makroszinten, társadalomirányító szerepében akkor hatékony, ha a társadalmi viszonyokat stabilizáló, védő, vagy fejlesztő funkcióját helyesen tölti be. *Ha a joggal mint eszközzel a jogalkotó úgy tud élni, hogy a jogalanyok magatartásának befolyásolásán keresztül nem kerül szembe a fennálló társadalmi feltételegyüttesekkel, hanem a jog erejével, azokkal összhangba indukál társadalmi változásokat, akkor a jog a társadalomirányítás hatékony eszköze lehet.* Ha viszont fordítva, a gazdasági, pénzügyi, műszaki stb. körülményekkel, feltételekkel szemben akarja az emberi magatartások előírásán keresztül elérni céljait, akkor szabályozása akkor is diszfunkcionális lesz (vagy legalábbis a latens funkciók le fogják rontani a manifest cél), ha közvetlenül érvényesül is a norma előírása a jogalanyok

magatartásában. Ugyanakkor természetesen nem lehet a jog hatékonyságáról beszélni ott, ahol a jogi normák nem érvényesülnek.

Röviden: a jog érvényesülése a norma és a címzettek közötti viszonyt mutatja, a jogalanyok magatartása alapján, míg a jog hatékonysága a jognak a társadalom szélesebb aspektusából szemlélt rendeltetésszerű működését fejezi ki.

12.2. A jogérvényesülésnek két módja: jogkövetés és jogérvényesítés

- a) *jogkövetés*: olyan emberi magatartás, amely objektíve megfelel a normák előírásainak, függetlenül a tudatosodás mértékétől, s amely magatartás tanúsításához többnyire nincs szükség állami szerv közreműködésére
- b) *jogsértés esetén* állami (jogalkalmazó) szervek érvényesítik a jogi norma szankcióját, a jogi felelősség alapján kikényszerítik a jog előírásait (jogérvényesítésnek nevezzük)

A jogkövetés kizárja a jogérvényesítést, mert ez utóbbi mindig jogsértéshez kapcsolódik. A jogérvényesítés a jogalkalmazó szervek részéről jogkövető magatartás, hiszen ők kötelezettek az állam jogi igényének az érvényesítésére.

A jogalkalmazás fő funkciója a jogérvényesítés, de bizonyos esetekben kapcsolódhat jogkövető magatartáshoz is (részletesebben lásd 8.5. pont).

12.3. A jogkövetés. A jogtudat, a jogismeret és a jogérzék dialektikájának szerepe a jogkövető emberi magatartásban

Jogkövetésről akkor beszélünk, ha az emberi magatartás megfelel a jogi norma előírásainak, és nem sért egyetlen normát sem. Az együttes feltétel kiemelése azért szükséges, mert a jogi szabályozás egésze szempontjából definiáljuk a magatartást. A parancsoló normák esetén az első fordulat, a tiltó normák esetén a második fordulat követelményét kell teljesíteni.

A jogkövető magatartás nem mindig tudatos, ennek ellenére a *jogtudatnak* jelentős szerepe van. Tudatosság esetén ezért beszélhetünk önkéntes jogkövetésről. Az embereknek általában vannak ismereteik a jogról jogon kívüli forrásokból is (oktatás, családi környezet, média, irodalom stb.), ezek azonban esetlegesek. A jogismeretet állami eszközökkel is erősíteni kell – például jogi propaganda a közszolgálati funkciójú médiákban – hogy

a jogkövetés tömeges méretű legyen. A jogismeret lehetősége és szintje némiképp a jogalkotótól is függ. Ha a jogalkotás eleget tesz közérthetőségi követelményeknek és a joganyag áttekinthetőségét biztosítja, továbbá ha a jogi normák (jogszabályok) könnyen hozzáférhetők, akkor a jogismeret megszerezhető. Figyelembe veendő, hogy *a szükséges jogismeret nem vonatkozik és nem vonatkozhat a hatályos joganyag egészére*. Ez képtelen elvárás lenne – ugyanis kb. 8000 hatályos jogszabályból áll a mai magyar joganyag – hanem *szelektíve* kell, hogy érvényesüljön. Hogyan? Hogyan tarthatja fenn minden mai jogrendszer, a régi formula érvényességét, mely szerint: *Iuris ignorantia cuique nocet* (A jog nemtudása árt, nem mentesít a felelősségre vonás alól). Hogy felelhet a jogalany azért, amiről nem tudott?

Kétféle mechanizmuson alapul a jogi felelősség, (feltételezve az értelemmel és belátási képességgel rendelkező, nagykorú emberi lényeket): *a jogtudat-jogérzék és a jogi szocializáció mechanizmusain*. A jogérzék a jogtudat része, összetevője. A jogtudat értékelő, szelektív viszonyt jelent tényleges emberi magatartás és a jogi elvárások között. A jogtudat tudatos jogi ismeretekre, jogelvekre, tételekre, normákra támaszkodik – s az ismeretek befolyása alatt mérlegel, értékkel, szelektál, dönt jogos és jogellenes magatartás között. A döntésben persze nemcsak a jogi elvárások, hanem egyéb motívumok – haszon, kár, barátság, haragosság, időtényező stb. – is bele játszanak. Mindazonáltal még a diplomás, jogvégzett emberek konkrét jogismereti szintje sem túl magas, a jogrendszer egészére nézve. (Talán a záróvizsgáik előtt álló joghallgatók tudják a hatályos joganyag legnagyobb részét, ideig-óráig). Azt azonban minden jogi szocializációs folyamaton, (tehát a társadalmi normák, elvárások bensővé tételén, interiorizálásán keresztülment egyén érzékeli) – s itt jön a jogérzék, erkölcsi ítélő erő, érzület szerepe – hogy *hol húzódik a határvonal a jogos és a jogszerűtlen között*. *A jogérzék jelzi, ha probléma tárgyává válik a megengedett viselkedés, annak jogszerűsége*. Jelzi, hogy vagy *utána kell nézni* a tételes jogi helyzetnek vagy *szakemberhez kell fordulnia* a tekintetben, hogy *mit tehet vagy mit kell tennie vagy mi a tilos az adott helyzetben*. A jogérzék tehát kevésbé tudatos, mint a jogismeret, de annak része, s az erkölcsi érzékkel és a lelkiismerettel együtt igazít el a jogos és a jogellenes emberi magatartások között. *Tehát a jogtudat-jogismeret és a jogérzék egymásba átmenő, ezért dialektikus kapcsolatán alapul a jogi felelősség axiómája, a iuris ignorantia...* (Például: Nem kell tudnom a vállalkozás szabályait, ha vendéglőt akarok nyitni, de annyit éreznem kell, hogy szakemberhez forduljak jogi tanácsért vagy utána nézsek a hatályos jogi elvárásoknak. Nem a garázdaság és a hűtlen kezelés büntetőjogi tényállásait kell tételesen ismernie egy menedzsernek ahhoz, hogy tevő-

kenysége a jogszerű üzleti élet kereteibe illeszkedjék, hanem elvontabb jogtudatának és jogérzékének kell megóvnia őt ezen jogellenes tettektől.)

Magára „a törvény nem tudása nem mentesít” jogelvre vonatkozóan, egy érdekes jogszociológiai felmérés azt mutatta ki, hogy 1997-ben a magyar állampolgárok 90 százaléka *ismerte* ezt az elvet, amit 30 évvel azelőtt még csak 75 százalékuk tudott. (Kormány Attila, De Iure, 1999. március) Nőtt tehát a jogismeret szintje, azt pedig 30 százalékkal *többen tartották igazságosnak*, hogy a peres fél vagy a vádlott nem hivatkozhat eredményesen a bíróság vagy más hatóság előtt arra, hogy nem ismerte a vonatkozó jogszabályokat.

A jogismeret, a jogtudat csak lehetséges előfeltétele a jogkövetésnek, azonban furcsa módon kapcsolódhat a jogsértéshez is. Ugyanis a tudatosság nemcsak jogkövetéshez, hanem jogsértéshez is vezethet. Ilyen magatartás eredménye, mindenkor, például a szándékos bűncselekmény. Nézzük azt a kérdést: mi a tipikusabb, tömegesebb magatartás egy társadalomban: a jogkövetés vagy pedig a jogsértés-e? Nézőpont kérdése, ugyanis mindkettő tömeges, *de amíg társadalmi szinten a jogkövetés áll előtérben, addig jogászai szempontból a jogsértés vált ki nagyobb figyelmet.*

A jogkövető magatartás tömegesnek tekinthető a társadalomban a jogsértésekhez viszonyítva. Jogszerű magatartásokban érvényesül a jog döntő mértékben, bár köznapi természetessége, „észrevétlensége” miatt kevés figyelem övezi. A jogsértések száma ehhez képest elenyésző, mégis negatív súlyuk miatt jobban magukra vonják a közfigyelmet.

A jogkövetés további jellemzője a *viszonylagos konfliktusmentessége*. (Szilágyi, 1998, 274.) Míg jogsértés esetén az egyéni és a jogi normában megfogalmazott érdek között összeütközés keletkezik és ez a jogszabály megszegésében ölt testet, a jogkövetésnél nincs ilyen, vagy nem tudatosodik. Bármilyen motivációja is van a jogkövető magatartásnak, a jog szintjén nincs konfrontáció.

A jogkövető magatartás lehet *tevés vagy nem tevés* attól függően, hogy a jog mit ír elő (parancsol-e vagy tilt), viszont függetlenül attól, hogy az egyén mit gondol a saját magatartásáról, illetve gondol-e róla valamit. A jogi megítélés szempontjából csak a tárgyi világban objektíve megjelenő magatartásnak van jelentősége.

Az egyén tudati viszonya saját magatartásához a *jogkövetés szubjektív oldala*. Elemzésének azért van nagy szerepe, mert tudati ráhatással a jogkövető magatartás előidézhető, elmélyíthető, ami fontos a jog elfogadottsága, „békés” érvényesülés szempontjából. „A jogkövetés *tudatosságáról* két érte-

lemben beszélhetünk: egyrészt vizsgálhatjuk, hogy vajon az adott személy tudatában van-e magatartása jogkövető jellegének, másrészt azt, hogy az adott személy magatartása mennyiben jelentett az adott jogrendszerrel való tudatos azonosulást.” (Szilágyi, 1998, 275.)

Az első esetben, ha az adott személy nincs tudatában magatartása jogkövető jellegének, *automatikus jogkövetésről* beszélhetünk. Itt nincs szó tudatosságról, de ez objektív szempontból nem is hátrányos. Nincs sem jogkövető, sem jogsértő motívum, tanult és automatizálódó magatartásról van szó, amelyben nincs szerepe a mérlegelésnek. A jogkövető magatartások jelentős része automatikus s az egyén nincs tudatában annak, hogy a jog szerint jár el (pl. levélfeladás). Ebben az esetben a voltaképpeni tényleges emberi viselkedés és a jogi norma léte mögött ugyanazon társadalmi determinációs folyamatok húzódnak meg.

A második esetben az azonosulás különböző szintjei a motivációs hatások jellege mentén határolhatók el. A jogkövető magatartások típusait (3), az *érdek és az érték motívumok harca* adja meg:

- a) *tudatos azonosuláson alapuló jogkövetés*: a címzett érdekei megjelennek a normában, azt egyéni érdekei felől hasznosnak tartja, a szabályozás értékeit belátja, elfogadja. (Például a közlekedési szabályok betartása, vagy más tulajdonának tiszteletben tartása esetén vagy a választójog gyakorlása során ilyen tudatos azonosulás játszódik le érdek és érték motívumok között.)
- b) *a címzett részben objektív érdekei ellenére követi a jogot*: az egyén magatartásába beépült a jog iránti tisztelet, a jogkövetés ezen alapuló természetessége, a tekintély elfogadása. Nem merül fel a jogsértés gondolata, mert részben eltérő egyéni érdek esetén is a magatartást az elfogadott szabályozási cél, értékmotívum vezeti. (Például az adózás egyéni érdekem is, a közjavak, közbiztonság fenntartása miatt, de mértékét gyakran sokallom, mégsem tagadom meg az adófizetést.)
- c) *kényszer hatására történő jogkövetés* egyértelműen egyéni érdekeim ellenére történő cselekvés. A tudatosságnak itt óriási szerepe van a motívumok harcában, mert a fenyegetettség válik túlsúlyos motívummá a cselekvésben. A címzettben felmerül a jogsértés gondolata, mert a jogban kifejezett érdekek és értékek nincsenek összhangban a sajátjával, de a szankciótól vagy a társadalmi környezet negatív reakciójától való féltelmében kényszerűen jogkövető lesz. (Például a mikor az elítélt bevonul megkezdeni szabadságvesztő büntetését a büntetés-végrehajtási intézetbe; vagy vádlottként megidéznak, s megjelennek a bíróság előtt.)

Az egyén jogkövető magatartásában váltakozva valamennyi tudatosodási szint megjelenik. Mindezek a jog számára nem relevánsak, csak az mérvadó, hogy objektív megjelenésében a magatartás jogszerű-e.

12.4. A jogsértés

A jogsértés többnyire negatív társadalmi jelenség, amely kifejezi a jogi előírások által védett érdekek és az egyéni érdekek ütközését. A jog számol azzal, hogy az össztársadalmi igények **transzformációjában** nem jelennek meg maradéktalanul az egyéni és csoportérdekek.

A társadalom újratermelésének zavartalansága azonban megkívánja, hogy a jogi szabályozás feltétlenül érvényesüljön, mert egyébként zavarok támadnak, esetleg eluralkodik az anarchia. A jogalkotó a jogi előírások megsértése esetére kilátásba helyezi a joghátrányt, és az állam szervei ténylegesen is alkalmazzák azt.

Jogsértés minden olyan magatartás, amely legalább egy normával ellentétes. Általában azonban több, szorosan összefüggő norma egyidejű megsértéséről van szó, amelyek egy jogágba tartoznak (ágazati jogsértés). Valamennyi jogág normáit meg lehet sérteni, nemcsak a büntetőjogi normákat. Ritkán előfordulhat, hogy egy magatartással több jogág normáit is megsértik, és a következményeket mindegyik esetben viselni kell, pl. becsületsértés maga után vonhat büntetőjogi és polgári jogi kártérítési szankciókat. A jogsértés a jogellenes magatartás tanúsításával objektíve létrejön, s a tudati viszonyulásnak nincs szerepe (a tudati állapot a jogi felelősség megállapításánál számít). A magatartás lehet tevés vagy nem tevés (mulasztás), attól függően, hogy a norma tilt-e vagy parancsol. Csak a külvilág számára érzékelhető emberi megnyilvánulásra terjedhet ki a jogi **kompetencia**, gondolatokra, vágyakra, óhajokra nem.

Valamennyi jogsértő magatartás valamilyen fokban *veszélyes a társadalomra* önmagában is és össztársadalmi hatásában is. A jogalkotó azért önti a társadalmi viszonyokat jogi formába, mert védendő értéknek tartja, például a természeti környezet védelmét, kiskorú gondozását, faji megkülönböztetés megtiltását, a szerződési kötelezettség teljesítését, a lakcímbjelentést és számos más társadalmi viszonyt. Ha az értékek sérelmet szenvednek, mert a címzettek nem tartják be az előírásokat, akkor szűkebb-szélesebb társadalmi, állami körre nézve veszélyes állapot, helyzet alakul ki. A problémát nem az egyedi jogellenesség szintjén kell megragadni, hiszen önmagában ritkán okoz egy-egy jogellenes cselekmény szélesebb körben veszélyességet (de ilyen például egy terrorcselekmény). Az igazi veszély a *jogsértések elszapo-*

rodásának lehetőségében van, amely a társadalmi rend fellazulásához, megingásához vezethet. Éppen ezért az általános visszatartás szempontjait is figyelembe kell venni mind a jogalkotásnál (joghátrányok meghatározásában), mind a jogalkalmazásban (a jogérvényesítés folyamatában).

A *társadalomra veszélyesség és a jogellenesség* a tartalom és a forma viszonyában kapcsolódnak. Minden jogellenes magatartás veszélyes valamilyen mértékben a társadalomra (a legveszélyesebbeket büntetőjogi szabályok formájában fogalmazzák meg). Fordítva nem áll a tétel. Vannak olyan csekély mértékben társadalomra veszélyes magatartások, amelyeket a jog nem von szabályozási tárgykörébe, hanem más társadalmi normák regulációjára bíz, pl.: káromkodás, szexuális szabadosság, hazudozás stb.

Mint említettük az egyén tudati viszonyulása saját magatartásához a felelősségre vonás menetében jön számításba. A tudatosság, a motiváció, a cél és a pszichikus viszonyulás a *jogi felelősség*, felelősségre vonhatóság megállapításának a szempontjai (pl. szándékosság, gondatlanság, felelősségre vonást kizáró okok stb.). A jogi felelősség fokához igazodik a szankció.

A felelősség alapja a választási lehetőség, amely a jogismeret birtokában a jogkövetés és a jogsértés közötti választást jelent. A vétkesség tehát a címzett akaratától függő viselkedés. Van azonban olyan felelősségi forma is, ahol nem az akarat a lényeg, hanem hogy egy adott magatartás vagy helyzet milyen eredménnyel járt. Ebben az esetben az eredmény a felelősségre vonás alapja (pl. ittas állapotban elkövetett testi sértés).

A *jogsértésnek* különféle *okai* lehetnek, normacsoportonként (jogáganként) eltérő jelleggel. Általában azonban valamennyi jogsértésnél az alábbi okok valamelyike vagy együttese fordulhat elő (Szilágyi, 1998, 280–281.)

- a) makrotársadalmi okok: a jogi norma által kifejezett érdek és az egyéni érdek közötti ütközés, a jog és a társadalmi valóság ellentmondásai, a jogrend által kifejezett ideológiától eltérő befolyás, jogi nevelés hiányosságai, a jogalkalmazás hibái.
- b) mikrotársadalmi okok: szűkebb környezet eltérő hatásai (a joggal szemben ható más és erősebb társadalmi normák), beilleszkedési zavarok.
- c) az egyénben rejlő okok:
 - személyes tulajdonságok (észbeli képességek, jellembeli tulajdonságok stb.)
 - műveltségi állapot, kábítószer-függőség stb.

13. A jogérvényesülés mechanizmusai II.: jogérvényesítés, jogalkalmazás

13.1. Jogérvényesülés, jogalkalmazás

A jogérvényesülést némileg leszűkítve, eddig csak a jogkövetés és a jogsértés oldaláról, nem teljes körűen vizsgáltuk. A jogkövető magatartás az esetek döntő többségében állami szervek segítségével valósul meg (függetlenül a tudatosság szintjétől). Azoknál az eseteknél jellemző a jogérvényesülési mód, amelyeknél a norma az eleve objektíve meglévő viszonyokat stabilizálja, a magatartás jogi keretei a valóságban is adott élethelyzetekre vonatkoznak, pl. családi jog, polgári jogi ügyletek, stb.

A jogkövetésnek azonban vannak olyan esetei is, amikor a jogszerű magatartás csak megfelelő állami szerv közbejöttével – hatósági aktus – tanúsítható, pl. engedélyezési ügyeknél. A jogilag preferált magatartás ebben az esetben az állami szervek (úgyszintén jogkövető) tevékenységét váltja ki, amely jogalkalmazásnak minősül.

A jogalkalmazás klasszikusan akkor kerül azonban előtérbe, ha a jogot érvényesíteni kell, vagyis valamely vita kapcsán a jogsérelmet kell orvosolni. Az érvényesítés az erre felhatalmazott szervek kötelező eljárását jelenti, amely folyamatban konfliktusokat kell eldönteni (pl. polgári jogi jogvitát lezáró vagy bűnösséget megállapító, illetőleg kizáró ítéletekkel), írott jog alapján.

A jogalkalmazás elsődleges feladata a jogérvényesítés (ami állami monopólium), vagyis a jogi előírások egyedi esetben történő feltétlen kikényszerítése, illetve a jogkövetés bizonyos eseteinek állami „elősegítése”.

A jogérvényesülés sémája a jogalkalmazás szempontjából:

- állami szerv beavatkozása nélkül
pl.: munkaszerződés kötése, jogügylet önkéntes teljesítése
– jogkövetés
- állami szerv közbejöttével
pl.: építési engedély, hatósági okirat, elvámoltatás kérése
jogalkalmazás a felhatalmazott állami szerv eljárásában
– jogvita, jogsértés ⇒ jogérvényesítés

13.2. A jogalkalmazás fogalma, jellemzői

A jogalkalmazás, akárcsak a jogalkotás, állami monopólium. Az állam kizárólagosan magának **vindikálja** a jogot, hogy jogviták eldöntésében közreműködjön, illetve megbüntesse a jogsértőket. Ez az erőteljes politikai hatás az állami főhatalom jellegéből következik, és a hozzá kapcsolódó legális fizikai kényszer alkalmazásának jogán alapul. Az állam jogellenessé nyilvánítja és tiltja az egyéni „igazságszolgáltatást” (önbíráskodás), és a jogérvényesítést kizárólag az erre felhatalmazott szervek kötelességévé teszi. A konfliktusrendezés állami monopóliuma a modern jogrendszerekre jellemző. Az egyházi bíráskodás és a választott bíráskodás kivétel ezen monopólium alól, de mindkettő állami felhatalmazáson alapul.

Nem tekinthető jogalkalmazásnak, ha az egyén magatartásában „alkalmazza” a jogot, azaz jogkövető. Tényleges állami jelenlét nélkül nem beszélhetünk jogalkalmazásról.

A jogalkalmazás *fogalma* az alábbi mozzanatok (6) alapján határozható meg:

A jogalkalmazásra feljogosított állami szervek olyan monopolizált és formalizált tevékenysége, amely során az általánosan megfogalmazott magatartási szabályt (normát) konkrét egyedi esetre alkalmazzák, és amely tevékenységükkel egyedi jogviszonyokat hoznak létre, módosítanak vagy megszüntetnek. Egyben az állam jogszolgáltató igényét érvényesítik és döntéseik kikényszeríthetőek.

A jogalkalmazás fő jellemzői (a–f):

- a) a jogalkalmazás *állami monopólium*, közhatalommal felruházott szervek, közhatalmi minőségükben eljárva kötelező döntéseket hoznak a jogalanyokra nézve,
- b) jogalkalmazásra akkor kerül sor, ha *állami szerv közreműködése nélkülözhetetlen* a jog érvényesüléséhez
 - *feltétlenül*: büntetőjogi jogérvényesítés esetén (bűncselekmények, vagy szabálysértések elbírálásakor)
 - *feltételesen*: vitás kérdések eldöntésénél, ha az érintett felek kezdeményezik pl. házasság felbontása, illetve ha jogkövető magatartás állami szerv engedélyéhez kötött pl. munkavállalói engedély, útlevel, személyazonossági stb., kiadása.
- c) a jogalkotó általánosan, elvontan, tipizálva megjelenített jogi akaratát az *egyedi esetekre kell vonatkoztatni*, vagyis a jogszabályi tényállást és a konkrét életbeli tényállást összevetve döntést kell hozni,

- d) a döntések az érintett felek között jogviszonyokat (lásd kifejtve: a IX. fejezetben) keletkeztetnek, módosítanak vagy megszüntetnek, illetve ezeket megállapítják

Példák:

- jogviszony keletkeztetése: házasságkötés, kártérítési kötelezettség megállapítása
- jogviszony módosítása: gyermekelhelyezés megváltoztatása
- jogviszony megszüntetése: szabadlábra helyezés, közös tulajdon megszüntetése, holtta nyilvánítás

Ha a jogalkalmazó a jogszabály alapján maga hozza létre, változtatja vagy szünteti meg a jogviszonyokat, akkor *konstitutív* (alkotó) jogalkalmazásról beszélünk, ha a jogviszonyok létét, megváltozását vagy megszűnését állapítja meg, akkor *deklaratív* (kijelentő) jogalkalmazásról van szó. Az előző példáknál konstitutív aktus a házasságkötés, deklaratív aktus ismert – és nem eltűnt – személy halálának deklarálása.

- e) a jogalkalmazás *jogilag szabályozott eljárás keretében* megy végbe (büntető-eljárás-jog, polgári eljárási jog, államigazgatási eljárási jog), a részletes szabályozás a jogalkalmazói önkény kiküszöbölésére szolgál,
- f) a jogalkalmazás során hozott *döntés nem teljesítése kényszerintézkedést von maga után* (ami esetleg új jogalkalmazói döntést igényel, pl. végrehajtási eljárás), illetve a nem döntésszerű magatartás (pl. engedélytől eltérő tevékenység) következménye lehet új eljárás (pl. szabálysértési felelősségre vonás). Vannak olyan jogalkalmazói döntések, amelyek a jogerőre emelkedés után nyomban, esetleg fizikai kényszerrel foganatosíthatók pl. szabadságvesztés megkezdése, jogosítvány elvétele stb., míg mások hosszabb időt vesznek igénybe, a jogerőre emelkedés után néha újbóli jogalkalmazói tevékenység eredményeként külön eljárással, pl. engedélytől eltérő építkezés, bírságok kiszabása, majd lebontatás az építkező költségére.

A jogalkalmazás során a döntés alapja (a kontinentális, tehát az írott jog elsődlegességét valló jogrendszerekben) a norma, és az ebben leírt jogkövetkezmények realizálása a cél, hiszen a jogérvényesülés (a jogkövetés mellett) csak így biztosítható. A jogalkalmazás szakértelmet kíván, amely részben a hatályos joganyag ismeretét, másrészt a jogalkalmazási technikák ismeretét jelenti.

13.3. A jogalkalmazás fajtái

A jogalkalmazás fajtáit azon az alapon különítjük el, hogy melyik szerv végzi a tevékenységet, ugyanis ehhez kapcsolódnak sajátosságaik.

Két fő jogalkalmazási fajtát különböztetünk meg:

- a) bírói jogalkalmazás
- b) közigazgatási jogalkalmazás

Az egyéb nevesített jogalkalmazások e kettőhöz kapcsolódnak, illetve az eljárások hasonlóságokat mutatnak (ügyészség, rendőrség, vámszervek, munkahelyi, munkaügyi jogalkalmazás).

Ad.a) Bírói jogalkalmazás (más neveken: törvénykezés vagy igazságszolgáltatás)

A jogalkalmazás alapja szigorúan az írott jog (eltérően a precedensen alapuló jogrendszerektől, ahol a döntés alapja elsősorban a korábbi bírósági ítéletek). A bírói igazságszolgáltatást belsőleg megkülönböztetjük az ügyek jellege szerint: büntető, polgári, közigazgatási ügyszakok (ami nem keverendő össze a közigazgatási jogalkalmazással!).

- Polgári bírói jogalkalmazás legáltalánosabb jellemzője: a felperes és az alperes konfliktusa, amely követelésben és védekezésben nyilvánul meg. Csak az érintett kezdeményezheti, és a bíróság kötve van a felek megegyezéséhez (kivéve a kogens normák alkalmazásának esetét, vagyis ahol a felek és a bíróság is kötve van a jogszabályi előírásokhoz). A felek jogilag egyenrangúak, a felperes kifejezést arra a félre használjuk, aki az eljárást kezdeményezte (a keresetet benyújtotta).
- Büntető bírói jogalkalmazás: a vádlott és a vele szemben fellépő, az államot képviselő közvádoló konfliktusára épül. A bíróság kizárólagosan a jogszabályok alapján dönt, a felek megegyezésének nem adhat helyet. (Vannak jogrendszerek, ahol erre bizonyos fokig lehetőség van – vádalku intézménye.) A vádlott jogai ebben az eljárásban szigorúan biztosítandók, hogy az állami vád túlsúlyához és a fölé-alárendelt pozícióhoz képest védelmet élvezzen.
- Közigazgatási bírói jogalkalmazás: a közigazgatási jogalkalmazás kapcsán (lásd: b) pont) a közigazgatás rendszerén belüli jogorvoslati lehetőségek kimerítése után lehet bírói szervhez fordulni, amely a közigazgatási szerv döntésének törvényességét vizsgálja felül (tehát jogi kérdésekről dönt és nem ténykérdésekről).

b) Közigazgatási jogalkalmazás

A közigazgatási szervek „kifelé” irányuló jogalkalmazói tevékenysége a hatósági jogalkalmazás. Szintén formalizált eljárás, amelynek során a közigazgatási szerv (pl. önkormányzati igazgatási szerv) hivatalból vagy az ügyfél kérelmére eljár, és döntést hoz. A döntés irányulhat az ügyfelet érintő jog vagy kötelezettség megállapítására (pl. segélyezés, illetve adókimutatás), adat igazolására (pl. születési anyakönyvi kivonat), továbbá nyilvántartás vezetésével (pl. adózás nyilvántartása) vagy hatósági ellenőrzéssel (pl. minőségellenőrzés) kapcsolatos döntés. Sajátos, büntető jellegű a szabálysértési ügyekben történő eljárás.

A közigazgatási eljárásban nagyobb szerepe van a méltányosságnak és a célszerűségnek, mint a bírói eljárásban. Jellemző szabályozási mód itt az ún. keret-szabályozás, a „től-ig”, minimum–maximum értékek között mozgó jogkövetkezmények jogalkalmazói mérlegelése, megítélése. Nagy tere nyílik tehát – s ennek többnyire célszerűségi indokai vannak – a szabad belátástól, disszkréciótól függő döntéseknek.

13.4. A jogalkalmazás műveletei és szakaszai (1–4)

A jogalkalmazás folyamata meghatározott, jól elkülöníthető egységekre tagozódik. A tevékenységi sort két megközelítésben lehet elemezni. *Egyrészt* az eljárás *jogilag szabályozott rendjét*, a jog által elkülönített, egymásra épülő, mellőzhetetlen elemeit. Ennek alapján valamennyi jogalkalmazói eljárás (teljes terjedelmét tekintve) a következő részekre tagozódik: *alapeljárás, jogorvoslati eljárás és a végrehajtási eljárás* (mozzanatait az eljárási szabályok határozzák meg). Az alapeljárás nélkülözhetetlen elem, sok esetben ezzel be is fejeződik a jogalkalmazói munka (ha a döntés jogerőssé válik). Az alapeljárásban hozott döntés azonban általában megtámadható, ha az érintett felek vitatják a döntés jogszerűségét vagy megalapozottságát. A jogorvoslati eljárás az alapeljárás hibáit van hivatva kiküszöbölni, ha esetleg előfordul. Ha ténylegesen felmerül valamilyen jogalkalmazási probléma (és nemcsak az érdekelt véli úgy), akkor azt orvosolják és a határozat jogerőre emelkedik, illetve akkor is, ha a jogorvoslati kérelmet elutasítják. A jogerős döntés többnyire azonnal, más esetben határidő kitűzésével végrehajtható. Ha ez valamilyen okból nem történik meg, a végrehajtási eljárás során kikényszerítik.

Másrészről a jogalkalmazást *logikai szakaszokra* is lehet bontatni. A jogalkalmazás végcélja a döntéshozatal (határozat), amelyet megelőző és előké-

szít egy logikus jogalkalmazás-technikai döntéssorozat. Az alábbiakban részletezendő műveleti szakaszok csak elméletileg különíthetők el, a valóságban összefonódnak és egy szakaszon belül is egymást váltják. Valamennyi jogalkalmazói tevékenységben megtalálhatók ezek az elemek, függetlenül az ügy súlyától, jellegétől és attól is, hogy érzékeli-e a jogalkalmazó vagy az érintett minden mozzanatát. A logikai műveletsor természetesen a jogszabályok keretei között megy végbe, de nem minden eleme szabályozott jogilag (pl. a jogszabály-értelmezés módszerei).

A jogirodalom által kimunkált logikai váz jól látható egy bonyolult konfliktus bírói megítélésénél, amely általában időben elhúzódó. Néha azonban másodpercek alatt lejátsszódik az egész folyamat és megszületik a döntés, pl. a rendőr fegyverhasználata.

A jogalkalmazás műveletei a következők:

1. az alkalmazandó jogszabály (normák) kiválasztása, vizsgálata
2. a történeti tényállás megállapítása
3. a jogszabály (jogi norma) értelmezése
4. döntés (a tényállás jogi minősítése és a jogkövetkezmények megállapítása)

Ad.1. Az alkalmazandó jogszabály (normák) kiválasztása, vizsgálata

Előrebocsátjuk, hogy ez a tevékenység egy gyakorlott (és specializálódott) jogalkalmazónak nem jelent problémát. Am a jogszabályok gyakori módosítása miatt mindig meg kell állapítani a hatályos joganyagot.

A döntésre jogosult személynek vagy szervnek az eljárási folyamat kezdetén vannak előzetes információi az ügyről (kereset benyújtása, kérelem, feljelentés, hivatalból történő észlelés, vádirat stb.). A jogi szabályozás elsődleges áttekintése a törvényi tényállás behatárolását szolgálja. Mivel a jogalkalmazó csak az érvényes és hatályban lévő normákat alkalmazhatja, e formai kellékek vizsgálata nélkülözhetetlen (ellenkező esetben döntését hatályon kívül helyezik a jogorvoslati eljárásban törvénysértés címén).

A jogszabály és benne a jogi norma hatályossága (időbeli, személyi, területi) viszonylag egyszerűen megállapítható gyakorlott jogalkalmazó részéről. A jogalkotás érvényességi kellékeinek, tehát kötelező erejének megléte már problémásabb, elsősorban az adott életviszonyra vonatkozó jogalkotói jogosultság, illetve az eljárási szabályok betartására vonatkozólag (a hierarchia szabályai és a kihirdetés ténye általában nem okoz gondot). Ha a jogalkalmazó úgy látja, hogy az alkalmazandónak vélt jogszabály érvényes-

ségi fogyatékoságban szenved, jelezni kell a jogalkotónál vagy – ahol van – az alkotmánybíróságnál, és tartózkodnia kell az alkalmazásától.

Ad.2. A történeti tényállás megállapítása

Az eldöntendő ügyre és az alkalmazandó jogszabályra vonatkozó alapinformációk birtokában a bizonyosság irányába kell elindulni: Ennek egyik lépése – a vonatkozó norma vagy normák ismeretében – a konkrét tényállás feltárása. A valóságos helyzet megállapítása részben megismerő, részben mérlegelő tevékenység. Az információszerzést a jogi norma aspektusából kell lefolytatni, tehát a tények halmazából csak a *jogilag relevánsakat* kell felderíteni és figyelembe venni (jogi **relevancia** = a jog szempontjából értékelhető). A jogi relevancia tehát azt mutatja meg, hogy az adott történeti tényállás mely elemei szükségesek a jogi minősítéshez (pl. bűncselekménynél a szándékosságra vagy a gondatlanságra utaló tények).

A tényállás megállapítása bizonyos esetekben nagyon egyszerű, (pl. valamely kérelem esetén űrlap kitöltése és annak vizsgálata), más esetekben – főleg a bírói eljárásokban – a bizonyítás hosszadalmas és kiterjedt. Bíróság elé kerülő ügyekben a tárgyaláson történik a bizonyítás (közigazgatási eljárásban is előfordulhat tárgyalás), amelynek formáit az eljárási törvények szabályozzák. Általában az a fél bizonyít, amelyik állít, de előfordulhat hivatalból történő bizonyítás is (pl. büntetőeljárás). A bizonyítás célja a jogalkalmazói meggyőződés kialakítása. A múltban történt események, cselekmények feltárásának különféle eszközei vannak pl. okirat, szakértői vélemény, tanú, az érintett fél vallomása, illetve nyilatkozata, tárgyi bizonyíték stb. Az eszközök bizonyító erejét a jogalkalmazó mérlegeli.

A tényállás megállapítása kapcsán felvetődik a kérdés: megállapítható-e az *objektív igazság*? A döntéshez ugyanis nem elegendő a valószínűsítés, mert a jogalkalmazói önkénynek teret ad, s ezt a törvényesség és a jogbiztonság, valamint az alapvető jogok védelme szempontjából ki kell zárni. Az objektív igazság problémája kapcsán vannak olyan nézetek, hogy mindössze csak reménykedni lehet kiderítésében. Más nézetek (napjainkban uralkodó felfogás) szerint elvileg teljesen fel lehet tárni. Ha az igazság – mint filozófiai kategória – problémáját nem parttalanul szemléljük, hanem a jogi norma és a tények összefüggésében, akkor kijelenthetjük, hogy teljességgel megállapítható. A jogilag releváns tények (jogi tények) ugyanis a jogi normában megfogalmazott behatárolt tények – ebből a nézőpontból és elméletben az objektív igazság felderíthető. Más kérdés, ha valamilyen tényt a valóságban nem tud a jogalkalmazó bizonyítani. Erre az esetre is

rendelkezik a jog: a nem bizonyított tényeket nem lehet figyelembe venni a döntésnél (így például a büntető eljárásban a vádlottat bizonyítottság hiányában felmentik a vád alól). Kivétel lehetséges pl. a veszélyelhárításnál a szükséges mérték megítélése.

A jogalkalmazó által figyelembe vett tények a döntés indokolásában jelennek meg.

Ad.3. A jogszabály (jogi norma) értelmezése (interpretatio)

A jogszabály értelmezése a következő (de csak elméletileg önálló) műveleti elem, amely a döntésre jogosult személyt (szervet) az adott ügy elbírálásához vezeti.

Az értelmezés célja, hogy az előzetesen már kiválasztott jogszabály (jogi norma) tüzetes vizsgálatával feltárják a jogalkotó valódi akaratát. A normatartalom feltárása megszabja az alkalmazhatóság határait. A jogszabály szövegének értelmezése a jogalkalmazás nélkülözhetetlen mozzanata, mert nincs olyan jogszabály, amely ne szorulna értelmezésre. Ennek okai:

- a) normában megfogalmazott magatartási minták tipizált egysíkúsága és a tényleges magatartások sokfajta variációja közötti ellentét,
- b) a jogalkotó és a jogalkalmazó eltérő szubjektuma, értelmezési indíttatása,
- c) a jogalkotás és a jogalkalmazás között esetleg fennálló hosszabb időbeli eltérés (a jogi szabályozás alapjául szolgáló életviszonyok változása),
- d) a jogi terminológia és a köznapi értelmezés eltérései, különösen a határozatlan jogfogalmak (pl. különösen nagy érték) jogalkotói akarat szerinti kitöltése.
- e) a jog rendszer-jellegéből adódó eltérések.

A jogértelmezésre éppen ezek miatt csak szakember képes, aki, ha egyben jogalkalmazó is, az adott ügyre nézve kötelezővé teheti az általánosan megfogalmazott magatartási szabályt. Éppen ezért, ha félreértelmezi, sőt átértelmezi a normatartalmat, az súlyos következményekkel, jelentős érdeksérelemmel járhat az érintettekre nézve, de azon túl a jogérvényesülés egészére is.

A jogi norma és a kapcsolódó jogszabályi részek (jogtételek) értelmezése több aspektusból vizsgálható:

- a) kik értelmezhetik a jogszabályt,
- b) milyen eszközökkel értelmezhető a jogszabály
- c) mi lehet az eredménye az értelmezésnek
- d) mi a helyzet, ha nem található megfelelő jogszabály.

a) *A jogszabály-értelmezés alanyai*

A jogszabályokat értelmezhetik: a jogalkotó, a jogalkalmazó és a jogtudomány művelői. Az alanyok értelmezéséhez eltérő kötelező erő társul.

aa) *A jogalkotói értelmezés* (más neveken törvényi vagy legális értelmezés) lényege, hogy jogszabályban jelenik meg és a köznapai értelemtől eltérő vagy a sajátos jogi kifejezésekre vonatkozik. A jogszabályi forma miatt ez az értelmezés mindenkire nézve kötelező, de csak az adott normacsoporthoz kötötten (pl. a BTK Általános Részében található értelmező rendelkezések valamennyi bűncselekményi tényállásra irányadók – pl. bűnszövetség, nagy nyilvánosság, hivatalos személy, hozzátartozó –, de csak „a törvény alkalmazásában”). A legális értelmezés célja, hogy egységesen kezeljék és alkalmazzák a normák fogalmait, legalábbis az egyes jogágakon belül.

Ha a jogalkotó *ugyanabban a jogszabályban értelmezi a normákat*, amelyekben azok megjelentek, illetve ugyanaz a jogalkotó másik saját jogforrásában értelmez, *hiteles vagy autentikus* értelmezésről beszélünk. Előfordulhat, hogy alacsonyabb szintű jogforrás értelmez magasabb szintűt (végrehajtási jogszabály). Elvileg arra is van lehetőség, hogy magasabb szintű szabály értelmezze az alacsonyabb szintűt.

ab) *A jogalkalmazói értelmezésre* a joggyakorlatban kerül sor. *Egyik válfaja az általános érvényű értelmezés*, amelyet a felsőbb bírói vagy közigazgatási szervek végeznek az adott jogalkalmazási fajta egységesítése érdekében.

Az eltérő értelmezés és jogalkalmazás súlyos következményekkel járhat (különösen az igazságszolgáltatás területén), ezért a lehetőség szerint egységesíteni kell a joggyakorlatot. Magyarországon a Legfelsőbb Bíróság jogosult irányelvekkel és elvi döntésekkel kitölteni a tág jogfogalmakat, így a nemkívánatos mértékű jogértelmezési eltéréseket megakadályozni. Pozíciójából adódóan ezek az általános érvényű döntései az alsóbb bíróságokra (is) kötelezőek.

(Mint a jogalkalmazói jogképződésnél már említettük, e jogi lehetőségnek van negatívuma is: az írott szabályozás hiányai, merevsége és ellentmondásai miatt burkolt normaalkotással is járhat.)

A jogalkalmazói jogértelmezés *másik válfaja* az ún. *eseti értelmezés*, mikor is az illetékes jogalkalmazó szerv az eléje kerülő ügy döntési folyamatában, kizárólag az adott ügy szempontjából értelmezi a jogszabályt. Természetesen értelmezése nem elszigetelt az adott jogrendtől, hiszen segítségére van a jogalkotói és az általános érvényű jogalkalma-

zói értelmezés is. Az eseti értelmezés *az adott ügyre vonatkozóan kötelező*. Ha az érintettek vitatják az értelmezést amely a döntésben megjelenik, akkor az jogorvoslati úton felülvizsgálható.

ac) A *jogirodalmi* értelmezés (más neveken jogtudományi vagy doktrinális értelmezés) a jogtudományokkal foglalkozó személyek tudományos igényű véleménye jogalkalmazó döntésekkel kapcsolatosan, általánosan vagy konkrétan. Miután nem hivatalos értelmezésről van szó, nem kötelező, de a megállapítások jelentős segítséget nyújtanak a jogalkalmazás, sőt a jogalkotás számára is.

b) *A jogszabály-értelmezés módszerei*

A jogszabály tartalmának feltárására több módszer ismeretes. Az alábbi felsorolás rangsorrendet jelent. Általában minél bonyolultabb az adott ügy a normához képest, illetve minél több idő telt el a norma megalkotása óta, annál több módszer igénybevételére lehet szükség.

ba) *nyelvtani értelmezés* ♦ A norma szövegének és szöveggörnyezetének (a jogintézményen belüli) vizsgálata a nyelvtani szabályok alapján (szó-tani, mondattani elemzés). Általában a köznapi nyelvezet az irányadó, de külön tekintettel kell lenni a jogi szakkifejezésekre, a “mesterségesen képzett nyelv” sajátosságaira. Nem mindegy például, hogy a jogszabályi feltételeknek együtt kell meglenniük („és”), illetve csak valamelyiknek („vagy”).

bb) *logikai értelmezés* ♦ A formális logika szabályainak segítségül hívása az értelmezésben (pl. az azonosság, az ellentmondás-mentesség vagy a kizárt harmadik elvének alkalmazása stb.).

A nyelvtani és logikai módszer alkalmazását az értelmezés alsó fokának tekintjük. Itt a normát önmagában, elszigetelten vizsgáljuk, s nem tekintünk időben, térben messzebbre. Normafajtától függően az alsó fokon már biztonságosan megállapítható a norma tartalma, és további módszerek igénybevételére nem kerül sor.

bc) *rendszer-tani értelmezés* ♦ A normatartalom csak más normákkal, jogintézményekkel (esetleg jogelvekkel), illetve a jogággal és végső soron a jogrendszerrel való összevetésben tárható fel (ez utaló normáknál gyakori). Az ilyenfajta összefüggések akkor kerülnek előtérbe, ha az adott életviszonyra vonatkozóan több szabályozási szint létezik, vagy a viszonycsoport több jogágban is megjelenik, továbbá ha egy adott viszonycsoport teljesen új szabályozásáról van szó, és az értelmezési automatika nem segít önmagában. A rendszer-tani értelmezés a normatar-

talmat, ahogy az az alkalmazás időpontjában érthető, fontosabbnak veszi, mint a norma keletkezésének körülményeit. („A szöveg erősebb, mint megalkotója.” – textualizmusa jegyében)

bd) *történeti értelmezés* ♦ A norma születéseinek körülményeit, akkori célját, azt a politikai szituációt kell feltárni, amely a jogi norma megalkotásához vezetett. A jogalkotó intencióinak keresése azt jelenti, hogy „alkotóját erősebbnek gondolják, mint magát a normaszöveget” – originalista szempont. Ez a metódus lényegében a tételes jogon kívüli, jog- és politikatörténeti elemeket visz az értelmezésbe.

A rendszertani és a történeti értelmezést együtt az értelmezés felső fokának nevezzük. Az értelmezési módszereket többnyire együtt alkalmazzák, egymásra tekintettel. Ugyanis a rendszertani és a történeti értelmezés is a nyelvtani és logikai szabályokkal történik (igaz már a normán túli összefüggésekben), továbbá a történelmi elem is benne lehet valamennyi módszerben a kibocsátási időtől való távolság arányában.

Valamennyi módszer értelemszerűen a jogalkalmazói (és jogirodalmi) értelmezéshez kapcsolódik.

c) *Az értelmezés eredménye*

Az értelmezési metódusok alsó és felső fokának összevetésével kapcsolatosan a jogalkalmazó arra a következtetésre juthat, hogy az eredetileg feltételezett jelentéshez képest a norma más tartalommal bír. Az eredmény lehet:

- *kiterjesztő* értelmezés: a történeti és a rendszertani értelmezések további jelentéstartalmakat visznek a normába.

Pl.: a tömegközlekedési eszközön tilos gyúlékony és robbanásveszélyes anyagot szállítani – kiterjesztő értelmezés szerint a tilalom fennáll pl. a sífelvonókra is, hiszen nagyobb tömegek élet- és vagyonbiztonságát itt is veszély fenyegeti.

A kiterjesztés csak akkor állja meg a helyét, ha a jogalkotó nem említi az értelmező jogtételekben a norma alá vont esetet.

- *megállapító* (helybenhagyó) értelmezés: a leggyakoribb értelmezési eredmény. A normaértelmezés alsó és felső foka azonos tartalmi következményeket mutat.

- *megszorító* értelmezés: a jogi norma tartalma és terjedelme szűkebb, mint azt a nyelvtani és logikai műveletek után vélni lehetett.

Pl.: hallgatói státuszhoz kapcsolódó kedvezmények – más normákkal összevetve kiderül, hogy az esti és levelező hallgatókra nem vonatkozik valamennyi.

d) *A joghézag*

Ha a jogalkalmazó azt észleli, hogy döntenie kellene, de a történeti tényállásra nézve nem talál normát, holott az adott élethelyzet ezt megkívánná, akkor joghézagról beszélünk. Ilyen esetben nem lehet vélelmezni a jogalkotói akarathiányt. Ha egyértelműen olyan kérdésről van szó, amely a jog szempontjából közömbös, a non-ius területére esik, mert vagy semmilyen vagy pedig társadalmi, de nem jogi norma szabályozza, akkor a jog eszközeivel nem kell és nem is szabad beavatkozni az adott életviszonyba. A jogon kívül is van élet. Például az intim szféra vagy a szexuális magatartások körében alapvetően jogon kívüli területen vagyunk. Ez azért fontos, mert ily módon a joghézagnak két együttes, konjunktív kritériuma van: 1. kellene lennie szabályozásnak, 2. de nincs. A joghézag a ius, és nem a non-ius területén fekvő probléma.

A joghézag *oka* egyaránt lehet szubjektív mulasztás (a) és objektív fejlemény (b):

- a) jogalkotói mulasztás, szakszerűtlenség, figyelmetlenség – a jogalkotó nem volt elég körültekintő az életviszony szabályozásánál, a normák nem illeszkednek egymáshoz (a köznyelvben azt mondják: jogi „kiskapuk” keletkeznek).
- b) az életviszonyokban később bekövetkező jelentős változások, amelyeket a jogalkotó nem láthatott előre, okozzák a joghézagot. Napjaink példáiból: a bérnyaság problémái, számítógéppel elkövethető bűncselekmények ilyenek. Ilyenkor a szabályozás egy meghatározott módján túlfejlődnek az életviszonyok. Nem szubjektív alapú, szabályozási hiányosságról van szó, mint fentebb, hanem arról, hogy a régi és az új dialektikus harcában - minden újban vannak régi mozzanatok és minden régi, csíra formában magában hordozza az új lehetőségét - az új felülkerekedik a régi életviszonyra méretezett szabályozáson, s többé már nem értelmezhető a régi szabályozás keretében. (Ti., amíg az interpretációs technikák segítenek a jogalkalmazónak, s ezekben meglehetősen sok, rugalmas adaptációs lehetőség van, addig tulajdonképpen csak *nehéz esettel, de nem joghézaggal* van dolga.)

A joghézagot *kivételesen* és szigorú korlátok között a jogalkalmazó is kitöltheti *analógiával*. Az adott ügyre már meglévő normát hív segítségül, amelynek törvényi tényállása lényegi vonásait, vagy legalábbis fontos tényállás-elemeit tekintve megegyezik a történeti tényállással (a vonatkoztatott norma eredetileg más tényállásra jött létre). Az eljárást törvényi analógiának (analógia legis) nevezzük, mert normakötött, szemben a jogi analógiával (analógia iuris), amely a jog általános elveivel próbálja kiküszöbölni a joghézagot. Az írott jog elsődlegességét valló jogrendszerekben a jogi analógia általában kizárt és a törvényi analógia is csak szűk körben lehetséges.

A joghézag kitöltésének megnyugtató és *törvényes módja a jogalkotás*. A hézagpótló norma azonban csak a jövőre nézve ad eligazítást a címzetteknek és a jogalkalmazóknak, hiszen a visszaható hatály – ritka kivételtől eltekintve – általában kizárt.

EXCURSUS

EGY PÉLDA A JOGÉRTELMEZÉS NEHÉZSÉGÉRE

Jogbiztonság és közbiztonság

Egy közúti rutinellenőrzés során Zefír Lajos törzssászlós leállított egy véletlenszerűen kiválasztott gépkocsit. A gépkocsiban két megtermett, kopaszra nyírt hajú, bőrkabátos fiatalember ült. Az igazoltatás során egyikük kissé idegesen és zavartan viselkedett, a másikuk nyugodt volt, s a rendőrrel mit sem törődve elszántan rágta a rágógumit. A húszéves szolgálati múlttal rendelkező törzssászlós ösztöne azt diktálta, hogy itt valami esetleg nem stimmel. A gépkocsi és a sofőr iratai azonban rendben voltak, s a rövid műszaki ellenőrzés eredményeként sem akadt kifogásolni való: a féklámpák működtek, az index villogott. Még az elsősegélyláda kötelező tartalmával sem volt semmi baj. Amikor azonban a gépkocsi hátsó ülésére pillantott, észrevette, hogy ott egy védőtok nélküli baseballütő hever. Kérdésére az utasok azt mondták, hogy egy amatőr baseballcsapat tagjai, és éppen edzésről jönnek. A törzssászlós azonban eszébe jutott, hogy a 124/1993. (IX. 22.) Korm. rendelet alapján a baseballütő – a számszerű, dobócsillag és elektromos sokkoló társaságában, a szigonypuska, rugóskés, parittyá és a gázspray mellett, valamint a boxerrel, a gumibottal, bilinccsel és az ölmosbottal együtt – a „közbiztonságra különösen veszélyes eszköznek” minősül mint „jellegzetesen ütés céljára használható, az ütés erejét, hatását növelő eszköz”. Hogy e jogértelmezési művelet helyes volt-e vagy

sem, az a képzett jogászok részéről persze vitatható, közbiztonságunk helyzetét azonban jól jelzi, hogy az eset megtörténtekor a rendőr következtetése megfelelt az általános gyakorlatnak. Bizonyos körökben ugyanis a baseballütőt nem a test játékos edzésére, hanem a mások testére mért ütések hatásának növelésére használták. Ez biztosan szerepet játszott már a kormányrendelet szövegezésében is. Az ugyanis úgy fogalmazott, hogy az ilyen eszközöket „közterületen, nyilvános helyen vagy közforgalmú közlekedési eszközön” tilos birtokolni, kivéve a rendeltetésszerű használathoz történő szállítást, amennyiben az „becsomagolva, illetve a szokásos tárolóeszközben történik”. E jogszabályi rendelkezés alapján Zefir törzszászlós szabálysértési eljárást kezdeményezett a gépkocsi vezetője ellen, amelynek eredményeként a hatóság szabálysértési bírságot szabott ki.

A megbírságolt fiatalember az állampolgári jogok országgyűlési biztósához fordult. Beadványában azt kifogásolta, hogy jogszabálysértő módon indítottak ellene eljárást. A rendelet ugyanis pontosan meghatározza, hogy a szóban forgó eszközt hol tilos a szokásos tárolóeszköz nélkül birtokolni. Az ő autójának hátsó ülése azonban nem minősül sem „közterületnek”, sem „nyilvános helynek”, sem „közforgalmú közlekedési eszköznek”.

Az országgyűlési biztos megvizsgálta az esetet és megállapította, hogy a szabálysértési szankció sérti a jogbiztonság követelményét. Ennek orvoslása végett ajánlásában azt kezdeményezte, hogy az ügyészség nyújtson be óvást a szabálysértési hatóságnál. A legfőbb ügyész azonban nem fogadta el az ajánlást. Álláspontja szerint a közúton közlekedő személygépkocsi a benne elhelyezett tárgyakkal együtt közterületen van, és – miként az elkövető ruházata vagy a nála lévő táska – átvizsgálható. Ezt az álláspontot tartalmazza egyébként a Legfőbb Ügyészség egyik iránymutatása is. Mellesleg arról is tájékoztatta a biztost, hogy mivel az elkövető nem fizette be a szabálysértési bírságot, azt időközben elzárásra változtatták, az erről szóló határozat ellen benyújtott felülvizsgálati kérelmet pedig a bíróság elutasította. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy – figyelemmel az 1993. évi LIX. törvény 29. § (1) bekezdés f) pontjának rendelkezésére – a konkrét ügyben az ombudsmannak megszűnt a hatásköre.

Az országgyűlési biztos ugyanakkor úgy látta, hogy a hatásköri kérdés ilyen alakulásától függetlenül az elvi probléma megoldatlanul maradt, és tekintettel a Legfőbb Ügyészség iránymutatására is bármikor alkotmányos visszassághoz vezethet. Hisz a kormányrendelet szóban forgó része többféle értelmezést tesz lehetővé, ami jogbizonytalanságot teremt, a Legfőbb Ügyészség nem nyilvános iránymutatása pedig úgy terjeszti ki annak hatá-

lyát, hogy senki sem tud róla. Ezért az ügyészi óvás benyújtására vonatkozó kezdeményezését visszavonta, de tájékoztatta a legfőbb ügyészt, hogy a kormányrendelet és az iránymutatás érintett részeinek megsemmisítése végett az Alkotmánybírósághoz kíván fordulni. Az országgyűlési biztos szerint ugyanis a kérdéses rendelkezések – az alkotmány 2. § (1) bekezdésében deklarált jogállamiságból fakadó jogbiztonsággal és az 59. §-ban biztosított magánlakás sérthetetlenségével összefüggésben – alkotmányos viaszasságot okoznak.

Az alkotmány 59. §-ára való hivatkozással a finom jogértelmezési problémákat addig sem nélkülöző ügy újabb fordulatot kapott. Megítéléséhez azt is el kell dönten, hogy a gépkocsi a rendőri vizsgálgatás szempontjából magánlakásnak vagy ruházatnak számít-e. Ha „magánlakás”, akkor a rendőr házkutatási engedély nélkül nem vizsgálhatja át, ha viszont „ruházat”, akkor – egyéb feltételek megléte esetén – igen. A konkrét ügy kapcsán persze az is megkérdendő, hogy a rendőrnek a hátsó ülésre vetett pillantása a gépkocsi „átvizsgálásának” minősül-e? Vagyis ugyanarról beszélt-e az országgyűlési biztos és a legfőbb ügyész? A fő kérdés persze ezektől függetlenül is az marad, hogy a baseballütő a közbiztonságra különösen veszélyes eszköznek minősül-e, s hogy a kormányrendelet általános, ezért többféle értelmezést lehetővé tévő fogalmazásmódja és annak egy hatóság részéről való konkretizálása sérti-e a jogbiztonságot? Persze az sem mellékes, hogy az így felfogott jogbiztonság milyen hatással lehet a közbiztonságra. Az országgyűlési biztosnak ugyanis az előbbit, Zefir törzsszázlósának pedig az utóbbit kell előmozdítania.

Ad.4. A döntés

A jogalkalmazói tevékenységsor végcélja az érdemi döntés, amely kötelező erejű, és amelynek alapján jogviszonyok keletkeznek, módosulnak és szűnnek meg.

A jogalkalmazás lényegében döntések sorozata. Az eljárás folyamán több közbeeső jogi és logikai döntés hozható, pl. szakértő kirendelése, az eljárás felfüggesztése, a tárgyalás elnapolása stb. A döntéssorozat végén születik meg az *érdemi döntés*, amely jogi formáját tekintve lehet határozat, végzés, ítélet (utóbbi kettő a bírói eljárásban).

A döntésben megjelenik az absztrakt magatartási szabály egyéniesítése, az írott jog élővé válik és betölti rendeltetését (konfliktusfeloldás, magatartás szabályozás, nevelő hatás).

A döntésnek két összetevője van.

- *a) jogi minősítés:* a norma és a bizonyított tényállás egymásra vetítése és annak megállapítása, hogy a normatartalom megvalósult-e vagy sem, pl. kiadható-e az erkölcsi bizonyítvány vagy hogy a vádlott elkövette-e az ittas vezetés vétségét vagy bűncselekményét.
- *b) jogkövetkezmények megállapítása* ♦ Alapja a jogi minősítés. A jogkövetkezmények kereteit a norma határozza meg, a jogalkalmazó ezen belül állapítja meg a szankciót vagy a joghatást (pl. kiszabja a büntetést, kiadja az engedélyt, megállapítja az apaságot, stb.). A jog szabta keretek között mérlegel a jogalkalmazó (pénzbüntetés mértéke, részletfizetési kedvezmény, szociális támogatás nyújtása stb.), egyéniesíteni tudja a döntést.

A döntés (határozat, ítélet, végzés) írásbeli formája 2 fő részből áll

- a) rendelkező rész*
 - érintettek adatai
 - érdemi döntés
 - költségviselés (eljárási költségek)
 - jogorvoslati lehetőség vagy ennek kizárása
- b) indokolás*
 - tényállás felvázolása (figyelembe vett és figyelmen kívül hagyott bizonyítékok)
 - a döntés alapjául szolgáló jogszabályok, forráshelyek megnevezése

Vannak olyan érdemi döntések, amelyek nem felelnek meg a fenti alakszerűségeknek, pl. közlekedési helyszíni bírság kiszabása. A jogorvoslati jogosultság érvényesítése során azonban ilyen esetben is alakszerű döntést hoznak.

Néhány példa a jogalkalmazás problémáinak megvilágítására:

JOGESETEK

1. Szándékosság az eredmény tekintetében?

Az alany elhatározza, hogy egy taxisofőrt ki fog rabolni. Kalapácsot vesz magához, leállít egy taxit, és a vezető mögötti helyet foglalja el. Lakatlan környékre viteti magát és ott kalapáccsal nagy erejű ütést mér a sofőr fejére. A passzív alany halálát nem kívánja, csak eszméletlenné akarja tenni a védekezés leküzdése érdekében. A kívánság kizárólag a pénz megszerzésére terjed ki, a sértett halálára nem. Tudja azonban, hogy a nagy erejű kala-

pácsutás a halál okozására alkalmas; előre látja annak lehetőségét, hogy a leütés eredménye a halál lesz. E nem kívánt lehetőségbe beletyúgzik.

Az alany ilyen gondolati beállítottság mellett vajon a halált okozó testi sértés (aki más testi épségét vagy egészségét sérti ... és a testi sértés életveszélyt vagy halált okoz, büntettet követ el) vagy a szándékos emberölés (aki mást megöl, büntettet követ el) büntettét követi el? Mit fog át a szándéka? A Btk. 13.§ alapján szándékosan követi el a bűncselekményt, aki magatartásának következményeit kívánja, vagy e következményekbe beletyúgzik. Ön hogyan döntene?

2. Tévedés?

A gépkocsivezető az országúton maga előtt lát kerékpározni egy fiatal lányt. Elhatározza, hogy a fiatal lányt úgy fogja megijeszteni, hogy közvetlenül a közelében fog elhajtani. Tudatában van annak, hogy a kerékpáros nő közvetlen közelében való elhaladás veszélyes, de a veszély mértékét csekélynek ítéli. Tudja ugyanis, hogy gyakorlott vezető és holt térben is „érzi” a távolságot, tud „centizni” a kocsijával. Értelmileg belátja ugyan, hogy a lány az előzés pillanatában megijedhet, és félre ránthatja a kormányt, de úgy gondolja, hogy mire a kerékpáros felocsúdik, a veszély már elmúlt és ő tovább hajtott. Végül úgy gondolja, hogy ha a lány mégis korán ijedne meg és félrerántaná a kerékpárkormányt, akkor is – reflexszerűen – jobbra húzza a kormányt, és az árok felé, nem pedig az autó felé esnék. Ilyen értelmű mérlegelés során a baleset bekövetkezésének esélyét csekélynek ítéli és annak elmaradásában bizakodva, szoros közelségben elhajt a lány mellett. A kerékpáros megijed, reflexszerűen balra húzza a kormányt, a kocsit elkapja, és nagy lendülettel feldönti őt. A sértett a földre zuhanás során koponyaalapi törést szenved és meghal.

Hogyan ítélné meg a gépkocsivezető cselekedetét a Btk. alábbi rendelkezései alapján?

14.§ Gondatlanságból követi el a bűncselekményt, aki előre látja magatartásának lehetséges következményeit, de könnyelműen bízik azok elmaradásában (tudatos gondatlanság), úgyszintén az is, aki e következmények lehetőségét azért nem látja előre, mert a tőle elvárható figyelmet vagy körültekintést elmulasztja (hanyag gondatlanság).

3. A gazdag nagybácsi

Az öröklési jog szabályai szerint a szóbeli végrendelet kivételes végrendekezési formának minősül. A szóbeli végrendelet kivételes jellege azt jelenti, hogy még azok is, akik tetszésük szerint bármikor tehetnének írásbeli vég-

rendeletet, szóbeli formában csak rendkívüli helyzetben nyilváníthatják ki végakaratukat. A Ptk. megfogalmazása szerint: 634.§ Szóbeli végrendeletet az tehet, aki életét fenyegető rendkívüli helyzetben van, és írásbeli végrendeletet egyáltalán nem vagy csak jelentékeny nehézséggel tehetne. Nézzük meg, milyen problémákat vethet fel a fentiekkel összefüggésben egy látszólag nem túlságosan bonyolult öröklési jogvita.

A rendkívül gazdag nagybácsi a körzeti orvos vallomása szerint súlyos szív- és érrendszeri betegségben szenvedett és a halál bekövetkezésére bármikor számítani lehetett. A beteg szóbeli végrendeletet tett, majd három nap múlva elhalálozott. A szóbeli végrendelet érvényességét azonban vitatták azok az örökösök, akik ennek következtében nagyon rosszul jártak, hiszen egy korábban készült írásbeli végrendelet alapján ők jutottak volna a jelentős vagyonhoz. Azt vitatták különösen, hogy megalapozott volt-e annak a körülménynek a fennállása, miszerint az örökhagyó betegségének folyamatában olyan hirtelen hanyatlás következett be, amely az örökhagyó életét közvetlenül fenyegette volna. Természetesen azt is megkérdőjelezték, hogy a végrendelkező a szóbeli végrendelkezés idején egészségi állapotára tekintettel nem lett volna képes írásbeli végrendelet tételére.

Vajon hogyan dönt a bíróság? Elutasítja-e az elégedetlen örökösök követelését? Esetleg az ilyen ügyek eldöntéséhez szükség van még külön orvos szakértői véleményre? Mit jelentenek az „életét fenyegető rendkívüli helyzet” és „írásbeli végrendeletet nem vagy csak jelentékeny nehézséggel tehetne” fordulatok az idézett jogszabály szövegében? A közeli halállal fenyegető súlyos betegség elegendő-e egymagában a szóbeli végrendelkezéshez?

14. A jogviszony

A jogérvényesülés bármelyik módjáról legyen is szó (jogkövetés, jogérvényesítés), az jogviszonyok formájában valósul meg. A jogi normákban elvont módon megfogalmazott és preferált magatartástípusok, társadalmi viszonyok, jogviszony keretében jelennek meg. A jogviszony, mint bármely más társadalmi viszony, mindig emberek közötti viszony, amit gyakran a dolgokhoz való viszonyok közvetítenek. Például ilyen a tulajdonjog is, ahol a dolog feletti hatalom más személyek ezen dologból való kizárását biztosítja. A személyek egymás közötti kapcsolatának jelentős része jogi szabályokon alapul, ennyiben elsődleges a jogi norma (tárgyi jog), és ebből következnek a jogviszony tartalmát kitevő alanyi jogok és köteleességek.

A jogviszony hagyományos meghatározása: *jogilag szabályozott társadalmi viszony*. E társadalmi viszonyok jórészt már a jogi szabályozás előtt is léteztek („természetes” viszonyok, életviszonyok pl. családi, kereskedelmi, munkaviszonyok), amelyek a jog által váltak jogviszonyokká (is), más részük a jogi szabályozással vált egyáltalán társadalmi viszonná (pl. választási jogi viszonyok, állampolgársági jogviszony stb.). A jogalkotó által lényegesnek ítélt társadalmi viszonyokat a jog hatókörébe vonja, szabályozza, meghatározza a viszonyban tanúsítandó magatartásmintát, ami által azok jogszerűek lesznek, a többi lehetséges magatartás pedig jogellenes. Sajátos a tiltó normák hatása a konkrét jogviszonyokra. Itt ugyanis a jogszerű magatartás nem hoz létre egyedi jogviszonyt, csak a jogsértő. Az emberölés tilalma absztrakt, általános jogviszony, s normasértés esetén válik konkrét, tényleges jogviszonnyá.

A jogviszonynak *három, egymással is összefüggő eleme* van, melyek közül, mint látni fogjuk, különösen a tárgy és a tartalom áll szoros korrelációban.

- jogviszony alanyai,
- jogviszony tárgya,
- jogviszony tartalma.

14.1. A jogviszony alanyai

A jogviszony alanyai a jogi norma címzettjei, vagyis akikre a norma hatálya kiterjed. Ők az alanyi jogok és kötelezettségek hordozói. A mindenkori jogi szabályozás határozza meg, hogy ki lehet jogviszonynak alanya, s csak ők kerülhetnek egymással jogilag elismert kapcsolatba.

A jogalanyiség fogalmát először a magánjog tudománya dolgozta ki, később emelkedett általános jogelméleti szintre.

A jogviszony alanyának legfontosabb tulajdonsága a *jogképeség*. Azt a lehetőséget jelenti, hogy valaki egyáltalán jogviszonyok alanya lehet. Nem következik ugyanakkor belőle, hogy minden konkrét jogviszonynak alanyává válhat. A jogképeséget a jogszabályok biztosítják, de bizonyos megszorításokkal szoktak abszolút és relatív jogképeségről beszélni. A kérdés csak az, hogy mihez képest nézzük a jogképeség terjedelmét.

Ha az összes lehetséges jogviszonyt vesszük alapul, akkor egyik jogalanynak sem (természetes személy, jogi személy, állam) abszolút a jogalanyiséga, hiszen egyiküknek sem áll módjában, hogy valamennyi jogviszony alanyává váljon (pl. a jogi személy vagy az állam nem lehet apa, viszont a természetes személy nem köthet nemzetközi szerződéseket, nincs büntető hatalma stb.). Ha azonban az adott jogalany oldaláról közelítjük a kérdést, vagyis azt vizsgáljuk, hogy a számára adott, lehetséges jogviszonyok teljes körében korlátozás nélkül jogalannyá válhat, akkor teljes a jogalanyiség. Ilyen értelemben a természetes személy és az állam jogalanyiséga abszolút, a jogi személyé relatív.

A jogviszonyok alanyai lehetnek:

- a) természetes személy (ember)
- b) jogi személy
- c) az állam

Ad.a) A természetes személy (ember)

Az emberre mint jogalanyra a természetes személy kifejezést a jogi személytől való elkülönítés céljából használjuk. Az ember *jogképeségének* elismerése a modern jogrendszerekben teljes, alapvető jog. Nem korlátozható nemre, fajra, vallásra, életkorra, nemzetiségre, származásra tekintettel. A minden embert megillető jogképeség még nem jelenti azt, hogy minden további nélkül bármely konkrét jogviszony alanya lehet, ehhez gyakran még egyéb feltételek is szükségesek (pl. cselekvőképesség, szakmai végzettség, életkor betöltése, vizsga letétele, állami engedély stb.).

A jogképeség *kezdeté* a fogamzás időpontja, az élve születés feltételével. A méhmagzat is szerezhethet jogokat és lehetnek kötelességei pl. bizonyos idő elteltével az élethez való jog, örökölni. Fontos lehet a fogamzás időpontja (pl. az öröklésnél), ezért erre nézve a jog vélelmet állít fel: születéstől visszafelé számított 300 nap.

A jogképeség *vége*: a halál, illetve a bíróság általi holtnak nyilvánítás.

Mint említettük, a jogképesség csak absztrakt lehetőség a jogalannyá válásra, de nem jelenti minden esetben, hogy az egyén saját akaratából is azzá válhat.

A tényleges jogalanyiség általános feltétele a *cselekvőképesség*. (A cselekvőképesség csak a természetes személyeknél vizsgálandó tulajdonság, a többi jogalannál értelemszerűen egybeesik a jogképességgel.)

A cselekvőképesség az embernek az a képessége, hogy *saját akarat-elhatározásával, saját tevékenységével önállóan szerezhet jogokat és vállalhat kötelességeket*. Azért, mert *rendelkezik az ügyei viteléhez szükséges belátás képességével*. A cselekvőképes személynek – feltételeit jogszabály határozza meg – olyan állapotban kell lennie, hogy magatartását kontrollálni tudja, annak következményeit mérlegelni legyen képes. A cselekvőképesség tehát a jogképesség realizálásának a lehetősége. Miután e lehetőségben az akarat elem játszik szerepet, s ez nem minden embernél adott, a cselekvőképesség korlátozott vagy korlátozható lehet. A jogképesség és a cselekvőképesség elhatárolásának a megengedő jogi normák érvényesülésénél van szerepe.

Cselekvőképesség két feltételtől függ:

- életkor
- elméleti állapot

Cselekvőképes az a személy, aki nagykorú (vagy házasságkötéssel nagykorúságot szerzett) és ügyei viteléhez szükséges belátási képessége teljes (elméleti állapota, értelmi képessége megfelelő).

Ha valamelyik feltétel hiányzik, a cselekvőképesség korlátozott vagy egyáltalán nincs.

Korlátozottan cselekvőképes a 14–18 év kor közötti kiskorú, és az a nagykorú, akit a bíróság cselekvőképességet korlátozó gondnokság alá helyezett, mert ügyeinek viteléhez szükséges belátási képessége tartósan vagy időszakonként visszatérően nagymértékben csökkent (elméleti állapot, szellemi fogyatkozás, kóros szenvedély). A korlátozottan cselekvőképes személyek általában csak törvényes képviselőjük (szülő, gyám, gondnok) beleegyezésével vagy utólagos jóváhagyásával tehetnek érvényes jognyilatkozatokat (kivéve kisebb jelentőségű jogügyletek, amellyel a korlátozott cselekvőképességű személy kizárólag előnyt szerez).

Cselekvőképtelen a 14. évnél fiatalabb kiskorú, és az a nagykorú, akit a bíróság cselekvőképességet kizáró gondnokság alá helyezett, mert belátási képessége állandó jelleggel hiányzik. Főszabályként helyettük törvényes képviselőjük jár el (kivéve kisebb jelentőségű jogi aktusok, amelyek a min-

dennapi életben tömegesen fordulnak elő és különösebb megfontolást nem igényelnek, pl. boltban bevásárlás.)

A cselekvőképesség problémája, miután akarati elem jellemzi, a jogi felelősség és felelősségre vonhatóság kérdésével is összefüggésben van.

Ad.b) Jogi személy

A jogi személy megértéséhez azt kell átgondolni, hogy hogyan lehet egy mesterséges képződményt, egy szervezetet olyan helyzetbe hozni, mintha természetes személy lenne. Azaz a szervezetnek mint jogalanynak milyen tulajdonságainak kell fennállnia ahhoz, hogy úgy viselkedhessen, mint egy saját nevében és akaratelhatározásából jogokat és kötelezettségeket vállalni tudó ember. A jogi személy egy jogi konstrukció, a „jognak egy beszámítási pontja”, amely bizonyos kritériumok fennállta esetén lehet jogképes. A jogi személy kifejezetten a jog által létrehozott jogalany (jogi konstrukció), az emberek olyan együttese, amelynek jogképességét a jogszabályok elismerik. A jogi személy kétféle lehet: szervezet vagy célra rendelt vagyon-tömeg (alapítvány).

Polgári jogi szempontból *a jogi személy jellemzői:*

- tagjaitól független állandó szervezet van,
- önálló elkülönült vagyonnal rendelkezik (amivel önálló vagyoni felelősséget tud vállalni),
- társadalmilag (jogilag) elismert célra jön létre,
- az állam elismeri mint jogalanyt.

Ilyenek pl.: gazdasági társaságok, állami intézmények, egyesületek, pártok stb. Jogelméleti értelemben a jogi személy fogalma kiterjedtebb, mert ide tartoznak olyan szervezetek is, amelyeknek ugyan nincs elkülönült vagyona, de jogok és köteleességek hordozói lehetnek, pl. valamely állami szerv belső szervezeti egysége – főosztályok, tanszékek, szülői munkaközösség stb.

Tamás András szerint a jogi személyek következő főbb típusait különböztetjük meg:

- a) polgári jogi vagy magánjogi jogi személyek „emberi társulás, amelynek önálló célja, rendeltetése, szervezete és önálló vagyona van” (pl. gazdasági társaságok)
- b) közjogi jogi személyek „közfeladatok ellátására létesült jogi személy, társadalmi és egyben állami jelentőségű feladatok megoldása céljából

létesített szervezet” (pl. állam, állam meghatározott szerve, köztisztviselő, közüzem, közintézet)

c) nemzetközi jogi jogi személyek

A jogi személyek jogképessége nem teljes. Természetszerűleg nem lehetnek olyan jogviszonyok alanyai, amelyek az emberhez fűződnek, pl. családi jogviszonyok, választójog, állampolgárság stb. A jogi személy nevében képviselője jár el.

Ad.c) Az állam mint jogalany

Az állam jogalanyisága speciális jogalanyiség (a fenti – idézett – csoportosítás ellenére nem tekintjük a jogi személy egyik fajtájának, hanem önálló típus). Az állam mint egész jogalanyisága elsődleges, teljes körű, nem korlátozható (legfeljebb saját maga korlátozhatja, illetve a természetes személyekhez kötött jogviszony – pl. házasságkötés – lehet a korlátja).

Az állam elsősorban a közjogi jogviszonyok alanya, pl. alkotmányjog, közigazgatási jog, pénzügyi jog, nemzetközi jog, de vagyoni jogi viszonyok alanya is lehet, pl. örökölhét, polgári jogi szerződést köthet, kártérítési kötelezettsége lehet.

14.2. A jogviszony tárgya

A jogalkotó által – vagy a szerződésekkel, jogügyletekkel – elérni kívánt célt a jogalanyok magatartása valósítja meg. *A jogviszonynak a tárgya az, aminek érdekében létrejött a jogviszony, amire irányul: ez pedig mindig valamilyen emberi magatartás, valaminek a tanúsítása (és nem dolog, bár a dolgokhoz való viszony is közvetítheti az emberek közötti viszonyokat. Így a polgári jogban lehet a közvetett tárgy ingatlan, ami az emberek közötti közvetlen viszonyt – mondjuk azt, hogy nem léphetek más házába, a tulajdonos engedélye nélkül – közvetíti).*

A jogviszony tárgyát, az emberi magatartás milyenségét mindig a jogviszony tartalma határozza meg. A jogviszonyok tartalmilag – jogosultságok és kötelezettségek meghatározott konstrukciója – irányítják az emberi magatartást, mint a jogviszony tárgyát. Ez mindig valaminek a tevésén vagy nemtevésén, vagy éppen tűrésén keresztül valósul meg.

Például: Jogszabályon alapuló állampolgári tanúskodási kötelezettség; munkaszerződés nyomán munkavégzéssel megvalósított kötelezettség, munkabér fejében; adásvétel nyomán a dolog átadása és a vételi ár kifizetése, tulajdon-átruházással.

14.3. A jogviszony tartalma

A jogalanyokat a jogi normákból eredően megillető jogokat és kötelességeket foglalja magába. A jogviszony tartalmát képező *alanyi jog* (vagy jogosultság) a jogalany számára a jogszabály által biztosított lehetséges magatartás, amellyel szemben a jogviszony másik alanyának vagy alanyainak meghatározott kötelessége áll, és amelynek megvalósítását az állam kényszerítő ereje biztosítja. „Az ugyancsak a jogviszony tartalmát képező *jogi kötelezettség* a jogviszony alanyának a jogszabály által előírt és megkövetelt magatartását értjük, amelynek megvalósítását az állam kényszerítő ereje biztosítja.” (Szilágyi, 1998, 286.) Az alanyi jog úgy tud megvalósulni, ha más személy a jogosult javára bizonyos követelést teljesít (pl. a munkabért kifizetik, az útlevét kiadják), illetve a kötelezett személy köteles legyen a magatartást akadályozó cselekedetektől tartózkodni, továbbá az alanyi jog érvényesülése végett tűrni legyen köteles (pl. telkén való átjárást a tulajdonos köteles tűrni, ha más személy ingatlana másként nem közelíthető meg, vagy pl. eltűri a bűnjel lefoglalását stb.). A kötelező magatartás tehát lehet tevés, tűrés, vagy valamitől való tartózkodás.

Az alanyi jogok és kötelességek feltételezik egymást, és mindkét oldalon megjelennek (pl. munkaszerződés alapján a munkáltató jogosult követelni a megfelelő mennyiségű és minőségi munkavégzést, és köteles fizetni az elvégzett munkáért és fordítva: a munkavállaló köteles elvégezni a munkát és joga van a fizetséghez).

Az alanyi jog kikényszeríthető bírói jogvédelem útján. Ilyenkor az alanyi jog közvetlen alapja a bírói ítélet, pl. apaság megállapítása, kártérítés megállapítása stb.

Attól függően, hogy a kölcsönös jogok és kötelességek milyen arányban állnak fenn az alanyi oldalakon, beszélünk mellérendelt vagy szimmetrikus jogviszonyokról (magánjogra jellemző általában, a jogok és kötelességek arányban állnak) és alá-fölérendelt vagy aszimmetrikus jogviszonyokról (itt hiányzik a egyensúly, az egyik fél hatalmi pozícióban van, tipikusan a közjogi viszonyoknál fordul elő és itt szükséges is az ilyen megoldás).

Előfordulhat olyan eset is, amikor az alanyi jog kedvezményezettje köteles élni jogával, pl. az országgyűlési képviselő nem mondhat le a mentelmi jogáról.

14.4. A jogviszony fajtái

Több szempontból *csoportosíthatjuk* a jogviszonyokat:

- a) *jogágak szerint*: polgári jogi, családjogi, büntetőjogi, munkajogi stb. jogviszonyok, ezen belül lehetséges csoportosítás: közjogi viszonyok, magánjogi viszonyok,
- b) *a jogi norma és a valóságos társadalmi viszonyok kapcsolatában*
 - aa) absztrakt jogviszony: a normában lefektetett, elvont viszonytípus, amely általában leírja a jogalanyok magatartását, jogait és kötelességeit,
 - bb) konkrét jogviszony: a norma alapján, de nevesített alanyok viszonya, s mindig valamilyen jogi tényen vagy tényeken keresztül válik konkréttá az absztrakt-általános viszony
- c) *a jogalanyok egymáshoz viszonyított pozíciója szerint*
 - a) szimmetrikus jogviszonyok,
 - b) aszimmetrikus jogviszonyok (lásd előző pontban),
- d) *polgári jogen belül*
 - a) abszolút szerkezetű jogviszony: meghatározott jogosulttal szemben mindenki más kötelezettként áll szemben pl. tulajdonjog (senki nem háborgathatja a tulajdonost a tulajdonjog gyakorlásában, ha ez mégis megtörténik, relatív szerkezetűvé válik a jogviszony), személyhez fűződő jogok, szerzői jog
 - b) relatív szerkezetű jogviszony: meghatározott jogalanyok között jön létre, pl.: eladó-vevő, szülő és gyermeke családi jogi jogállása.

14.5. A jogi tények

Jogi ténynek nevezünk minden olyan eseményt, körülményt vagy emberi magatartást, amelyhez joghatás fűződik. Jogi tények fennállása teszi konkréttá azokat az absztrakt-általános jogviszonyokat, melyeket a jogszabályok vagy a jogügyletek tartalmaznak.

„A jogviszonyok keletkezését, változását és megszűnését az állam jogszabályokban megállapított feltételekhez köti. Mindazon körülményeket, eseményeket és magatartásokat, amelyeknek *a jogi normák jogi jelentőséget* tulajdonítanak, amelyekhez a jogi előírások jogviszonyok keletkezését, változását vagy megszűnését rendelik, *jogilag releváns tényeknek*, vagy röviden jogi tényeknek nevezzük.” (Szilágyi, 1998, 287) A jogi tények ugyanakkor jogviszonyok létrejöttét is megakadályozhatják. Különös, mégis azt mondhatjuk: negatív jogi tények – jogalap hiánya – is léteznek.

Tehát a jogviszony létét, változásait meghatározott feltételek idézik elő, ezektől egy adott életviszony jogi szempontú relevanciával bír. Így a viszonynak jogi hatása van, az általános jogviszony konkréttá válik. A jogi tények különbözőek lehetnek típusaikat tekintve, de jogrendszerenként (jogcsaládonként) is eltérhetnek attól függően, hogy az adott jogi szabályozás minek tulajdonít jelentőséget. (Pl.: vannak jogrendszerek, ahol jogi jelentősége van a törzsi szokásoknak, van ahol a házasságtörés bűncselekménynek minősül, míg másutt ez jogilag irreleváns, van ahol az alkoholfogyasztást vagy a homoszexualitást büntetik stb.)

A jogi tények lehetnek *objektív*, az emberi akaratlagosságtól, tudatállapottól független körülmények (a) vagy események (b), vagy pedig *szubjektív*, (c) akaratlagos magatartások, megnyilvánulások.

- a) *körülmények*: valaminek a megléte vagy hiánya, pl. vagyontárgyaké az adózás, időmúlás az elévülés vagy az elbirtoklás szempontjából
- b) *események*, az ember akaratától független objektív történések, folyamatok, jelenségek, melyeknek három alcsoportja képezhető:
 - *természeti* események pl. árvíz, földrengés stb.
 - *társadalmi* események, pl. sztrájk, polgárháború, gazdasági válság
A jogviszony alanyainak szempontjából elháríthatatlan eseményeket (vis major) a jog figyelembe veszi, értékeli a felelősségi viszonyok kialakítása során.
 - az *ember személyével kapcsolatos* események, melyek akaratától függetlenül érvényesülnek pl. születés, életkor ténye, nembeli állapota, egészségi állapota, időmúlás, halál bekövetkezése stb. Például: az életkor hatással lehet különféle jogosultságok élvezésére (nyugdíj), tisztség betöltésére (bíró), kötelezettségek teljesítésére (katonai szolgálat) stb., mert a jogszabályok joghatást tulajdonítanak nekik.
- c) *magatartások*, akaratlagos emberi megnyilvánulások, cselekmények, melyek a tudat állapot szempontjából lehetnek akaratlagosak (szándékos, gondatlan vagy vétkes cselekmények) és nem szándékosak, ösztönösek (hirtelen felindulás). A szubjektív adottságok sorában a tudatállapot körében kiemelkedően fontos az ember jó- vagy rosszhiszeműsége.

Jogi értékelésük szempontjából az emberi magatartások háromfélék lehetnek:

- *jogszerűek*, amelyek közül kiemelkednek a jogügyletek mint kifejezetten jogi következmények előidézésre szolgáló magatartások (pl. örökbeadományozás, szerződésalkötés).

- *jogellenesek* mindazok, amelyek jogi normát sértenek, és így vannak hatással a jogviszonyokra, pl. vámszabályok kijátszása szabálysértési vagy büntető eljárási jogviszonyt létesít.
- *jogalap nélküliek* (Például: ha egy követelésnek nincs jogalapja, titulusa, akkor a bíróság el fogja utasítani a keresetet, negatív jogi tény áll itt fenn tehát, anélkül, hogy ennek lenne egyenes jogkövetkezménye. A magánjogban a jogalap nélküli gazdagodás tényállása pedig egy nevesített, ősrégi esete a jogi tények minősítésének. (Ptk. 361.§. (1) Aki másnak rovására jogalap nélkül jut vagyoni előnyhöz, köteles ezt az előnyt visszatéríteni.) Itt a jogalap nélküliség közvetlen és pozitív jogkövetkezémmel jár, mert köteles a vagyoni előnyt megszüntetni, reparálni a helyzetet a jogalap nélkül gazdagodó.

Mind a jogszerű, mind a jogellenes magatartás megnyilvánulhat tevésben és nem tevésben (mulasztásban), sőt tűrésben is.

Pl.: jogszerű tevés: iskolás korú gyermek általános iskolába íratása
jogszerűtlen tevés: testi sértés okozása
jogszerű nem tevés: minden tiltó norma előírásainak betartása (tartózkodás a tiltott, jogellenes magatartástól)
jogszerűtlen nem tevés: segítségnyújtási kötelezettség elmulasztása
jogszerű tűrés a szolgalmi viszony fennállta, jogszerűtlen a kínvallatás elszenvedése.

14.6. A jogviszonyok – a jog legmélyebb rétege

Láttuk, hogy a jogi objektiváció működése közben a **potenciális** és a tényleges társadalmi konfliktusok szabályozására kerül sor, s hogy ezek előzetes vagy utólagos feloldása a társadalmi integráció fennmaradását szolgálja. Ennek érdekében alakulnak ki a jogintézmények, épül ki a jogrendszer tagoltsága, a jogalkotás és a jogalkalmazás kategóriái, mechanizmusai.

A jog szerkezeti elemein – normák, döntések, jogviszonyok és szervezeti, közhatalmi kényszer – belül bizonyos értelemben a jogviszonyok a legfontosabbak. Azért mert végeredményben a normáknak, döntéseknek és a szervezeti kényszerítő eljárásoknak is az a rációjuk (alapjuk és értelmük), hogy *jogosnak vagy jogellenesnek minősítsék a releváns emberi magatartásokat és társadalmi viszonyokat*. A jog által elismert, megtűrt, létrehozott, megváltoztatott vagy tagadott életviszonyok a jogszerűség szűrőjén keresztül

mennek át vagy akadnak fenn. A legalitás, a jogrend érvényesnek elismert tartományába éppen *a joghatások ezen minősítésével éri el célját, van önmagánál.*

A joghoz fűződő hatások – tűrés, elismerés, támogatás, tiltás – előre kalkulálhatósága, az, hogy számolhatok életvitelem tervezésében a joghatások konzekvenciáira és a jogbiztonságra, már olyan kérdések, melyek átvezetnek a jogállamiság jogelméleti kritériumaihoz. Mit kell értenünk a jog kalkulálhatóságán, hogyan érhető el a jogbiztonság? Egyáltalán igény-e a jogbiztonság, illúzió-e vagy pedig valóság?

Milyen alapon, értékeken és mértékeken bírálható el, hogy amit egy adott jogrendszer jogosnak vagy jogellenesnek minősít, azt helyesen teszi-e vagy pedig téved? Hiszen abban a tételesjog a mérvadó, hogy mi a jogos és mi a jogtalan – az adott rendszer keretei között. De *hogyan mitől jogos a jogos és mitől jogtalan a jogtalan, ez már nem tételesjogi, hanem helyes jogi, jogelméleti, jogfilozófiai kérdés.* Annak a kérdése, hogy milyen alapjai és belső értékei vannak a jogrendszernek. A válasz viszont már semmiképpen sem az “Alapvonalak” kompetenciájába, hanem a későbbi jogfilozófiai stúdiu-mokéba tartozik.

EPILOGUS

Gustav Radbruch

Öt perc jogfilozófia

Első perc

A parancs az parancs – tanítják a katonáknak. A törvény az törvény – mondják a jogászok. Amíg azonban a katonáktól, ha tudják, hogy a parancs büntett vagy vétség elkövetését célozza, sem az erkölcs, sem a jog nem kíván engedelmisséget, addig a jogászok – mióta úgy egy évszázaddal ezelőtt az utolsó természetjogász is eltávozott kö-rükből – nem ismernek semmilyen kivételt a törvény érvényessége és az annak alávetet-tek engedelmisségi kötelezettsége alól. A törvény azért érvényes, mert törvény, s akkor törvény, ha van hatalom, amely az esetek többségében érvényesíti.

A törvénynek és érvényességének e felfogása (melyet pozitívista tannak nevezünk) védtelenné tette a jogászokat, miként a népet is, a mégoly önkényes, mégoly kegyetlen és mégoly bűnös törvényekkel szemben. E felfogás képviselői végeredményben azonosították a jogot és a hatalmat, s úgy vélték, hogy jog csak ott van, ahol hatalom létezik.

Második perc

E tételt aztán egy másikkal akarták kiegészíteni vagy felcserélni: a jog az, ami a nép érdekeit szolgálja.

Vagyis az önkény, a szerződésszegés és a törvénytelenység is jog, amennyiben a népnek hasznára van. Ez gyakorlatilag azt jelenti: ami az államhatalom birtokosai számára közhasznúnak tűnik - a zsarnokok minden ötlete és szeszélye, a törvény és ítélet nélkül kiszabott büntetés, a betegek törvénytelen meggyilkolása -, az jog. Ez azt jelentheti, hogy az uralkodók saját haszna közös haszonnként jelenik meg. A jognak a nép vélt vagy állítólagos szükségleteivel való azonosítása így a jogtalanság államává alakította át a jogállamot.

Nem, ne mondjuk azt, hogy mindez jog, ami a nép számára hasznos. Mondjuk inkább fordítva: a nép számára csak az hasznos, ami jogszerű.

Harmadik perc

A jog az igazságosság akarása. Az igazságosság azonban azt jelenti, hogy személyre tekintet nélkül ítélj, s mindenkit azonos mércével mérj.

Ha dicsőítik a politikai ellenfelek elpusztítását és megparancsolják a más fajúak meggyilkolását, miközben az azonos meggyőződésűek ellen elkövetett ugyanazon tettet a legkegyetlenebb, leggyalázatosabb büntetéssel torolják meg, akkor ez sem nem igazságosság, sem nem jog.

Ha megtagadják az igazságosságot célzó törvényeket, például ha önkényesen értelmezik, illetve nem ismerik el az emberi jogokat, akkor e törvények nem érvényesek, tehát a nép nem tartozik engedelmességgel nekik, és a jogászoknak is venni kell a bátorságot, hogy kétségbe vonják jogi jellegüket.

Negyedik perc

Biztos, hogy az igazságosság mellett a közhaszon is célja a jognak. Biztos, hogy a törvény mint olyan, s még a rossz törvény is, mindig értékes – hiszen a jog megszünteti a bizonytalanságot. S az emberi tökéletlenség miatt biztosan nem mindig lehetséges az, hogy a jog három értéke – a közhaszon, a jogbiztonság és az igazságosság – harmonikusan egyesüljön. Ezért továbbra is válaszra vár a kérdés, hogy a rossz, ártalmas vagy igazságtalan törvényeket a jogbiztonság miatt érvényesnek tekintsük-e, vagy igazságtalanságuk, illetőleg a közre nézve ártalmas voltuk miatt meg kell tagadnunk tőlük az érvényességet. Egy dolognak azonban mélyen a nép és a jogászok tudatába kell vésődni: lehetnek törvények, amelyek oly mértékben igazságtalanok és társadalmilag annyira kártékonyak, hogy tagadni kell érvényességüket, sőt jogi jellegüket is.

Ötödik perc

A jognak tehát vannak olyan elvei, amelyek erősebbek minden írott jogszabálynál, úgyhogy az ezeknek ellentmondó törvény érvénytelen. Ezeket az elveket természetjognak vagy észjognak nevezik. Külön-külön persze ezek kétségesek, az évszázadok munkája azonban kidolgozta szilárd magjukat, s az emberi és polgári jogok úgyneve-

zett nyilatkozataiban oly messze ható megegyezés tárgyává váltak, hogy ma már csupán az eltökélt szkeptikusok kétkelhetnek létükben.

A hit nyelvéen azonban ugyanazok a gondolatok két bibliai szöveghelyen fogalmazódtak meg. Egyfelől írva van, hogy engedelmeskedned kell a felsőbbiségeknek, melyeknek hatalmuk van feletted. Másfelől azonban az is meg van írva, hogy inkább Istennek kell engedelmeskedned, semmint az embereknek – s ez nem csupán kegyes óhaj, hanem jogi rendelkezésekben is testet ölt. E két útmutatás közötti feszültséget azonban nem oldhatjuk fel azáltal, hogy egy harmadikra hivatkozunk – mondjuk arra a bölcseségre, mely szerint: Add meg a császárnak, ami a császáré, s Istennek, ami az Istené –, hiszen ez az útmutatás is kétségeket hagy a határokat illetően. Inkább Isten hangjára hagyja a megoldást, mely csupán kivételes esetben szólítja meg az egyéni lelkiismeretet.

(Forrás: Fünf Minuten Rechtsphilosophie in: Rechtsphilosophie, 1956. Stuttgart, Koehler Verlag. Fordította: Takács Péter)

Szómagyarázat

anarchia: az „arché” az őselv, a rendezőelv, a törvény hiánya

antropomorf (görög): valamilyen dolgot, természeti jelenséget emberi tulajdonságokkal felruházó szemlélet, emberiesítő képzet

autoritás: tekintély, befolyás pozitív értelemben

common law: az ún. közönséges jog, az angolszász világban az esetjogi rendszerek legfontosabb összetevője (a törvényi jog és az ún. méltányossági jog mellett)

dogmatika (görög-latin, jog): tételes jogtudomány

induktív (latin): egyes esetekből az általánosra való következtetés (módszer)

kategória (filozófiai): egzisztencia meghatározás, meghatározott létforma

kompetencia (latin): illetékesség, jogosultság

negligál (latin): elhanyagol, valamit figyelmen kívül hagy

objektíváció (latin): a tudattartalom kivetítése, tárgyi formában való kifejezése

penitencia (latin-vallási): vezeklés, bűnbánat

potenciális: a lehetősége szerint meglévő

pragmatista: a pragma=gyakorlat szóból jövő elnevezése az amerikai jogelméleti irányzatnak

preambulum (latin): bevezető, előszó

relevancia (latin): fontosság, jelentőséggel bírás

szintetikus: az analitikus (elemzően elválasztó) ellentétéként a dolgokat összefüggéseiben, összegzően egybelátó magyarázat követelménye

terminus technicus (latin): műszó, műkifejezés, szakkifejezés

transzformáció (latin): átalakítás

vindikál (latin): magának követel

Felhasznált irodalom

- Arrighi, Giovanni: *Kelet-Ázsia felemelkedése és az államközi rendszer elsorvadása*. 1996, Eszmélet, 30 p.
- Hart, H.L.A.: *A jog fogalma*. 1995, Osiris.
- David, René: *A jelenkor nagy jogrendszerei*. Budapest, 1977, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Ferge-Lévai (szerk.): *A jóléti állam*. T-Twins, 1991.
- Jellinek, Georg: *Általános államtan*. Budapest, 1994.
- Kelsen, Hans: *Tiszta jogtan*. Budapest, 1988.
- Kulcsár Kálmán: *A modernizáció és a jog*. Budapest, 1989, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- dr. Mackó Mária – dr. Szigeti Péter (szerk.: Sz. P.): *Jog és jogállam. Állam- és jogelméleti alapismeretek*. Második kiadás. 1998, RTF.
- Peschka Vilmos: *A jog sajátossága*. 1988, Akadémia.
- Peschka Vilmos: *A jogszabályok elmélete*. 1979, Akadémia.
- Petrik Ferenc: *Perben a joggal*. Budapest, 1978, Minerva.
- Péteri Zoltán: A jogállamiságról. In: *Magyar Tudomány*, 1989/9.
- Sajó András: *Kritikai értekezés a jogtudományról*. 1983, Akadémia.
- Szabó Miklós (szerk.): *Jog- és államtudományi alaptan*. 1992, Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Szabó Imre: *Bevezetés a jogtudományba*. Budapest, 1984, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Szamuely László: *A jóléti állam ma*. 1985, Magvető.
- Szamuely László: Jóléti állam versus szociális piacgazdaság. In: *BUKSZ*, 1992/I.
- Szigeti Péter: *Szervezett kapitalizmus*. 1991, Mediant.
- Szigeti Péter: Jogelmélet – Jogfilozófia – Államelmélet c. rész tanulmányai. In: *Az út maga a cél. Társadalomelméleti Tanulmányok*. 1995, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Szilágyi Péter: *Jogi alaptan*. 1992, Nemzeti Tankönyvkiadó és 1998, Osiris.
- Takács Albert: A jogértelmezés alapjai és korlátai. In: *Jogtudományi Közlöny*, 1993/3.
- Takács Péter (szerk.): *Joguralom és jogállam. Antológia a Rule of Law és a Rechtsstaat irodalmának köréből*. Budapest, 1995.
- Tamás András: *Állam- és jogelmélet*. Budapest, UNIO Kiadó.

Varga Csaba: A jogértelmezés elméleti felfogásának alapjai. In: *Állam- és Jogtudomány*, 1978/3.

Varga Csaba(szerk.): *Jog és filozófia. Antológia*. 1981, Akadémia.

Visegrády Antal: A jog hatékonyságának a problémái. In: *Magyar Jog*, 1995/1.